1946-1949
ΟΙ ΜΕΓΑΛΕΣ ΜΑΧΕΣ ΤΟΥ ΕΜΦΥΛΙΟΥ ΠΟΛΕΜΟΥ

Ιδιοκτησία
SABD Α.Ε.

Εκδότες
Δημήτρης Μπενέκος, Αλέξης Σκαναβής

Διευθυντής
Πάνος Αμυράς

Επιμέλεια έκδοσης
Αρτέμης Ψαρομήλιγκος, Βασιλική Λάζου

Συνεργάτες τεύχους
Βαγγέλης Τζούκας, Ραϋμόνδος Αλβανός, Γιάννης Σκαλιδάκης, Βασιλική Λάζου, Κωνσταντίνος Λαγός

Art director
Νικήτας Φραγκάκης

Σελιδοποίηση
Σοφία Λιβιεράτου

Υπεύθυνη διόρθωσης
Κατερίνα Μπεχράκη

Εμπορική διεύθυνση
Ελσα Σοϊμοίρη

Διεύθυνση διαφήμισης
Λουκάς Παπανικολάου

Υπεύθυνος κυκλοφορίας
Κώστας Μπαλής

Εκτύπωση
Καραπαναγιώτης Α.Ε.

Διανέμεται με τον Τύπο της Κυριακής

ΠΕΡΙΕΧΟΜΕΝΑ

8-37

Η ΠΡΩΤΗ ΠΕΡΙΟΔΟΣ ΤΟΥ ΕΜΦΥΛΙΟΥ ΠΟΛΕΜΟΥ (1946 - 1947)

Οδεύοντας προς τη σύγκρουση. Η συγκρότηση του Εθνικού Στρατού και του ΔΣΕ. Η αμερικανική βοήθεια. Οι στρατιωτικές επιχειρήσεις του 1947.

ΤΟΥ ΒΑΓΓΕΛΗ ΤΖΟΥΚΑ

38-71

ΟΙ ΣΗΜΑΝΤΙΚΟΤΕΡΕΣ ΣΥΓΚΡΟΥΣΕΙΣ ΤΟΥ ΕΜΦΥΛΙΟΥ ΠΟΛΕΜΟΥ ΤΟ 1948

Οι επιχειρήσεις στη Στερεά Ελλάδα. Η μεγάλη μάχη του Γράμμου. Ο ελιγμός του ΔΣΕ στο Βίτσι. Οι συγκρούσεις στη Μουργκάνα και το Μάλι Μάδι. Η επίθεση στην Καρδίτσα.

ΤΟΥ ΡΑΫΜΟΝΔΟΥ ΑΛΒΑΝΟΥ

72-107

ΟΙ ΣΤΡΑΤΙΩΤΙΚΕΣ ΕΠΙΧΕΙΡΗΣΕΙΣ ΑΠΟ ΤΟΝ ΙΑΝΟΥΑΡΙΟ ΕΩΣ ΤΟΝ ΙΟΥΛΙΟ 1949

Οι επιθέσεις του ΔΣΕ σε Νάουσα, Καρπενήσι και Φλώρινα. Οι εκκαθαριστικές επιχειρήσεις του Εθνικού Στρατού και το «κύκνειο άσμα» του ΔΣΕ στην Πελοπόννησο και τη Στερεά. Περιφερειακές εστίες πολέμου.

ΤΟΥ ΓΙΑΝΝΗ ΣΚΑΛΙΔΑΚΗ

108-135

ΓΡΑΜΜΟΣ – ΒΙΤΣΙ: Η ΤΕΛΙΚΗ ΑΝΑΜΕΤΡΗΣΗ ΚΑΙ Η ΛΗΞΗ ΤΩΝ ΣΤΡΑΤΙΩΤΙΚΩΝ ΕΠΙΧΕΙΡΗΣΕΩΝ ΤΟΥ ΕΜΦΥΛΙΟΥ ΠΟΛΕΜΟΥ

Οι επιχειρήσεις του Εθνικού Στρατού ΠΥΡΣΟΣ Α, Β και Γ. Η ήττα και η υποχώρηση του Δημοκρατικού Στρατού. Μαρτυρίες για τις μάχες.

ΤΗΣ ΒΑΣΙΛΙΚΗΣ ΛΑΖΟΥ

136-157

Η ΔΡΑΣΗ ΤΗΣ ΕΛΛΗΝΙΚΗΣ ΒΑΣΙΛΙΚΗΣ ΑΕΡΟΠΟΡΙΑΣ (ΕΒΑ) ΣΤΗ ΔΙΑΡΚΕΙΑ ΤΟΥ ΕΜΦΥΛΙΟΥ

Οι σημαντικότερες αεροπορικές επιχειρήσεις και η καθοριστική συμβολή τους στην έκβαση του πολέμου. Τα Spitfires και η ρίψη ναπάλμ. Η δράση των Helldivers στον Γράμμο.

ΤΟΥ ΚΩΝΣΤΑΝΤΙΝΟΥ ΛΑΓΟΥ

ΠΡΟΛΟΓΟΣ

Εχουν περάσει 63 χρόνια από τη στρατιωτική λήξη του εμφυλίου πολέμου, της πιο τραγικής και πολυαίμακτης πολεμικής αναμέτρησης της Σύγχρονης Ελληνικής Ιστορίας.

Στην Πολιτική Επιστήμη εμφύλιος χαρακτηρίζεται ο πόλεμος κατά τον οποίο μέρη εντός της ίδιας κοινωνίας ή εθνικότητας μάχονται το ένα το άλλο διεκδικώντας τον έλεγχο της πολιτικής εξουσίας ασκώντας παρατεταμένη βία με συμβατικά ή όχι μέσα.

Στην ελληνική περίπτωση οι εμπόλεμοι ήταν αφενός ο Εθνικός Στρατός στον οποίο επιστρατεύτηκαν Ελληνες πολίτες με τακτική στρατολογία με την υποστήριξη της κυβέρνησης υπό τον Θεμιστοκλή Σοφούλη. Οι κυβερνητικές δυνάμεις επικουρούνταν από ένα πλήθος άλλων σωμάτων (Χωροφυλακή, Εθνοφρουρά, ΜΑΥ - ΜΑΔ) και είχαν δυνατότητα χρήσης του Ναυτικού και της Αεροπορίας, με καθοριστική συνεισφορά στην τελική επικράτηση.

Από την άλλη μεριά, βρισκόταν ο Δημοκρατικός Στρατός Ελλάδας στον οποίο συσπειρώθηκαν μέλη και φίλοι του ΚΚΕ, άνδρες και γυναίκες, μεγάλο μέρος των οποίων είχε λάβει μέρος στο αντιστασιακό κίνημα του ΕΑΜ, υπό την εξουσία της Προσωρινής Δημοκρατικής Κυβέρνησης.

Στην ελληνική σύγκρουση ενεπλάκησαν επιπρόσθετα κράτη - μέλη των δύο αντιμέτωπων στα πλαίσια του Ψυχρού Πολέμου συνασπισμών. Η Μ. Βρετανία και οι ΗΠΑ αφενός, η ΕΣΣΔ, η Γιουγκοσλαβία, η Βουλγαρία και η Αλβανία αφετέρου ενίσχυσαν πολιτικά, οικονομικά και στρατιωτικά τους αντίπαλους στρατούς, χωρίς βέβαια αυτό να σημαίνει ότι η βοήθεια που στάλθηκε ήταν ισομεγέθης.

Ο πόλεμος τέλος ενέπλεξε το σύνολο της ελληνικής κοινωνίας. Αμαχος πληθυσμός και παιδιά βρέθηκαν στη δίνη των συγκρούσεων, γεγονός με βαρύτατες κοινωνικές και ψυχολογικές επιπτώσεις.

Ο 4ος τόμος της σειράς «Ελλήνων Ιστορικά» παρουσιάζει τις σημαντικότερες μάχες που έκριναν την έκβαση του Εμφυλίου Πολέμου ξεκινώντας με τις στρατιωτικές συγκρούσεις το φθινόπωρο του 1946 και φθάνοντας έως την 29η Αυγούστου 1949 με την κατάληψη από τον Εθνικό Στρατό του τελευταίου υψώματος στον Γράμμο και τη διαρροή των μαχητών του ΔΣΕ στις γειτονικές σοσιαλιστικές χώρες.

Θεωρούμε απαραίτητο να διευκρινίσουμε πως ως ιστορική έκδοση οφείλουμε να τηρήσουμε την επίσημη ορολογία του ελληνικού κράτους που χαρακτηρίζει τους δύο εμπόλεμους ως Εθνικό Στρατό και Δημοκρατικό Στρατό (Νόμος 1863/18.9.89). Αλλοι χαρακτηρισμοί όπως «κομμουνιστοσυμμορίται» και «μοναρχοφασίστες» υπάρχουν στον τόμο μόνο ως αναφορά εγγράφων της εποχής εκείνης και φυσικά ούτε μπορούν ούτε πρέπει να λογοκριθούν.

Ανδρες του Εθνικού Στρατού σε εκκαθαριστική επιχείρηση.

ΒΑΓΓΕΛΗΣ ΤΖΟΥΚΑΣ

Διδάκτωρ Παντείου Πανεπιστημίου

Η ΠΡΩΤΗ ΠΕΡΙΟΔΟΣ ΤΟΥ ΕΜΦΥΛΙΟΥ ΠΟΛΕΜΟΥ (1946 - 1947)

Οδεύοντας προς τη σύγκρουση.
Η συγκρότηση του Εθνικού Στρατού και του ΔΣΕ. Η αμερικανική βοήθεια.
Οι στρατιωτικές επιχειρήσεις του 1947.

Η δεκαετία 1940-50 αποτελεί αναμφίβολα μια από τις πλέον σημαντικές περιόδους της Σύγχρονης Ελληνικής Ιστορίας, καθώς χαρακτηρίστηκε από τρία μείζονος σημασίας γεγονότα: τον ελληνοϊταλικό και ελληνογερμανικό πόλεμο, την Κατοχή της χώρας από τις δυνάμεις του Αξονα και τη συνακόλουθη Εθνική Αντίσταση, και, τέλος, τον Εμφύλιο Πόλεμο του 1946-49.

Ο Ελληνικός Εμφύλιος Πόλεμος (1946-49) υπήρξε γεγονός καταλυτικής σημασίας για τη μετέπειτα πολιτική, οικονομική και κοινωνική εξέλιξη της ελληνικής κοινωνίας, το ραγδαίο κοινωνικό μετασχηματισμό της αλλά και τη θέση της χώρας στο διεθνές γεωπολιτικό στερέωμα. Είναι επίσης γνωστό ότι οι κληρονομιές της περιόδου αυτής ήταν εξαιρετικά σοβαρές για την πορεία εκδημοκρατισμού της Ελλάδας, τουλάχιστον μέχρι το 1974 και τη συνακόλουθη πτώση της στρατιωτικής δικτατορίας. Στο σημείωμα αυτό

θα επιχειρήσουμε μια σύνοψη της κατάστασης που επικράτησε σε στρατιωτικό κυρίως επίπεδο κατά την πρώτη περίοδο της πολυαίμακτης αυτής σύγκρουσης (1946-47).

Είναι αναμφισβήτητο ότι τα γεγονότα που ακολούθησαν την υπογραφή της Συμφωνίας της Βάρκιζας, τον Φεβρουάριο του 1945, δεν προδιέθεταν για ομαλοποίηση της πολιτικής και οικονομικής κατάστασης στη χώρα, που είχε ήδη πληγεί σε μεγάλο βαθμό από την προγενέστερη τριπλή κατοχή. Η άσκηση βίας στην ύπαιθρο από ένοπλες ομάδες εναντίον πολιτών ευνοούσε τη διατήρηση μιας κατάστασης που απείχε πολύ από το να χαρακτηρίζεται ιδανική στον τομέα της ασφάλειας και της ισονομίας.

Στο πλαίσιο που δημιουργήθηκε τη μεταβαρκιζιανή περίοδο οι εκλογές της 31ης Μαρτίου 1946 θεωρούνταν αποφασιστικής σημασίας για τη μετέπειτα πορεία της χώρας. Η συμβολική έναρξη της ένοπλης αναμέτρησης τοποθετείται την ίδια μέρα με τις εκλογές όταν ένοπλοι αριστεροί επιτέθηκαν εναντίον της φρουράς του Λιτόχωρου Πιερίας. Η ενέργεια αυτή δεν είχε άμεση συνέχεια, συνιστούσε όμως ένα προειδοποιητικό χτύπημα που υπενθύμιζε στο αντικομμουνιστικό στρατόπεδο την πραγματικότητα της ύπαρξης ενόπλων που αμφισβητούσαν εμπράκτως την κρατική εξουσία στην επαρχία.

Σημαντικό ρόλο στην προετοιμασία μιας ενδεχόμενης αναμέτρησης διαδραμάτιζε και η ύπαρξη

Ψηφοφορία σε εκλογικό τμήμα στις εκλογές του 1946, από τις οποίες η ΕΑΜική παράταξη απείχε.

του στρατοπέδου πρώην στελεχών του ΕΛ.ΑΣ. στο Μπούλκες της Γιουγκοσλαβίας, αν και η όλη λειτουργία του αντανακλούσε περισσότερο εσωκομματικές προτεραιότητες.[1]

Η νίκη των δεξιών κομμάτων στις εκλογές και η συγκρότηση κυβέρνησης του Λαϊκού Κόμματος υπό τον Κωνσταντίνο Τσαλδάρη δημιουργούσε νέα δεδομένα ως προς την αντιμετώπιση της κομμουνιστικής Αριστεράς. Το θεσμικό πλαίσιο περιορισμού των δραστηριοτήτων του ΚΚΕ εμπλουτίσθηκε τον Ιούνιο του 1946 με το περίφημο Γ΄ Ψήφισμα, το οποίο μαζί με το μεταγενέστερο Ν. 509 συνιστούσε κεντρικό σταθμό στη διαδικασία εξοβελισμού των αριστερών από το πεδίο της νόμιμης πολιτικής ζωής.

Οσον αφορά στο πεδίο της ένοπλης δραστηριότητας, αυτή θεωρούνταν ζήτημα «δημοσίας τάξεως» στο πλαίσιο άσκησης πολιτικών πιέσεων εναντίον του ΚΚΕ. Ως εκ τούτου ήταν αναμενόμενο να δοθεί η πρωτοβουλία στην Εθνοφυλακή και τη Χωροφυλακή.

Η συγκρότηση του Εθνικού Στρατού

Η Εθνοφυλακή ήταν το σώμα εκείνο που αποτέλεσε ουσιαστικά τον πυρήνα του μετέπειτα στρατού. Είχε δημιουργηθεί ουσιαστικά στο διάστημα ανάμεσα στην Απελευθέρωση και τα Δεκεμβριανά, διαδραμάτισε ουσιαστικό ρόλο στις μάχες εναντίον του ΕΛ.ΑΣ. και αναδιοργανώθηκε μετά τη Βάρκιζα. Τον Μάρτιο του 1946 είχαν συγκροτηθεί ήδη επτά ανώτερες στρατιωτικές διοικήσεις στις μεγάλες πόλεις της χώρας και το Σώμα εμφανιζόταν ως ένα αποτελεσματικό εργαλείο στην κατεύθυνση υποστήριξης της εμπέδωσης της κρατικής κυριαρχίας.[2]

1 Πρβλ. J. Iatrides, «Το διεθνές πλαίσιο του Ελληνικού Εμφυλίου Πολέμου» στο Η. Νικολακόπουλος-Α. Ρήγος-Γρ. Ψαλίδας (επιμ.), Ο Εμφύλιος Πόλεμος. Από τη Βάρκιζα στον Γράμμο. Φεβρουάριος 1945-Αύγουστος 1949, ό.π., σ. 47.
2 Βλ. Γ. Μαργαρίτης, Ιστορία του Ελληνικού Εμφυλίου Πολέμου, ό.π., τμ. 1, σσ. 219-222.

Από το 1946 ενισχύεται η αμερικανική παρουσία στην Ελλάδα. Ο πρωθυπουργός Κωνσταντίνος Τσαλδάρης (αριστερά) με το ναύαρχο Χιούιτ, πάνω στο θωρηκτό «Μιζούρι».

Ο βασιλιάς Γεώργιος το 1947.

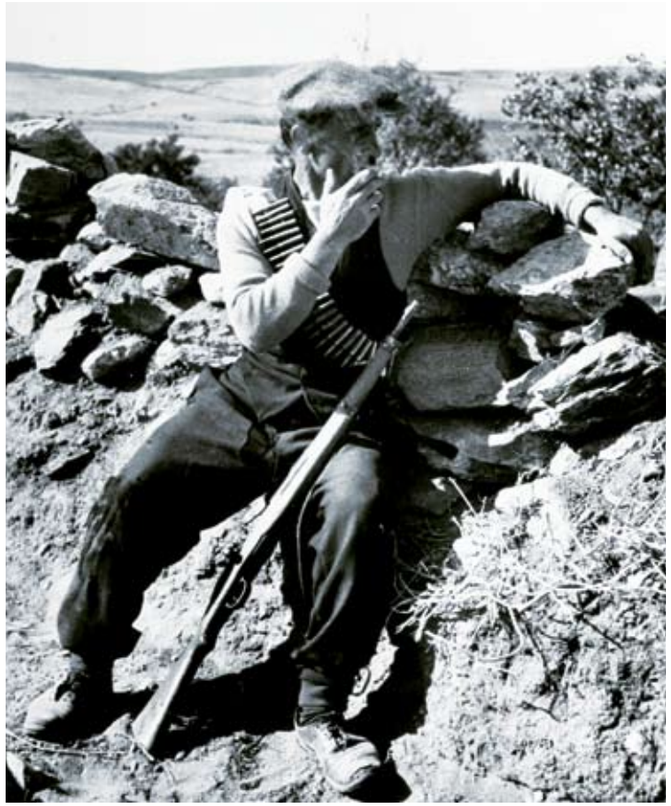

Ανδρας των ΜΑΥ (Μονάδες Ασφαλείας Υπαίθρου) φωτογραφημένος το 1947 από τον Αμερικανό φωτογράφο John Philips.

Εθνοφύλακες κατά τη διάρκεια του δημοψηφίσματος για την επιστροφή του βασιλιά Γεωργίου Β' την 1η Σεπτεμβρίου 1946.

Η Βασιλική Χωροφυλακή συνιστούσε ένα σώμα που είχε ανέκαθεν ένα ημιστρατιωτικό χαρακτήρα. Η δράση της Χωροφυλακής κατά τα προηγηθέντα γεγονότα του Δεκεμβρίου 1944 και η ανάγκη συσπείρωσης του αστικού στρατοπέδου είχαν καταστήσει το σώμα απαραίτητο μοχλό στην εμπέδωση της στρατιωτικο-πολιτικής κυριαρχίας της κυβερνητικής παράταξης.

Τα αποτελέσματα της εμπλοκής των χωροφυλάκων στις συγκρούσεις με τους αριστερούς ενόπλους ήταν συνήθως πενιχρά, όχι όμως ευκαταφρόνητα. Η συνδρομή τους στις στρατιωτικές επιχειρήσεις ήταν απογοητευτική, είχαν όμως επιτυχίες στον κατεξοχήν δικό τους τομέα, γεγονός που τους καθιστούσε περισσότερο μισητούς στους αντάρτες.[3]

Ιδιαίτερο ρόλο διαδραμάτιζαν και οι λεγόμενοι χωροφύλακες άνευ θητείας, που συγκροτούσαν τους λεγόμενους Λόχους Κυνηγών αλλά και ένα άλλο ένοπλο σώμα με την επωνυμία ΜΑΥ-ΜΑΔ (αντιστοίχως Μονάδες Ασφαλείας Υπαίθρου-Μονάδες Αποσπασμάτων Διώξεως). Μέλη των τελευταίων αποτελούσαν ένοπλοι χωρικοί και η δραστηριότητά τους εξαντλούνταν κυρίως στις

3 Αυτόθι, σ. 225.

απόπειρες υπεράσπισης των χωριών από ενδεχόμενες διεισδύσεις ανταρτών αλλά και στην υποβοήθηση των ενεργειών του στρατού. Η δράση των επονομαζόμενων Μάυδων είχε και αυτή σαφέστατα τοπικό χαρακτήρα και θεωρούνταν ένας επιπλέον παράγοντας ενδυνάμωσης της πολιτικής κυριαρχίας του αστικού καθεστώτος στον αγροτικό χώρο. Πιο αποτελεσματικές θεωρούνταν οι ΜΑΔ που είχαν επικεφαλής μόνιμα στελέχη του στρατού ή/και της Χωροφυλακής και συμμετείχαν πιο έντονα σε στρατιωτικές επιχειρήσεις. Σε ορισμένες μάλιστα περιοχές, όπως στην Ηπειρο, μέλη των ομάδων αυτών ήταν βετεράνοι της προγενέστερης περιόδου (στη συγκεκριμένη περίπτωση του ΕΔΕΣ).[4] Σε κάθε περίπτωση η δράση των ενόπλων αυτών δημιουργούσε περισσότερα προβλήματα από αυτά που υποτίθεται ότι έλυνε και ο αφοπλισμός τους από τους αριστερούς ενόπλους ήταν, σε πολλές περιπτώσεις, σχετικά εύκολος.

Το καλοκαίρι λοιπόν του 1946, και ενώ η διεθνής κατάσταση χαρακτηριζόταν πλέον από την πραγματικότητα της διολίσθησης προς τον Ψυχρό Πόλεμο, οι ομάδες των ένοπλων καταδιωκόμενων άρχισαν να αυξάνουν χωρίς όμως στη φάση αυτή να

4 Αυτόθι, σσ. 226-230.

Μάρκος Βαφειάδης και Νίκος Ζαχαριάδης μετά την 3η Ολομέλεια.

απειλούν ευθέως την κυβερνητική εξουσία. Λίγοι πίστευαν την περίοδο αυτή ότι μπορούσε να ξεσπάσει ανοιχτός εμφύλιος πόλεμος, λαμβανομένης μάλιστα υπ΄όψιν και της τελικής διευθέτησης του περίφημου πολιτειακού ζητήματος που επρόκειτο να λυθεί με τη διενέργεια δημοψηφίσματος την 1η Σεπτεμβρίου του 1946. Η επικράτηση του μοναρχικού στρατοπέδου και η επιστροφή του βασιλιά Γεωργίου Β΄ έκλεινε ουσιαστικά την τελευταία μεγάλη εκκρεμότητα που είχε απομείνει ως προς τη συγκρότηση των δύο στρατοπέδων.

Από την άλλη πλευρά, η δημιουργία ενός νέου στρατού αποτελούσε μια διακύβευση μεγάλης σπουδαιότητας για το αντιεαμικό στρατόπεδο.[5] Η κορυφή της στρατιωτικής ηγεσίας ήταν βέβαια απόλυτα προσηλωμένη στο στόχο της «καταπολέμησης του κομμουνισμού», ενώ την ίδια περίοδο ενεργοποιούνταν απόλυτα και οι συνωμοτικές

5 Βλ. Τάσος Σακελλαρόπουλος, «Οι δύο στρατοί, 1945-1949», στον Χ. Χατζηιωσήφ (επιμ.), Ιστορία της Ελλάδας του 20ού αιώνα, τμ. Δ1, Αθήνα, Βιβλιόραμα, 2009, σ.σ. 277-325.

ομάδες που λειτουργούσαν στο εσωτερικό του στρατεύματος, με πλέον διάσημη εξ αυτών τον ΙΔΕΑ (Ιερός Δεσμός Ελλήνων Αξιωματικών).

Μια από τις ορατές συνέπειες της στρατιωτικής ήττας της Αριστεράς ήταν ο ουσιαστικός εξοβελισμός των αξιωματικών που είχαν στελεχώσει τον ΕΛ.ΑΣ. από την Εθνοφυλακή, το στρατιωτικό σώμα που επρόκειτο, υπό τη βρετανική επίβλεψη, να αποτελέσει τον πυρήνα του ανασυγκροτούμενου ελληνικού στρατού. Οι μόνιμοι αξιωματικοί που είχαν ενταχθεί στον ΕΛ.ΑΣ. κατά τη διάρκεια της Κατοχής δεν αξιοποιήθηκαν, όπως ήταν αναμενόμενο, στις διαδικασίες συγκρότησης του νέου στρατού αλλά στελέχωσαν τον περίφημο Β΄ Πίνακα, την κατηγορία δηλαδή αμφιβόλου «εθνικής και πατριωτικής δράσεως». Επιτροπές θα αποφαίνονταν για την καταλληλότητα ή μη της ενσωμάτωσης των στελεχών αυτών στο νέο στρατιωτικό μηχανισμό. Η εξέλιξη ήταν η αναμενόμενη και πολλοί από αυτούς τέθηκαν στο περιθώριο, ενώ άλλοι βρέθηκαν στις φυλακές και τις εξορίες. Από την άλλη πλευρά οι αξιωματικοί της Μέσης Ανατολής και τα στελέχη που παρέμεναν ανενεργά στις πόλεις ή είχαν στελεχώσει τις μη εαμικές αντιστασιακές οργανώσεις δεν δυσκολεύθηκαν να επανενταχθούν στις νέες αυτές δομές. Αναμενόμενη ήταν και η ενσωμάτωση των πρώην στελεχών των Ταγμάτων Ασφαλείας στον υπό δημιουργία στρατό, καθώς θεωρήθηκε ότι είχαν συνεισφέρει σοβαρές υπηρεσίες στον αντικομμουνιστικό αγώνα που είχε διεξαχθεί κατά τη «στάση του Δεκεμβρίου».

Μεγαλύτερο πρόβλημα αποτελούσε ο πολιτικός προσανατολισμός των στρατευσίμων, αρκετοί εκ των οποίων ήταν «αμφίβολου εθνικού προσανατολισμού». Η εμπέδωση της πολιτικής κυριαρχίας του αστικού στρατοπέδου περνούσε αναγκαστικά από τη συμμόρφωση των στρατευσίμων προς τις γενικές αρχές της νέας αντιπαράθεσης, την οποία όριζε πλέον και το νέο σκηνικό που δημιουργούσαν τα προανακρούσματα του Ψυχρού Πολέμου σε ευρωπαϊκό και παγκόσμιο επίπεδο. Για το σκοπό αυτό ενεργοποιήθηκαν σε πρώτη φάση πρακτικές αποκλεισμού των «υπόπτων» και ενεργοποίησης όλων των δικτύων παρακολούθησης των «πολιτικών φρονημάτων» και πληροφόρησης περί της προγενέστερης δράσης τους κατά την Κατοχή. Το σύστημα αυτό λειτουργούσε αρκετά ικανοποιητικά προς την κατεύθυνση «φιλτραρίσματος» των εν δυνάμει στρατιωτών, καθώς ο πολιτικός έλεγχος του στρατεύματος είχε καταστεί θέμα κομβικής σημασίας για τους κυβερνώντες.

Ο καθολικός όμως έλεγχος ήταν δύσκολος και πυρήνες του ΚΚΕ στο εσωτερικό του στρατού εξακολουθούσαν να λειτουργούν, αν και με την πάροδο του χρόνου η θέση τους γινόταν όλο και δυσχερέστερη. Η αμφιταλάντευση της ηγεσίας του ΚΚΕ την περίοδο αυτή ως προς την ακολουθητέα πολιτική έθετε σοβαρά ζητήματα και για τους στρατιώτες αυτής της κατηγορίας. Η κατάσταση εμφανιζόταν να περιπλέκεται και από την προσχώρηση μεμονωμένων συνήθως στρατιωτών στους αντάρτες. Επρόκειτο για τους λεγόμενους «αυτόμολους», η ύπαρξη των οποίων δημιουργούσε ανησυχία στο κυβερνητικό στρατόπεδο. Γεγονότα όπως αυτά της Ποντοκερασιάς (Κιλκίς) και της Κοζάνης, το καλοκαίρι του 1946, με την προσχώρηση ολόκληρων τμημάτων του Στρατού στους αντάρτες αποτελούσαν οπωσδήποτε εξαίρεση, που όμως κινητοποιούσε τους ιθύνοντες προς άλλες κατευθύνσεις. Η θέση βέβαια της στρατιωτικής ηγεσίας και ο φόβος της για ενδεχόμενη «κομμουνιστική διείσδυση» στο στράτευμα, αν και εν μέρει αντικατόπτριζε την προαναφερθείσα πραγματικότητα, στην ουσία χρησιμοποιούνταν περισσότερο για να υποστηρίξει άλλου τύπου πολιτικές, συμβολική και υλική έκφανση των οποίων ήταν η μεταγενέστερη δημιουργία του στρατοπέδου Μακρονήσου.

Η συγκρότηση του Εθνικού Στρατού δεν ήταν λοιπόν εύκολη υπόθεση. Η προηγούμενη εμπειρία της συγκρότησης της Εθνοφυλακής είχε εμπεδώσει στη συνείδηση της ελληνικής στρατιωτικής ηγεσίας αλλά και της βρετανικής αποστολής, που εξακολουθούσε να παίζει ενεργό ρόλο στα ελληνικά πράγματα, την εικόνα ότι ο νέος στρατός έπρεπε να είναι αρκετά ισχυρός για να μπορεί να αντεπεξέλθει στα καθήκοντά του αλλά όχι σε

τέτοιο βαθμό που να εγείρονται αξιώσεις για αξιοποίησή του σε επιχειρήσεις εναντίον των βορείων γειτόνων. Την ίδια περίοδο εξακολουθούσαν να υπάρχουν βρετανικές μονάδες στη χώρα, αν και η άλλοτε κραταιά Βρετανική Αυτοκρατορία είχε ήδη προειδοποιήσει για την απεμπλοκή της από τα ελληνικά πράγματα, γεγονός που τοποθετούνταν χρονικά την άνοιξη του 1947.

Η διολίσθηση προς την εμφύλια σύγκρουση

Σε κάθε περίπτωση το καλοκαίρι του 1946 ήταν κρίσιμης σημασίας ως προς τον αναπροσανατολισμό της δράσης των αριστερών ενόπλων. Σταδιακά οι ομάδες άρχισαν να πολλαπλασιάζονται, ιδίως στις περιοχές στις οποίες κυριαρχούσε προγενέστερα ο ΕΛ.ΑΣ. Το καλοκαίρι του 1946 οι ομάδες αυτές άρχιζαν να κάνουν πιο εμφανή την παρουσία τους. Η ένταση των διώξεων και η ευκολία επισιτισμού λόγω της καλοκαιρινής σοδειάς, σε συνδυασμό με την περιθωριοποίηση των τοπικών κομματικών οργανώσεων του ΚΚΕ, έθεταν το πλαίσιο ανάπτυξης των ομάδων αυτών. Σε αντίθεση με τα συμβαίνοντα επί Κατοχής, οι απαρχές του «δεύτερου αντάρτικου» ανευρίσκονταν στις ενέργειες αυτών ακριβώς των ομάδων, εξέλιξη που εκπροσωπούσε ακριβώς την αδυναμία των πολιτικών οργανώσεων να προφυλάξουν τα μέλη τους και να επιμείνουν στην πολιτική της «αυτοσυγκράτησης».

Από την άλλη πλευρά, οι εκτιμήσεις του κράτους αλλά και ο κυρίαρχος λόγος στη δημόσια σφαίρα, έκαναν λόγο για «επιβουλή εναντίον της Ελλάδος, η οποία ήταν οργανωμένη από τους Σλάβους» και για την οποία χρησιμοποιούνταν τα βόρεια σύνορα της χώρας. Στις 28 Οκτωβρίου 1946 ιδρύθηκε το Γενικό Αρχηγείο του ΔΣΕ (Δημοκρατικός Στρατός Ελλάδας). Αρχηγός του ορίσθηκε ο Μάρκος Βαφειάδης, καπετάνιος στην Κατοχή της ΟΜΜ (Ομάδας Μεραρχιών Μακεδονίας) του ΕΛ.ΑΣ.

Το χειμώνα του 1946-47 ο ΔΣΕ άρχισε να κυριαρχεί σε τμήματα της ορεινής ενδοχώρας και να εφαρμόζει με επιτυχία τις τακτικές του ανταρτοπολέμου.[6] Ο στρατηγός Δημήτριος Ζαφειρόπουλος, συγγραφέας ενός από τα πιο γνωστά έργα για τη στρατιωτική ιστορία του πολέμου, αναφέρει, σε σχέση με τη συγκρότηση του ΔΣΕ, ότι αυτή πραγματοποιήθηκε σταδιακά σε τρία στάδια: «1ον Στάδιον: Από του Μαρτίου μέχρι Ιουνίου του έτους αυτού εφηρμόσθη η ανταρτική τακτική. 2ον Στάδιον: Από Ιουλίου μέχρι Οκτωβρίου συνετελέσθη η οργάνωσις των Διοικήσεων (Αρχηγείων), συμφώνως προς την παλαιάν πείραν του ΕΛ.ΑΣ. 3ον Στάδιον: μόλις εις το τέλος του έτους τούτου ήρχισαν να προσβάλλουν απομεμονωμένας φρουράς του τακτικού στρατού ή Σταθμούς Χωροφυλακής, Διμοιρίας Προκαλύψεως Σλήμνιτσας, Σκρα και Αρχαγγέλου».[7]

Το Δόγμα Τρούμαν

Το κυβερνητικό στρατόπεδο έμοιαζε να αιφνιδιάζεται με την τροπή των εξελίξεων. Η νέα κυβέρνηση υπό τον Δ. Μάξιμο, η επονομαζόμενη και «επτακέφαλος», συγκάλεσε σύσκεψη στις αρχές Φεβρουαρίου 1947, στην οποία αποφασίσθηκαν αλλαγές στη δομή του στρατεύματος. Τη θέση του Αρχηγού ΓΕΣ κατέλαβε ο Κωνσταντίνος Βεντήρης και αυτές των διοικητών των Τριών Σωμάτων Στρατού αντιστοίχως οι Δ. Γιαντζής, Π. Καλογερόπουλος και Γ. Παπαγεωργίου.[8] Μεγαλύτερη ανησυχία όμως προξενούσε η αναμενόμενη αποχώρηση των Βρετανών από τα ελληνικά πράγματα. Η άλλοτε κραταιά Βρετανική Αυτοκρατορία δεν μπορούσε πλέον να υποστηρίζει την ενεργό ανάμιξή της στην ελληνική πολιτική ζωή καθώς οι οικονομικές πιέσεις ήταν αμείλικτες. Είχε έρθει η ώρα των Αμερικανών και του περίφημου δόγματος Τρούμαν, το οποίο εξήγγειλε ο Αμερικανός πρόεδρος στις 12 Μαρτίου 1947 στο Κογκρέσο των ΗΠΑ. Επρόκειτο για πρόγραμμα οικονομικής στήριξης των χωρών που θεωρείτο ότι απειλούνταν από τον κομμουνισμό, ουσιαστικά στη φάση αυτή της Ελλάδας και της Τουρκίας.[9] Το ελληνικό κράτος θα λάμβανε τριακόσια εκατομμύρια δολάρια, ποσό που ήταν εντυπωσιακό από κάθε άποψη. Τα οικονομικά ποσά που θα συνέρρεαν στη χώρα ήταν κολοσσιαία για τα δεδομένα της εποχής. Φυσικά το μεγαλύτερο μέρος της αναμενόμενης βοήθειας θα κατευθυνόταν προς το στρατιωτικό πεδίο. Παλαιές συντηρητικές εφημερίδες, όπως η «Καθημερινή», πανηγύριζαν για την εξέλιξη αυτή, την οποία ανέμενε ως «μάννα εξ ουρανού» το αστικό στρατόπεδο.

Ταυτοχρόνως οι Αμερικανοί επιζητούσαν πρωταγωνιστικό ρόλο τόσο στο σχεδιασμό και την επίβλεψη των στρατιωτικών επιχειρήσεων όσο και στο πολιτικό και οικονομικό πεδίο. Συγκροτήθηκαν για το λόγο αυτό διάφορες Αποστολές, πολυπληθείς ως επί το πλείστον, οι οποίες και απεστάλησαν στην Ελλάδα προκειμένου να εξα-

6 Βλ. Σ. Ριζάς, Απ΄την Απελευθέρωση στον Εμφύλιο, Αθήνα, Καστανιώτης, 2011, σσ. 311-322. Για ορισμένες επιτυχίες του ΔΣΕ στην εξουδετέρωση Σταθμών Χωροφυλακής, ιδίως στην Ηπειρο, βλ. Ο Ελληνικός Στρατός κατά τον αντισυμμοριακόν αγώνα (1946-1949)-το πρώτο έτος του αντισυμμοριακού αγώνος 1946, Αθήνα, ΓΕΣ/ΔΙΣ, 1966, σ. 164.

7 Δ. Ζαφειρόπουλος, Ο αντισυμμοριακός αγών, Αθήναι, 1957, σ. 66.

8 Βλ. Αλέξανδρος Ζαούσης, Η τραγική αναμέτρηση 1945-1949. Ο μύθος και η αλήθεια, Αθήνα, Ωκεανίδα, 1996, τμ. Α΄, σ.σ. 198-199.

9 Βλ. Σ. Ριζάς, Απ' την Απελευθέρωση στον Εμφύλιο, ό.π., 322 κ.ε.

Ο πρόεδρος των ΗΠΑ, Χάρι Τρούμαν, εξαγγέλλει στο Κογκρέσο το δόγμα που φέρει το όνομά του.

Ο στρατηγός Κωνσταντίνος Βεντήρης επιθεωρεί την VII Μεραρχία (Διεύθυνση Ιστορίας Στρατού).

σφαλισθεί στο μέγιστο δυνατό βαθμό η επιτυχία της επέμβασης. Το βασικότερο ρόλο διαδραμάτιζε η AMAG (American Mission for Aid to Greece)-η Αμερικανική Αποστολή για την παροχή βοήθειας προς την Ελλάδα. Η Αποστολή αυτή θα είχε τη βασική ευθύνη διαχείρισης της αμερικανικής βοήθειας και επικεφαλής της ορίστηκε ο Dwight Griswold. Η επιτροπή λειτούργησε μέχρι την άνοιξη του 1948, οπότε και αντικαταστάθηκε από διευρυμένο όργανο που ανέλαβε τη διαχείριση του σχεδίου Μάρσαλ, του πανευρωπαϊκού δηλαδή προγράμματος αμερικανικής οικονομικής βοήθειας. Σημαντικό ρόλο επρόκειτο να διαδραματίσει και η αντίστοιχη στρατιωτική αποστολή-η USAGG (United States Army Group Greece). Επικεφαλής της τελευταίας ορίσθηκε ο στρατηγός William Livesay (Ουίλιαμ Λίβσεϊ) και τα καθήκοντά της ήταν συγκεκριμένα: «η διασφάλιση της εδαφικής ακεραιότητας, της εσωτερικής ασφάλειας και της επιβίωσης της Ελλάδας ως ελεύθερης και αυτοεκτιμώμενης δημοκρατίας».[10]

Η αμερικανική επέμβαση στα ελληνικά πράγματα

10 Βλ. Γ. Μαργαρίτης, Ιστορία του Ελληνικού Εμφυλίου Πολέμου, ό.π., τμ. 1, σ.σ. 428-429.

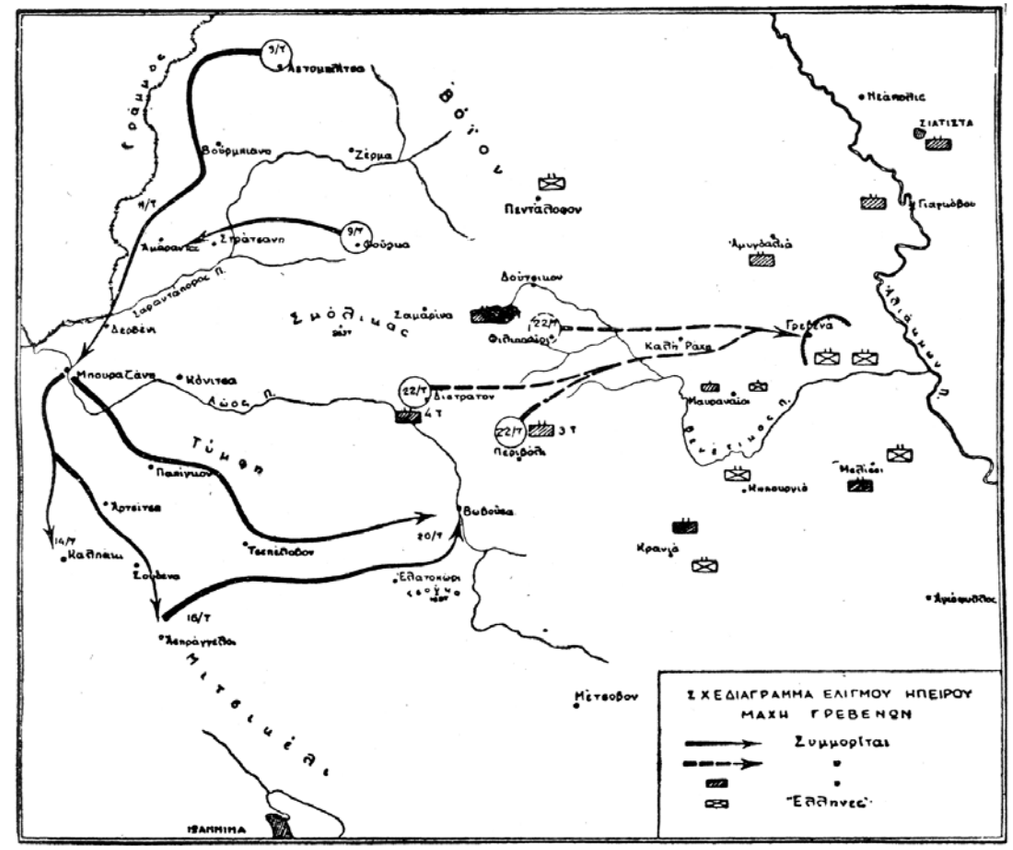

Σχεδιάγραμμα του ελιγμού της Ηπείρου και της μάχης των Γρεβενών (Δ. Ζαφειρόπουλος, Ο αντισυμμοριακός Αγών, Αθήναι 1956).

συνιστούσε προφανώς γεγονός αποφασιστικής σημασίας ως προς την τελική έκβαση του Εμφυλίου Πολέμου, που εκείνη ακριβώς την περίοδο άρχισε να παίρνει διαφορετική τροπή μετά και τις συζητήσεις του Νίκου Ζαχαριάδη με τους Σοβιετικούς και τους Γιουγκοσλάβους. Η βοήθεια που υποσχέθηκαν τα κράτη του ανατολικού συνασπισμού θεωρήθηκε ότι μπορούσε να ενισχύσει τον ΔΣΕ στον αγώνα του εναντίον των κυβερνητικών και των συμμάχων τους.

Σε πρώτη φάση όμως ο αντάρτικος στρατός είχε να αντιμετωπίσει την πρώτη μεγάλη πρόκληση, την επιτυχή δηλαδή αντιμετώπιση της αναμενόμενης επίθεσης του Εθνικού Στρατού. Οι οδηγίες του Νίκου Ζαχαριάδη και του Γιάννη Ιωαννίδη προς τον Μάρκο Βαφειάδη, την περίοδο αυτή, εξειδίκευαν τους τρόπους αντιμετώπισης της κατάστασης. Γινόταν μάλιστα λόγος για μετατροπή του ΔΣΕ σε τακτικό στρατό, μια επιλογή που συζητήθηκε έκτοτε επανειλημμένα ιδίως στους κόλπους της Αριστεράς. Σύμφωνα με τα ηγετικά στελέχη του ΚΚΕ, ο ΔΣΕ έπρεπε «να προχωρήσει στην εκπλήρωση του βασικού προορισμού του, μετατρέποντας τον ανταρτοπόλεμο σε τακτικό πόλεμο, με άμεση επιδίωξη τη δημιουργία ελεύ-

Οι πολιτικοί αρχηγοί από αριστερά Σοφοκλής Βενιζέλος, Παναγιώτης Κανελλόπουλος και Ναπολέων Ζέρβας στη Βουλή το 1946.

θερης περιοχής όχι μόνο σε ορεινές περιοχές μα και σε βασικές από την οικονομικο-πολιτική τους σημασία περιφέρειες».[11]

Οι στρατιωτικές επιχειρήσεις το 1947

Η πρώτη μεγάλη επιχείρηση του Εθνικού Στρατού εναντίον των ανταρτών του ΔΣΕ ξεκίνησε τον Απρίλιο του 1947 υπό τη γενική ονομασία Terminus. Η ίδια η ονομασία της επιχείρησης υποδηλώνει τον καθορισθέντα στόχο, δηλαδή την οριστική εξόντωση του αντάρτικου στρατού. Το σχέδιο ήταν αρκετά φιλόδοξο και προέβλεπε ουσιαστικά την καταδίωξη, περικύκλωση και εξουδετέρωση των συγκροτημάτων του ΔΣΕ που δρούσαν στη Νότια Πίνδο. Οι επιχειρήσεις θα διεξαγόταν από Νότο προς Βορρά, με μια σειρά διαδοχικών ενεργειών που στρέφονταν εναντίον των θεωρουμένων βάσεων εξορμήσεων του ΔΣΕ. Αρχικά θα πραγματοποιούνταν ορισμένες προκαταρκτικές επιχειρήσεις στις περιοχές Φαρσάλων, Δομοκού, Ρεντίνας κ.λπ. με στόχο την ανακοπή ενδεχόμενης διαφυγής των ανταρτών προς τα ανατολικά. Θα ακολουθούσε η κύρια επιχείρηση εναντίον των ορεινών της Θεσσαλίας, με μια σειρά ενεργειών (επιχειρήσεις Αετός, Ιέραξ, Κύκνος, Πελαργός). Τέλος, η μεγάλη επιχείρηση Κόραξ θα έκλεινε τη λαβίδα, με το σφράγισμα των βόρειων συνόρων, ξεκινώντας από την περιοχή των Ζαγορίων και με προσανατολισμό προς τον Γράμμο, τον Σμόλικα και τον Βόιο. Το κύριο βάρος της σύγκρουσης αναλάμβανε εκ μέρους του Εθνικού Στρατού η δημιουργηθείσα 1η Στρατιά, η οποία και θα αξιοποιούσε όλες τις διαθέσιμες δυνάμεις προκειμένου να επιτευχθεί ο αντικειμενικός σκοπός: «Η πλήρης εξόντωσις των συμμοριτών καθ' άπασαν την περιοχήν της Στρατιάς και η επανεγκατάστασις της Χωροφυλακής και των νομίμων εξουσιών του κράτους».[12]

Η επιχείρηση Αετός ήταν η πρώτη χρονικά, διεξήχθη στα τέλη Απριλίου 1947 και στρεφόταν εναντίον των ομάδων που δρούσαν στα ορεινά της Αρτας και των Τρικάλων. Δύναμη του Εθνικού Στρατού που κυμαινόταν ανάμεσα σε 12.000 με 15.000 άνδρες θα αντιμετώπιζε τα τοπικά αρχηγεία του ΔΣΕ, η συνολική δύναμη των οποίων κυμαινόταν ανάμεσα σε 1.500 ως 2.200 αντάρτες. Οι αντάρτες δεν μπορούσαν να προσδοκούν σε ευνοϊκή μεταχείριση. Οπως ανέφερε η απόρρητη διαταγή του τότε διοικητή του Β΄ Σώματος Στρατού υποστράτηγου Π. Καλογερόπουλου: «Σκοπός των επιχειρήσεων αυτών είναι Η ΕΞΟΝΤΩΣΙΣ των συμμοριτών. Μόνον όταν πραγματοποιηθή τούτο πρέπει να θεωρήσωμεν ότι επέτυχον αι ενέργειαί μας».[13] Με τη συνδρομή μονάδων ΜΑΥ-ΜΑΔ και «Χωροφυλάκων άνευ Θητείας» που αποτελούνταν στην πλειονότητά τους από πρώην Εδεσίτες αντάρτες, ο στρατός κατόρθωσε να διαλύσει ορισμένα συγκροτήματα ανταρτών, όπως αυτό των Τζουμέρκων.[14] Στο ορεινό συγκρότημα του Κόζιακα οι εκεί μονάδες του ΔΣΕ ουσιαστικά καταστράφηκαν, καθιστώντας την περιοχή ασφαλή για το κυβερνητικό στρατόπεδο τουλάχιστον μέχρι το φθινόπωρο του επόμενου έτους. Η επιτυχία του Εθνικού Στρατού στον Κόζιακα ήταν η σημαντικότερη της περιόδου, όμως η κατάσταση δεν εξελίχθηκε με τον ίδιο τρόπο στις υπόλοιπες περιοχές.

Την κατάσταση επιδείνωναν, και για τους δύο αντιπάλους, οι κακές καιρικές συνθήκες που επικρατούσαν την εποχή εκείνη στην Πίνδο. Το γνωστό περιστατικό της Νιάλας, μια από τις πλέον δραματικές ανθρώπινες ιστορίες του Εμφυλίου, αποτύπωνε το τραγικό πεπρωμένο των εμπλεκομένων στη σύγκρουση. Το ορεινό πέρασμα της Νιάλας, μιας διάβασης στο δρόμο για τα Αγραφα, θεωρούνταν κακοτράχαλο και δύσβατο ακόμη και υπό φυσιολογικές καιρικές συνθήκες. Η κακοκαιρία που ενέσκηψε ξαφνικά στο μέσο των εκκαθαριστικών επιχειρήσεων δημιουργούσε τρομερά προβλήματα τόσο στους στρατιώτες του Εθνικού Στρατού όσο και στους αντιπάλους τους. Οπως είναι ευνόητο, σε δυσχερέστερη θέση βρίσκονταν οι φάλαγγες των ανταρτών του ΔΣΕ και των αμάχων που τους συνόδευαν. Την κατάσταση που επικρατούσε στους κόλπους του ΔΣΕ περιγράφει δελτίο στρατιωτικών επιχειρήσεων του Εθνικού Στρατού. Τη χαρακτηρίζει «αθλία από απόψεως ανεφοδιασμού και υλικών», επισημαίνοντας ταυτόχρονα ότι «σημειούνται θάνατοι εκ ψύχους και πείνης».[15] Σε μια από τις απεγνωσμένες απόπειρες διαφυγής από τον κλοιό των δυνάμεων του Εθνικού Στρατού μια μεγάλη φάλαγγα ανταρτών και αμάχων αιφνιδιάστηκε από χιονοθύελλα ακριβώς στην περιοχή αυτή. Εκατοντάδες άνθρωποι πέθαναν από το δριμύ ψύχος ενώ ένα τμήμα της φάλαγγας κατόρθωσε να προσεγγίσει έναν καταυλισμό του στρατού. Η αγωνία εν όψει της αντιπαράθεσης με τα στοιχεία της φύσης ανέστειλε για λίγες ώρες την αλληλοσφαγή. Στα αντίσκηνα των στρατιωτών ο κοινός φόβος απέτρεψε προσωρινά άλλες εξελίξεις, οι οποίες όμως τελικά προέκυψαν μόλις το επέτρεψε η κατάσταση. Ετσι το επόμενο πρωι-

11 Αυτόθι, σ. 272.

12 Αυτόθι, σ. 277.

13 Αρχεία Εμφυλίου Πολέμου, Αθήνα, ΓΕΣ/ΔΙΣ, 1998, τμ. 4, σ. 69.

14 Για τις διαθέσεις των πρώην Εδεσιτών έναντι των ανταρτών, βλ. Φ. Γρηγοριάδης, Το Δεύτερο αντάρτικο, Αθήνα, Νεόκοσμος, 1975, σσ. 97-98. Ο πρώην ηγέτης του ΕΔΕΣ ασκούσε τον έλεγχο στις επιχειρήσεις αυτών των τμημάτων, για τα οποία τα στελέχη του Εθνικού Στρατού δεν είχαν πάντα την καλύτερη γνώμη. Βλ. D. Close, «Η ανοικοδόμηση του κράτους της Δεξιάς», στο D. Close (επιμ.), Ο Ελληνικός Εμφύλιος Πόλεμος-Μελέτες για την πόλωση, Αθήνα, Φιλίστωρ, 2000, σ.σ. 221-222. Βλ. επίσης Αρχεία Εμφυλίου Πολέμου, Αθήνα, ΓΕΣ/ΔΙΣ, 1998, τμ. 3, έγγρ. 17, «Ακρως απόρρητος έκθεσις εκτιμήσεως της καταστάσεως μετά την επιχείρησιν "Αετός" της 1ης Στρατιάς, 5 Μαΐου 1947», σ.σ. 177-178.

15 Αρχεία Εμφυλίου Πολέμου, Αθήνα, ΓΕΣ/ΔΙΣ, 1998, τμ. 4, σ. 109.

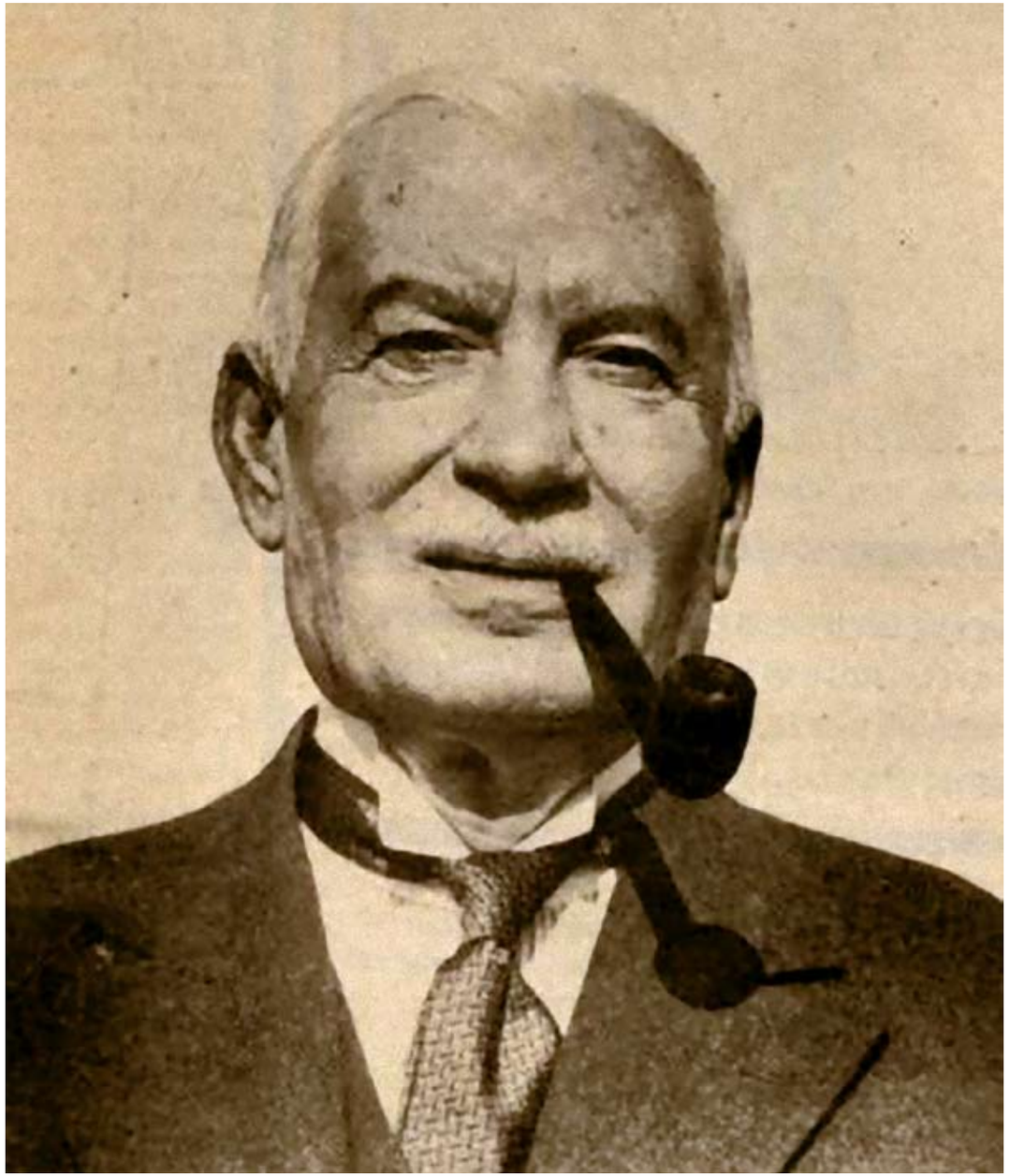

Ο πρωθυπουργός της Ελλάδας (7 Σεπτεμβρίου 1947 - 24 Ιουνίου 1949) και αρχηγός του Κόμματος των Φιλελευθέρων, Θεμιστοκλής Σοφούλης.

νό ο στρατός συνέλαβε τους ανθρώπους αυτούς, πολλοί εκ των οποίων καταδικάσθηκαν αργότερα σε θάνατο.

Σε γενικές γραμμές, λοιπόν, μεγάλο τμήμα των ανταρτών στα ορεινά της Θεσσαλίας, της Στερεάς και της Ηπείρου κατόρθωσε να διαφύγει από τους κλοιούς του Εθνικού Στρατού. Παρόμοια, και σε μεγάλο βαθμό πιο πενιχρά αποτελέσματα, είχαν και οι λοιπές επιχειρήσεις που κατευθύνονταν αντιστοίχως εναντίον των τμημάτων της Βόρειας και Νότιας Πίνδου, της Στερεάς και της Θεσσαλίας.

Η εξέλιξη αυτή δημιούργησε απογοήτευση στον Εθνικό Στρατό, οι στρατιώτες του οποίου άρχισαν να αντιλαμβάνονται ότι ο πόλεμος αυτού του τύπου δεν θα τελείωνε σύντομα. Η επιτυχημένη εφαρμογή αρχών του ανταρτοπολέμου εκ μέρους των μονάδων του ΔΣΕ εξουδετέρωνε την υπεροχή του Εθνικού Στρατού. Σύμφωνα με τον Ζαφειρόπουλο: «Η εφαρμογή της ανταρτικής τακτικής ήτο αποτέλεσμα της υφισταμένης αριθμητικής υπεροχής των εθνικών δυνάμεων έναντι των ανταρτικών τοιούτων. Την υπεροχήν αυτήν εξουδετέρωσαν διά της ελικτικής ανταρτικής αμύνης, ήτις απέβλεπεν εις την φθοράν των εθνικών δυνάμεων μέχρις αντιστροφής της αναλογίας της υπεροχής ταύτης».[16]

Στην Αθήνα οι εκτιμήσεις κύκλων της κυβερνητικής πλευράς και Τύπου εμφάνιζαν αρχικά μια διαφορετική εικόνα. Η εφημερίδα «Εμπρός», με πρωτοσέλιδο δημοσίευμά της, στο αρχικό στάδιο της επιχείρησης, εξέφραζε τη γνώμη ότι: «Η νίκη των Αγράφων δεν ετερμάτισε τον σκληρόν και άχαρον αγώνα. Τον έκρινε όμως. Τα περαιτέρω απομένουν υπόθεσις τόπου και χρόνου. Ο εχθρός, ο οποίος ωρύεται τόσον σπαρακτικώς ότι δεν ηττήθη και ο οποίος κερατίζει ως πληγωμένος ταύρος, όπου δεν υπάρχει στρατός, εις βάρος του πληθυσμού, το γνωρίζει πρώτος. Κατεδικάσθη».[17]

16 Δ. Ζαφειρόπουλος, Ο αντισυμμοριακός αγών, ό.π., σ. 67.
17 «Εμπρός», φ. 2 Μαΐου1947.

Την ίδια εποχή η «εκστρατεία» του υπουργού Δημοσίας Τάξεως Ναπολέοντα Ζέρβα εναντίον των ανταρτών που δρούσαν στην Πελοπόννησο στέφθηκε με πλήρη αποτυχία, παρά τις περί του αντιθέτου προσδοκίες του πρώην ηγέτη του ΕΔΕΣ.[18] Στις 7 Ιουνίου 1947 ο τότε αντιπρόεδρος της κυβέρνησης Κ. Τσαλδάρης, με αφορμή την επιδείνωση της κατάστασης στην Πελοπόννησο, δήλωνε στη Βουλή τα εξής: «Επανειλημμένως ετόνισα ότι δεν υπάρχει ζήτημα δημοσίας τάξεως. Υπάρχει μια εμπόλεμος κατάστασις την οποία αντιμετωπίζει η κυβέρνησις».[19]

Τον Ιούλιο του 1947 ο πρώτος λεγόμενος «ελιγμός Ηπείρου» του ΔΣΕ δημιούργησε μεγάλη αναστάτωση στο κυβερνητικό στρατόπεδο, καθώς η απειλή εναντίον των Ιωαννίνων κινητοποίησε σημαντικές στρατιωτικές δυνάμεις. Στην πόλη επικράτησε προσωρινά κατάσταση πανικού, που δεν ανταποκρινόταν στα πραγματικά αριθμητικά δεδομένα των αντιμαχομένων. Η όλη ενέργεια ήταν βέβαια εντυπωσιακή στην πραγματοποίησή της και αφορούσε την εκμετάλλευση από τον ΔΣΕ των κενών που άφηνε η συγκέντρωση δυνάμεων στην περιοχή του Γράμμου. Οι λανθασμένες εκτιμήσεις των επιτελών του Εθνικού Στρατού αλλά και η πεποίθηση ότι «η Ηπειρος είναι ασφαλής» υποβοηθούσαν το ενδεχόμενο επιχείρησης στα μετόπισθεν των στρατιωτικών τμημάτων που δρούσαν στα ορεινά των Ιωαννίνων. Στις 13 και 14 Ιουλίου η ανατροπή των δυνάμεων του Εθνικού Στρατού στη γέφυρα Μπουραζάνι και η προώθηση των ανταρτών στην περιοχή του Καλπακίου, χώρου με υψηλό συμβολικό φορτίο ήδη από τον πόλεμο του ‘40, δημιούργησαν προσωρινά την εντύπωση ότι «απειλούνται τα Γιάννινα». Ηταν τέτοια η εντύπωση από την επιτυχία των ανταρτών που γρήγορα αναπτύχθηκε φημολογία περί

18 Ο Ναπολέων Ζέρβας έγινε αρχικά υπουργός άνευ χαρτοφυλακίου στην λεγόμενη «εφτακέφαλη» κυβέρνηση του Δημ. Μάξιμου. Τον Φεβρουάριο του 1947 ανέλαβε το υπουργείο Δημοσίας Τάξεως, το οποίο διατήρησε μέχρι τον Σεπτέμβριο του ίδιου έτους. Η πολιτική του απέναντι στην Αριστερά ήταν εξαιρετικά κατασταλτική. Πρβλ. Αλ. Ζαούσης, Η τραγική αναμέτρηση, ό.π., τμ. 1, σ. 196.
19 «Ελευθερία», φ. 7 Ιουνίου 1947.

Γυναίκες και παιδιά μετακινήθηκαν στις πόλεις δημιουργώντας «νεκρές ζώνες» στις ορεινές περιοχές.

εισβολής «διεθνούς ταξιαρχίας» από τα αλβανικά σύνορα.[20]

Τελικά οι αντάρτες στράφηκαν προς τα Γρεβενά, τα οποία και επιχείρησαν ανεπιτυχώς να καταλάβουν. Η αποτυχία του ΔΣΕ στα Γρεβενά δεν ήταν αμελητέα, όμως η προειδοποίηση προς το κυβερνητικό στρατόπεδο από την προηγηθείσα επέκταση της δράσης των ανταρτών στην Ηπειρο ήταν σαφής. Πρώτα από όλα η ίδια η ηγεσία του ΚΚΕ για πρώτη φορά αντιλήφθηκε ότι υπήρχαν κάποιες δυνατότητες επιτυχίας της όλης προσπάθειας. Κατά δεύτερο λόγο οι αριστεροί της επαρχίας ένιωσαν ότι υπήρχε ενδεχομένως και άλλος δρόμος, αυτός της ενεργητικής υποστήριξης του εγχειρήματος, καθώς για πρώτη φορά ο ΔΣΕ φαινόταν να μπορεί να δημιουργήσει δυσκολίες στον τακτικό στρατό. Οι ενέργειες του Εθνικού Στρατού έπρεπε, για μια ακόμη φορά, να προσανατολισθούν σε άλλες κατευθύνσεις, δεδομένης της αδυναμίας να αντιμετωπισθεί ένας εχθρός που πολεμούσε με εντελώς ανορθόδοξο τρόπο. Σύμφωνα με τις εκτιμήσεις του στρατηγού Ζαφειρόπουλου: «Αι γενικαί γραμμαί (η ιδέα ενεργείας) του σχεδίου ήσαν ορθαί και ανταπεκρίνοντο εις τους κανόνας της ορθοδόξου πολεμικής τέχνης. Πλην δεν ήσαν προσηρμοσμέναι εις την στάσιν του αντιπάλου, όστις είχε τούτο το ιδιάζον, ότι απέφευγε να δώσει μάχην».[21]

Το συμπέρασμα από τις εκκαθαριστικές επιχειρήσεις ήταν λοιπόν δεδομένο: ο στρατός αδυνατούσε να καταπολεμήσει το αντάρτικο, καθώς ο ΔΣΕ εδραιωνόταν σε όλο και μεγαλύτερο μέρος της υπαίθρου και εκμεταλλευόταν τις εκτεταμένες δυνατότητες διαφυγής και απαγκίστρωσης. Από την άλλη πλευρά, και ο αντάρτικος στρατός είχε δεχθεί πλήγματα, και είχε αποδείξει στη συγκυρία τα όρια της ακολουθητέας τακτικής του. Μεγάλο πλήγμα είχαν δεχθεί οι πολιτικές οργανώσεις των περιοχών στις οποίες είχαν αναπτυχθεί τα τμήματα του Εθνικού Στρατού. Επρόκειτο ασφαλώς για άσκηση πολύμορφης πίεσης εναντίον της κοινωνικής και οικονομικής βάσης του αντάρτικου, γεγονός που απέτρεπε θριαμβολογίες εκ μέρους των ανταρτών. Σύμφωνα με τον Ζαφειρόπουλο: «Εκ των επιτευχθέντων αποτελεσμάτων απεδείχθη ότι ο καθορισθείς σκοπός, η συντριβή του συμμοριτισμού υπήρξεν ανώτερος των δυνατοτήτων του στρατού και ήτο αποτέλεσμα μάλλον της αισιοδόξου ατμοσφαίρας, ήτις επεκράτησε εις το Συμβούλιον των Επιτελαρχών. Είναι η εποχή καθ΄ ήν εις αμφότερα τα στρατόπεδα επεκράτει αισιοδοξία, φυσικά ανεδαφική, στηριζομένη εις την εσφαλμένην εκτίμησην των ηθικών και υλικών δυνάμεων του αντιπάλου».[22]

Με άλλα λόγια, η όλη κατάσταση φαινόταν να εξελίσσεται σε γενικευμένο εμφύλιο πόλεμο, γεγονός που προξενούσε πολλαπλές πιέσεις στο κυβερνητικό στρατόπεδο αλλά και στην ευρύτερη συντηρητική παράταξη. Δεν είναι τυχαίο ότι την ίδια περίοδο εντάθηκαν οι απόπειρες εξεύρεσης πολιτικού συμβιβασμού, στις οποίες πρωταγωνιστούσε κυρίως ο Θεμιστοκλής Σοφούλης, ηγέτης του ιστορικού Κόμματος των Φιλελευθέρων.

Από την άλλη πλευρά, ο υπουργός Δημοσίας Τάξεως, Ναπολέων Ζέρβας, δημιουργούσε νέα προβλήματα στη συνοχή του κυβερνητικού στρατοπέδου καθώς με αστραπιαίες κινήσεις συνελήφθησαν στην Αθήνα χιλιάδες αριστεροί και μεταφέρθηκαν στις φυλακές και την εξορία. [23] Μεταξύ των συλληφθέντων ήταν ο Δ. Παρτσαλίδης (ηγετικό στέλεχος του ΕΑΜ), ο Δ. Παπαρήγας, ο Αλ. Λούλης, ο Κ. Γαβριηλίδης, ο Κ. Καβαφάκης (αρχισυντάκτης του «Ριζοσπάστη») κ.ά. Η αιτιολογία ήταν η ανακάλυψη σχεδίου εξέγερσης στην Αθήνα, με

20 «Ελευθερία», φ. 18 Ιουλίου 1947.

21 Δ. Ζαφειρόπουλος, Ο αντισυμμοριακός αγών, ό.π., σ. 220.

22 Αυτόθι, σ. 222.

23 Επρόκειτο ουσιαστικά για απάντηση της ελληνικής κυβέρνησης στην ομιλία του στελέχους του ΚΚΕ Μ. Πορφυρογέννη στο συνέδριο του Κομμουνιστικού Κόμματος Γαλλίας (Στρασβούργο-27 Ιουνίου 1947), η οποία υπονοούσε τη συγκρότηση κυβερνητικού σχήματος από την πλευρά των ανταρτών. Για την εκτίμηση αυτή, αλλά και το ρόλο των ξένων αποστολών (Βρετανών και Αμερικανών), βλ. Θ. Σφήκας, Οι Αγγλοι Εργατικοί και ο Εμφύλιος Πόλεμος στην Ελλάδα, Αθήνα, Φιλίστωρ, 1997, σ.σ. 327-328.

Ασκηση σκοποβολής μαχητών του ΔΣΕ.

σκοπό την «κατάλυσιν του κράτους». Ο Ζέρβας, ως κύριος υπεύθυνος των συλλήψεων, δήλωνε χαρακτηριστικά ότι: «Υπήρξαν στοιχεία περί εξεγέρσεως εντός του 24ώρου. Ητο γνωστή η μέρα και η ώρα της εκδηλώσεως της νέας εγκληματικής απόπειρας της ηγεσίας και του συνωμοτικού μηχανισμού. Οι τελευταίαι προτάσεις του Κ.Κ. ήσαν ένα αριστοτεχνικό καμουφλάζ».[24]

Η κριτική όμως εναντίον του Ζέρβα δεν περιορίσθηκε στους κομμουνιστές και τους «συνοδοιπόρους», αλλά και σε τμήματα του «εθνικόφρονος» στρατοπέδου που διαπίστωναν ότι η όξυνση της πόλωσης απλά διαιώνιζε την κρίση στο εσωτερικό της ελληνικής κοινωνίας.

Οι ενέργειες του Ζέρβα την περίοδο αυτή προκάλεσαν, όπως ήταν φυσικό, την οργή της Αριστεράς. Ετσι, στις 5 Αυγούστου 1947 ο Μάρκος Βαφειάδης επικήρυξε, μέσω του ασυρμάτου του ΔΣΕ, ως «προδότες» τον πρώην αρχηγό του ΕΔΕΣ, μαζί με τον Στ. Γονατά και τον Γ. Παπανδρέου, και συνιστούσε ακόμη και τη δολοφονία τους.[25] Γεγονός παραμένει ότι το πλήγμα για την Αριστερά των πόλεων ήταν μεγάλο. Οι εκτιμήσεις των Βρετανών και των Αμερικανών έκαναν λόγο πλέον για «ζήτημα Ζέρβα», η αντιμετώπιση του οποίου έθετε όλες τις εμπλεκόμενες πλευρές προ των ευθυνών τους.

Οι εξελίξεις στο πολιτικό πεδίο ήταν καταιγιστικές ήδη από τον Αύγουστο του 1947, καθώς τον κύριο ρόλο διαδραμάτιζε πια η ανοιχτή αμερικανική παρέμβαση. Η αμερικανική πλευρά πίεζε προς το σχηματισμό κυβέρνησης Φιλελευθέρων-Λαϊκών, γεγονός που κατέστη δυνατό στις αρχές Σεπτεμβρίου με την ανάληψη της πρωθυπουργίας από τον Θεμιστοκλή Σοφούλη. Η διεύρυνση της κυβέρνησης προς το χώρο του «Κέντρου» αποτελούσε σταθερή συνισταμένη των αμερικανικών πιέσεων, που αποσκοπούσαν στον περιορισμό του παρα-

24 «Ριζοσπάστης», φ. 10 Ιουλίου 1947.
25 Βλ. Ο Στυλιανός Γονατάς και το Κόμμα των Εθνικών Φιλελευθέρων, Αθήνα, έκδοσις Πολιτικού Γραφείου Κόμματος Εθνικών Φιλελευθέρων, 1948, σ. 181.

Στρατιώτης της 9ης Μεραρχίας του Εθνικού Στρατού στη Δυτική Μακεδονία το 1948 (Αρχείο Β. Τζούκα).

κράτους και την αποτελεσματικότερη διαχείριση της οικονομικής και στρατιωτικής βοήθειας με τρόπο που θα περιόριζε την κοινωνική πόλωση και την ουσιαστική δημιουργία δύο χωριστών επικρατειών: του «κράτους των Αθηνών» και του «κράτους της υπαίθρου». Ο ηγέτης του Κόμματος των Φιλελευθέρων σε αυτή τη δεύτερη κυβερνητική του θητεία παρουσιάσθηκε αρχικά διαλλακτικός προς τους αντάρτες, καλώντας τους να καταθέσουν τα όπλα και να τύχουν αμνηστίας.

Η πρόταση αυτή δεν είχε σοβαρές πιθανότητες επιτυχίας και ελάχιστοι αντάρτες ανταποκρίθηκαν. Εξάλλου προ πολλού το εμφύλιο σχίσμα είχε διαπεράσει το σύνολο του κοινωνικού σώματος. Ετσι π.χ. τα «εξάχρονα» του ΕΑΜ δεν επρόκειτο να εορταστούν. Σε δημοσίευμα της εφημερίδας «Ελευθερία» ανευρίσκεται η εξής είδηση: «Προχθές την πρωίαν κομμουνισταί επεχείρησαν να αναρτήσουν φωτεινήν επιγραφήν εις τον λόφον του Αστεροσκοπείου. Γενόμενοι όμως αντιληπτοί υπό αστυνομικής περιπόλου κατεδιώχθησαν εξαφανισθέντες».[26]

Το κυρίαρχο αφήγημα από πλευράς της «εθνικόφρονος παρατάξεως» είχε ήδη συγκροτηθεί. Στο πλαίσιο αυτό η απόκρυψη όπλων του ΕΛ.ΑΣ., η αναχώρηση για τις «λαϊκές δημοκρατίες» του Βορρά χιλιάδων στελεχών του κόμματος και ο στρατωνισμός τους στο Μπούλκες, οι απειλές της κομματικής ηγεσίας, αποτελούσαν το προοίμιο της τελευταίας και πιο αιματηρής απόπειρας κατά του κράτους και των νόμιμων θεσμών του. Ο εμφύλιος πόλεμος, που σταδιακά από το 1946 άρχισε να επεκτείνεται στην ελληνική ύπαιθρο, ήταν το τελικό στάδιο αυτής της διαδικασίας. Στην πραγματικότητα, ο «τρίτος γύρος»-ο «συμμοριτοπόλεμος» στόχευε, σύμφωνα με τη θεώρηση αυτή, ταυτο-

26 «Ελευθερία», φ. 30 Σεπτεμβρίου 1947.

Κάτοικοι της υπαίθρου σε λαϊκή συνέλευση του ΔΣΕ.

χρόνως σε δύο αλληλοσυμπληρούμενους σκοπούς: στην μπολσεβικοποίηση (δηλαδή την ένταξη στο στρατόπεδο των κομμουνιστικών καθεστώτων που είχαν προκύψει μεταπολεμικά στα Βαλκάνια) και στην εθνική μειοδοσία (με την παραχώρηση της Βορείου Ελλάδας σε προαιώνιους «εχθρούς της φυλής» όπως οι Σλάβοι). Ο κίνδυνος ήταν άμεσος και έπρεπε να αντιμετωπισθεί με «πανστρατιά του έθνους». Αυτή τη φορά το διακύβευμα δεν ήταν μόνο πολιτική διαπάλη στο πλαίσιο του έθνους αλλά κάτι διαφορετικό. Επρόκειτο για την αντίθεση προς τις δυνάμεις του «ολοκληρωτισμού αλλά και της εθνικής προδοσίας» που ενσάρκωνε το αντάρτικο της Αριστεράς. Από μια πλευρά η Ελλάδα συγκροτούσε την εμπροσθοφυλακή και το προγεφύρωμα συνολικά του ελεύθερου κόσμου απέναντι στο Σιδηρούν Παραπέτασμα που είχε δημιουργήσει η Σοβιετική Ενωση και οι δορυφόροι της. Από την άλλη πλευρά, οι ένοπλοι είχαν θέσει εαυτόν εκτός της εθνικής κοινότητας, δεν αποτελούσαν τμήμα του έθνους, ήταν «εαμοβούλγαροι». Αυτό ήταν, σε γενικές γραμμές, το κύριο αφήγημα της κυβερνητικής πλευράς, το οποίο σε γενικές γραμμές διατηρήθηκε σε ισχύ τουλάχιστον μέχρι τη Μεταπολίτευση.[27]

Το φθινόπωρο του 1947 υπήρξε λοιπόν κομβικό ως προς το μετασχηματισμό της σύγκρουσης σε ολοκληρωτικό πόλεμο στο στρατιωτικό επίπεδο. Η μεγάλη σύσκεψη των επιτελών του Εθνικού Στρατού στον Βόλο (με τη συμμετοχή και της πολιτικής ηγεσίας) έθετε τα νέα δεδομένα ως προς τον αναπροσανατολισμό των επερχόμενων επιχειρήσεων, σε συνδυασμό με την εξαγωγή συμπερασμάτων

27 Γενικότερα για τις εξελίξεις της μετεμφυλιακής περιόδου, βλ. Η. Νικολακόπουλος, Η καχεκτική δημοκρατία-κόμματα και εκλογές 1946-1967, Αθήνα, Πατάκης, 2001· Σ. Ριζάς, Η ελληνική πολιτική μετά τον εμφύλιο πόλεμο: κοινοβουλευτισμός και δικτατορία, Αθήνα, Καστανιώτης, 2008.

ΠΕΜΠΤΗ **ΑΚΡΟΠΟΛΙΣ** 25 ΔΕΚΕΜΒΡΙΟΥ

Ο ΚΑΠΕΤΑΝ ΜΑΡΚΟΣ ΕΞΗΓΓΕΙΛΕ ΧΘΕΣ ΤΗΝ «ΚΥΒΕΡΝΗΣΙΝ ΤΩΝ ΒΟΥΝΩΝ»

Ο ΑΙΜΟΣΤΑΓΗΣ ΑΡΧΙΣΥΜΜΟΡΙΤΗΣ ΑΠΗΥΘΥΝΕ ΚΑΙ "ΔΙΑΓΓΕΛΜΑ" ΕΝΣΠΕΙΡΩΝ ΓΕΝΙΚΟΝ ΕΜΦΥΛΙΟΝ ΠΟΛΕΜΟΥ

ΑΙ ΕΘΝΙΚΑΙ ΜΑΣ ΔΥΝΑΜΕΙΣ ΕΤΟΙΜΑΙ ΝΑ ΣΥΝΤΡΙΨΟΥΝ ΤΗΝ ΚΑΤΕΥΘΥΝΟΜΕΝΗΝ ΑΠΟ ΤΟ ΣΛΑΥΪΚΟΝ ΜΠΛΟΚ ΠΡΟΔΟΣΙΑΝ

Η ΣΥΝΘΕΣΙΣ ΤΗΣ ΨΕΥΔΟΚΥΒΕΡΝΗΣΕΩΣ.-ΟΛΑΙ ΑΙ ΣΥΓΚΕΝΤΡΩΘΕΙΣΑΙ ΜΕΧΡΙ ΤΗΣ ΕΣΠΕΡΑΣ ΠΛΗΡΟΦΟΡΙΑΙ

Ο ΠΟΛΕΜΟΣ

ΔΙΑΤΙ ΔΕΝ ΜΕΤΕΧΕΙ ΤΗΣ «ΚΥΒΕΡΝΗΣΗΣ» Ο ΖΑΧΑΡΙΑΔΗΣ

ΛΑΜΒΑΝΟΝΤΑΙ ΟΛΑ ΤΑ ΕΝΔΕΙΚΝΥΟΜΕΝΑ ΜΕΤΡΑ ΩΣΤΕ ΝΑ ΠΑΡΑΛΥΣΗ ΑΜΕΣΩΣ Η ΛΕΙΤΟΥΡΓΙΑ ΤΗΣ ΠΑΡΑΝΟΜΟΥ ΚΟΜΜΟΥΝΙΣΤΙΚΗΣ ΟΡΓΑΝΩΣΕΩΣ ΕΙΣ ΤΑΣ ΠΟΛΕΙΣ

ΘΑ ΤΕΘΟΥΝ ΕΚΤΟΣ ΝΟΜΟΥ ΤΟ ΕΑΜ ΚΑΙ ΚΚΕ ΚΑΙ ΘΑ ΣΥΛΛΗΦΘΟΥΝ ΟΛΟΙ ΟΙ ΕΠΙΚΙΝΔΥΝΟΙ ΚΟΜΜΟΥΝΙΣΤΑΙ

Η πρώτη σελίδα της «Ακρόπολις» (25 Δεκεμβρίου 1947) με την αναγγελία της «κυβέρνησης των βουνών από τον καπετάν Μάρκο».

από την προηγηθείσα επιχείρηση Terminus. Οι Αμερικανοί είχαν βέβαια αντιληφθεί πως έπρεπε να αποστερήσουν τον ΔΣΕ από το κοινωνικό και οικονομικό προστατευτικό κέλυφός του-τον πληθυσμό δηλαδή των ορεινών περιοχών. Επρόκειτο για μια πρακτική που θα γενικευόταν το επόμενο διάστημα, και το τελικό αποτέλεσμα της οποίας ήταν η μετακίνηση εκατοντάδων χιλιάδων κατοίκων των ορεινών περιοχών στις πόλεις. Το κράτος επενέβαινε δηλαδή με ριζικό τρόπο στο κοινωνικό πεδίο.[28]

Το σχέδιο «Λίμνες»

Από την άλλη πλευρά, ο προσανατολισμός προς την ανοιχτή σύγκρουση επέβαλε την επεξεργασία σχεδίων που να δείχνουν το στρατηγικό στόχο. Το σχέδιο «Λίμνες», που εγκρίθηκε από την 3η Ολομέλεια της Κ.Ε. του ΚΚΕ τον Σεπτέμβριο του 1947, συνιστούσε μια φιλόδοξη σύνθεση επί χάρτου, που έθετε ως αντικειμενικό σκοπό του ΔΣΕ την κατάληψη ουσιαστικά του μεγαλύτερου μέρους της Βόρειας Ελλάδας.[29] Η όλη σύλληψη προέκτεινε τις οδηγίες που αναφέρθηκαν προηγουμένως και οι οποίες είχαν δοθεί σε προγενέστερη περίοδο από τον Νίκο Ζαχαριάδη και τον Γ. Ιωαννίδη στον Μάρκο Βαφειάδη (Απρίλιος 1947). Πρωτεύουσα της «απελευθερωμένης» περιοχής θα ήταν η Θεσσαλονίκη. Προκειμένου να επιτευχθεί αυτός ο στόχος κρινόταν απαραίτητος ο μετασχηματισμός του ΔΣΕ σε τακτικό στρατό δυνάμεως 50.000-60.000 μαχητών. Αναγκαίες προϋποθέσεις για την επιτυχία του σκοπού κρίνονταν η αντιμετώπιση του ζητήματος των εφεδρειών και η εκμετάλλευση των μέχρι τότε επιτυχιών του ΔΣΕ στην ορεινή ενδοχώρα αλλά και η συνδρομή των ανατολικών χωρών και της ΕΣΣΔ.[30]

Επρόκειτο περισσότερο για μια γενική σύλληψη, που έθετε τις βασικές προτεραιότητες της ακολουθητέας πολιτικής, χωρίς όμως να εξειδικεύονται οι τρόποι εφαρμογής της. Το όλο σχέδιο οπωσδήποτε ήταν φιλόδοξο και προϋπέθετε επιτυχείς χειρισμούς τόσο σε στρατιωτικό όσο και σε πολιτικό επίπεδο, τέτοιους που να εξουδετερώνουν τα στρατηγικά πλεονεκτήματα της αντίπαλης πλευράς, που άρχισαν να γίνονται περισσότερα αισθητά μετά την αμερικανική παρέμβαση. Σηματοδοτούσε επιπλέον και την απόλυτη ρήξη με το καθεστώς της πολιτικής νομιμότητας, εξέλιξη ουσιαστικά προδιαγεγραμμένη μετά τις εξελίξεις της προηγούμενης περιόδου. Το όλο βάρος της προσπάθειας του ΚΚΕ θα έπεφτε πλέον στον ένοπλο αγώνα, με την απόφαση «να μεταφερθεί αποφασιστικά το κέντρο του βάρους όλης της κομματικής δουλειάς στον πολεμικο-επιχειρησιακό τομέα, για να ανυψώσει τον Δημοκρατικό Στρατό σε εκείνη τη δύναμη, που στο συντομότερο δυνατό διάστημα θα οδηγήσει στη δημιουργία της ελεύθερης Ελλάδας, βασικά σε όλες τις βόρειες περιοχές της χώρας».[31]

Την ίδια περίοδο ο ΔΣΕ αναπροσανατόλισε την κύρια δράση του στην Ηπειρο, περιοχή που όπως προαναφέρθηκε θεωρούνταν σχετικά ασφαλής λόγω της προγενέστερης παρουσίας του ΕΔΕΣ. Πρώτος σταθμός στην εξέλιξη αυτή ήταν η μάχη του Μετσόβου, κατά την οποία τμήματα της πόλης καταλήφθηκαν για λίγες ημέρες. Ταυτοχρόνως, ο προσωρινός έλεγχος από τον ΔΣΕ της ορεινής περιοχής πέριξ της κωμόπολης επέτρεψε την ασφαλή διέλευση προς βορρά αμάχων που συνόδευαν τους αντάρτες και ευνόησε την αποκατάσταση

28 Πρβλ: «Αντίθετα, το εθνικό κράτος επανεμπλέκεται, καθώς ανασυγκροτείται στις τοπικές αντιθέσεις και συγκρούσεις, ως εξωτερικός παράγοντας, ξένος, με ίδια, εν πολλοίς ακατανόητα, συμφέροντα και συμπεριφορές (π.χ. εκκένωση οικισμών) καθώς και με λογικές βίαιης επιβολής, ευνοώντας, με βάση το "διαίρει και βασίλευε", εκείνα τα σκέλη των τοπικών αντιθέσεων που ήταν διαθέσιμα να παίξουν το παιχνίδι της διάλυσης των τοπικών εξουσιών», Ν. Κοτταρίδης-Ν. Σιδέρης, «Εμφύλιος Πόλεμος: Ιδεολογικά και Πολιτικά διακυβεύματα», στο Ηλ. Νικολακόπουλος-Αλ. Ρήγος-Γρ. Ψαλλίδας (επιμ.), Ο Εμφύλιος Πόλεμος (Από τη Βάρκιζα στον Γράμμο. Φεβρουάριος 1945-Αύγουστος 1949), ό.π., σ. 121.

29 Βλ. Φ. Ηλιού, Ο Ελληνικός Εμφύλιος Πόλεμος-Η εμπλοκή του ΚΚΕ, Αθήνα, Θεμέλιο-ΑΣΚΙ, 2005, σ.σ. 181-211.

30 Πρβλ. Νίκος Μαραντζίδης, Δημοκρατικός Στρατός Ελλάδας 1946-1949, Αθήνα, Αλεξάνδρεια, 2010, σσ. 29-51.

31 Βλ. Γ. Μαργαρίτης, Ιστορία του Ελληνικού Εμφυλίου Πολέμου, ό.π., τμ. 1, 335.

της επαφής ανάμεσα στα αντάρτικα τμήματα που δρούσαν κατά μήκος της Πίνδου. Η κινητοποίηση δυνάμεων του Εθνικού Στρατού απέτρεψε την οριστική κατάληψη του Μετσόβου, όμως η προειδοποίηση ήταν πλέον σαφής.

Οι επιχειρήσεις στη Μουργκάνα και η μάχη της Κόνιτσας

Λίγες ημέρες αργότερα ξεκίνησε και μια νέα διείσδυση μονάδων του ΔΣΕ, αυτή τη φορά προς την πλευρά της Μουργκάνας, της οροσειράς της Θεσπρωτίας που μπορούσε να υποστηρίξει τη δυνατότητα ανταρτοπολέμου. Ταυτοχρόνως οι αντάρτες κινήθηκαν και προς τις περιοχές Σουλίου και Πωγωνίου, δημιουργώντας επιπρόσθετα προβλήματα στις μονάδες του Εθνικού Στρατού. Το επίκεντρο όμως της όλης ενέργειας παρέμενε η περιοχή της Μουργκάνας, η οποία επρόκειτο να χρησιμεύσει ως ισχυρό προγεφύρωμα εν όψει της αναμενόμενης μεγάλης επίθεσης στην πόλη που θα αποτελούσε το «μήλον της έριδος» στη συγκυρία-δηλαδή την Κόνιτσα.[32] Για την επιτυχία του εγχειρήματος χρησιμοποιήθηκαν οι μονάδες του Αρχηγείου Ηπείρου του ΔΣΕ, που είχε ανασυγκροτηθεί το αμέσως προηγούμενο διάστημα. Στο Αρχηγείο Ηπείρου τοποθετήθηκε στρατιωτικός διοικητής ο Βασίλης Γκανάτσιος (Χείμαρρος). Τον πλαισίωναν ο Κώστας Κολιγιάννης (Παύλος Αρβανίτης) ως πολιτικός επίτροπος και ο Γιώργος Καλλιανέσης (Μεσσήνης) ως επιτελάρχης του Αρχηγείου. Επρόκειτο για μια δύσκολη αποστολή, καθώς οι αποστάσεις που θα έπρεπε να διανυθούν ήταν μεγάλες, και σε σημαντικό βαθμό εντός περιοχών ελεγχόμενων από τον αντίπαλο. Η εξόρμηση ξεκίνησε από την περιοχή Ζαγορίων στα τέλη Νοεμβρίου 1947, και το σχέδιο προέβλεπε την ύπαρξη δύο λαβίδων, δηλαδή την προσέγγιση του στόχου τόσο από την περιοχή Πωγωνίου όσο και από την περιοχή του Καλαμά. Παρά το γεγονός ότι υπήρξαν και αποτυχίες, κυρίως στην επίθεση εναντίον της Ζίτσας, η επιχείρηση ολοκληρώθηκε με επιτυχία με την κατάληψη των χωριών της οροσειράς της Μουργκάνας. Σημαντική ενίσχυση σε υλικό και τροφοδοσία απέδωσε η νίκη του ΔΣΕ στο Δελβινάκι και η κατάληψη της κωμόπολης.

Ταυτοχρόνως στρατολογήθηκαν και νέοι της περιοχής στον ΔΣΕ, με σημαντική παρουσία νεαρών κοριτσιών ανάμεσά τους. Το γεγονός αυτό καθαυτό προξένησε την έντονη αντίδραση του κυβερνητικού στρατοπέδου αλλά και της Εκκλησίας, καθώς ο χώρος βρισκόταν υπό την κοινωνική επιρροή του Μητροπολίτη Ιωαννίνων (και μετέπειτα Αρχιεπισκόπου Αθηνών) Σπυρίδωνα. Παρ' όλα αυτά η εδραίωση του ΔΣΕ στα χωριά της περιοχής υπήρξε εντυπωσιακή και για έναν πρόσθετο λόγο, δηλαδή τον προσανατολισμό της τοπικής κοινωνίας σε «πολεμική». Με τον τρόπο αυτό έγινε κατορθωτή η εμπέδωση της κυριαρχίας του ΔΣΕ στις φτωχές αυτές κοινότητες που στήριζαν προπολεμικά μεγάλο μέρος του εισοδήματός τους στα εμβάσματα των μεταναστών. Προκειμένου μάλιστα να ομαλοποιηθεί η τροφοδοσία αυτών των χωριών και να υποστηριχθεί η παράταση της παραμονής των ανταρτών ο ΔΣΕ οργάνωνε και κανονικές νυχτερινές επιχειρήσεις στα χωριά της «ουδέτερης ζώνης», στις οποίες συμμετείχε πλήθος χωρικών. Από την άλλη πλευρά, δεν μπορεί να υποτιμηθεί και το γεγονός της άσκησης βίας εκ μέρους των ανταρτών, ιδίως σε περιπτώσεις κατά τις οποίες χωρικοί προσπαθούσαν να βρεθούν σε ελεγχόμενο από τον Εθνικό Στρατό έδαφος.

Σε κάθε περίπτωση η κατάληψη του ορεινού συγκροτήματος της Μουργκάνας δημιουργούσε πρόσθετες δυσκολίες στον Εθνικό Στρατό, που ήταν υποχρεωμένος πλέον να λαμβάνει σοβαρά υπ' όψιν τη νέα κατάσταση, να απασχολεί εκεί σημαντικό τμήμα των δυνάμεων στην Ηπειρο, και να σχεδιάζει την ανακατάληψη του χώρου. Για το λόγο αυτό συγκροτήθηκε η 84η Στρατιωτική Περιοχή, με έδρα την κωμόπολη Φιλιάτες. Η μονάδα αυτή συνιστούσε σχεδόν μια Μεραρχία. Οι εκτιμήσεις της ηγεσίας της VIII Μεραρχίας του Εθνικού Στρατού ήταν αποκαλυπτικές για την περίοδο αυτή: «Κατά τας ανωτέρω επιχειρήσεις οι συμμορίται ναι μεν δεν έσχον καμία

32 Βλ. Κ. Τσαντίνης, Μουργκάνα-Ενας δεύτερος Γράμμος, Αθήνα, Πατάκης, σ.σ. 11-36.

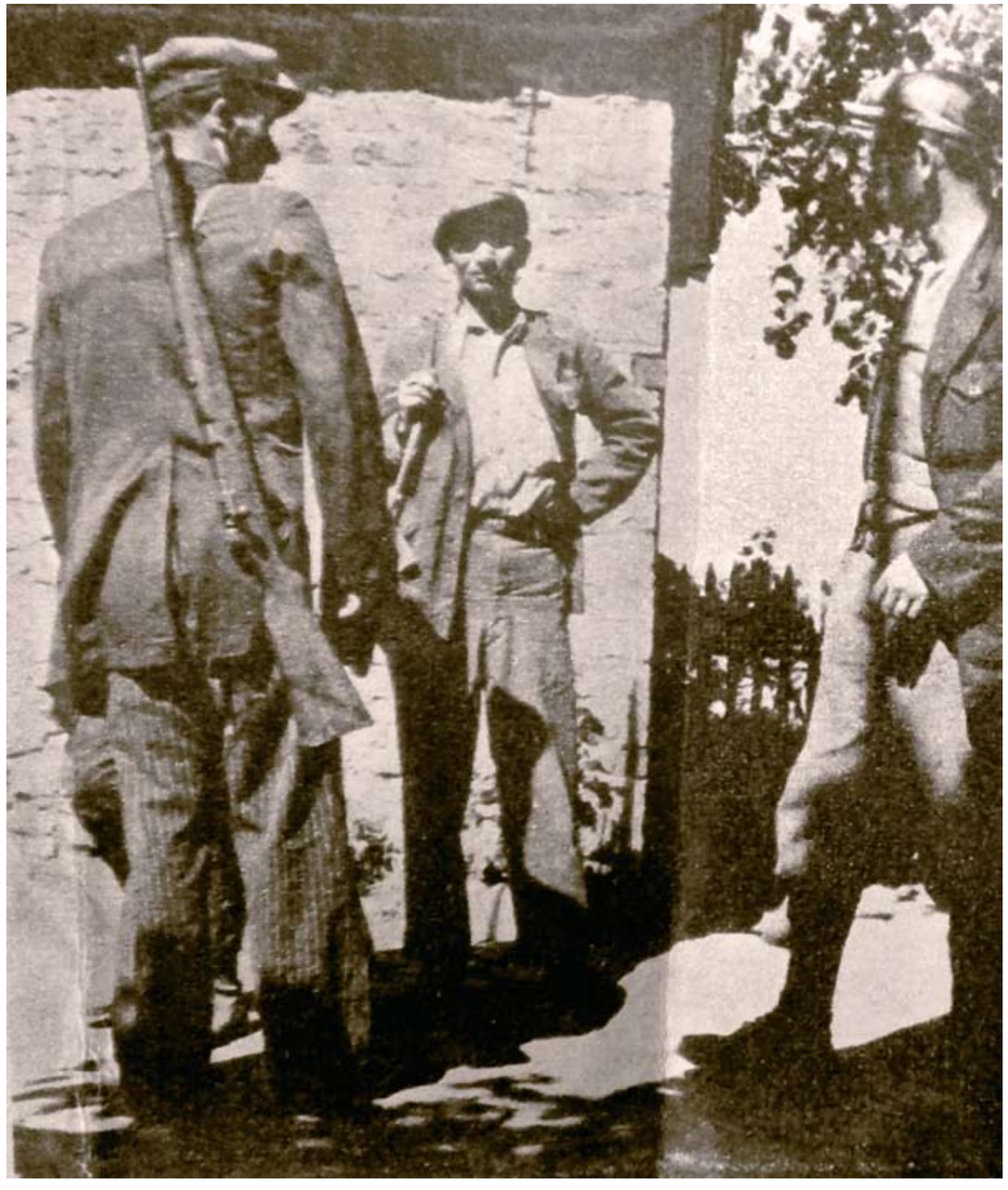

Ενοπλοι χωρικοί συνδράμουν τον Εθνικό Στρατό στην εμπέδωση της τάξης στην ύπαιθρο.

ΣΗΜΕΡΟΝ ΟΚΤΑΣΕΛΙΔΟΝ

ΕΤΟΣ ΙΔΡΥΣΕΩΣ 1896 ΙΔΡΥΤΗΣ ΔΗΜ. ΟΙΚ. ΚΑΛΑΠΟΘΑΚΗΣ

ΔΙΕΥΘΥΝΤΗΣ : ΑΛΚ. ΔΗΜ. ΚΑΛΑΠΟΘΑΚΗΣ

ΤΡΙΤΗ 6 ΙΑΝΟΥΑΡΙΟΥ 1948

ΕΜΠΡΟΣ

ΗΜΕΡΗΣΙΑ ΕΘΝΙΚΗ ΕΦΗΜΕΡΙΣ

ΑΙ ΗΝΩΜΕΝΑΙ ΠΟΛΙΤΕΙΑΙ ΜΑΣ ΠΑΡΕΧΟΥΝ ΕΥΡΕΙΑΝ ΒΟΗΘΕΙΑΝ

ΒΛΕΠΕ ΛΕΠΤΟΜΕΡΕΙΑΣ 3ΟΝ ΣΕΛΙΔΑ

ΕΡΧΟΜΑΙ ΑΠΟ ΤΗΝ ΚΟΝΙΤΣΑΝ

Φωτογραφικὸν ρεπορτὰζ τοῦ ἀπεσταλμένου τοῦ «Ἐμπρὸς» κ. Β. Τσιμπιδάρου.

(ΕΝΔΙΑΦΕΡΟΥΣΑ ΛΕΠΤΟΜΕΡΕΙΑΚΗ ΑΝΤΑΠΟΚΡΙΣΙΣ ΕΙΣ ΤΗΝ 3ην ΣΕΛΙΔΑ)

Η πρώτη σελίδα του «Εμπρός» της 6ης Ιανουαρίου 1948, αφιερωμένη στη μάχη της Κόνιτσας.

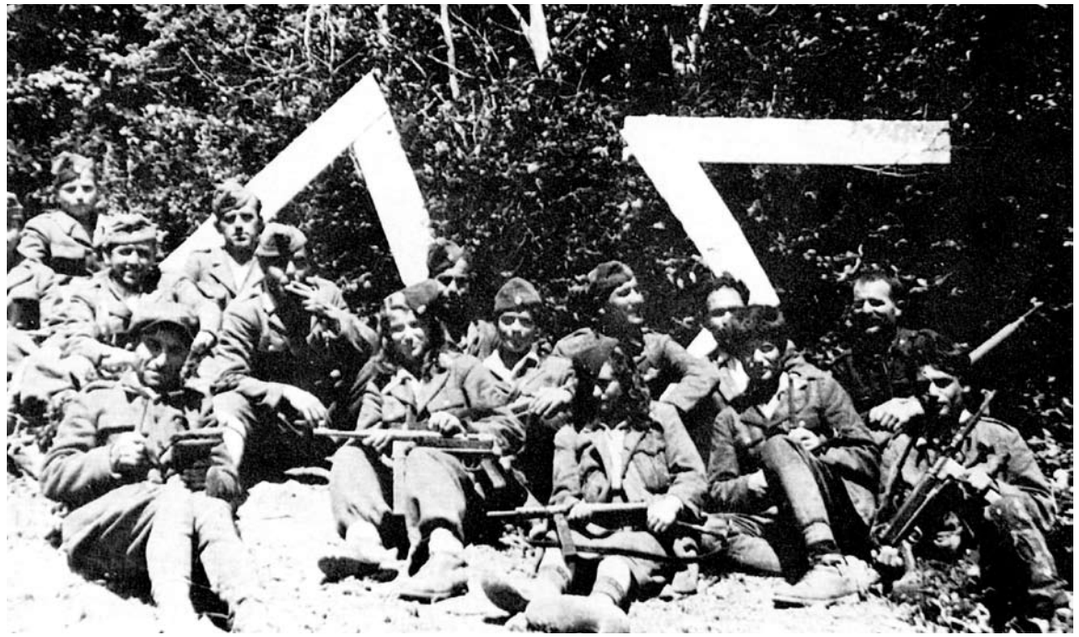

Αντάρτες και αντάρτισσες του ΔΣΕ.

οφθαλμοφανή επιτυχία (διάλυσιν τμήματος τινά σημαντικού) πλην όμως κατώρθωσαν να οργανωθούν πέριξ του ορεινού όγκου της Μουργκάνας έχοντας ασφαλισμένα τα νώτα των επί των συνόρων. Η εγκατάστασις εις την ανωτέρω περιοχή εξ (6) συμμοριακών συγκροτημάτων με ελευθέραν επικοινωνίαν με την Αλβανίαν και τον εκ τοιαύτης ποικίλον ανεφοδιασμόν, είναι διαρκής σοβαρά απειλή και ευνοεί γενικοτέραν επίθεση εναντίον της Ηπείρου». Σε κάθε περίπτωση η δημιουργία του προγεφυρώματος αυτού θα απασχολούσε έκτοτε τις δυνάμεις του Εθνικού Στρατού μέχρι την τελική ανακατάληψη του χώρου τον Σεπτέμβριο του επόμενου έτους (1948).

Σχετικά με την κατάσταση που επικρατούσε στην περιοχή, θα πρέπει να υπογραμμισθεί και το γεγονός της παρουσίας ημιστρατιωτικών σχηματισμών που δρούσαν στο πλευρό των τμημάτων του Εθνικού Στρατού. Πρόκειται για το τμήμα του πρώην ΕΔΕΣίτη Δ. Γαλάνη, γνωστού από τις εκτελέσεις της Παργινόσκαλας Πρέβεζας, τον Σεπτέμβριο του 1944. Το συγκεκριμένο τμήμα έλαβε μέρος στις επιχειρήσεις της Μουργκάνας ως επικουρικό των τμημάτων του Εθνικού Στρατού, διαλύθηκε όμως ουσιαστικά τον Φεβρουάριο του 1948 μετά από αιφνιδιασμό που υπέστη από τον ΔΣΕ. Η αντιμετώπιση αυτών των ενόπλων από τους αντάρτες ήταν εξαιρετικά αυστηρή, καθώς υπήρχαν ανοιχτοί λογαριασμοί από την περίοδο της Κατοχής.[33] Την ίδια συμπεριφορά επιδείκνυαν και οι πρώην ΕΔΕΣίτες αυτής της κατηγορίας στους αντάρτες, αλλά, πολλές φορές, και στον πληθυσμό χωριών που θεωρούνταν ύποπτα για συνεργασία με τον ΔΣΕ. Η πόλωση που επικρατούσε στην περιοχή ήταν πολύ μεγάλη και οδήγησε σε εξαιρετικά αιματηρές συγκρούσεις.

33 Βλ. Κ. Τσαντίνης, Μουργκάνα-ένας δεύτερος Γράμμος, ό.π., σ.σ. 83-86 ·Ν. Μήτσης, Δύσκολα Χρόνια, Γιάννενα, 2007, σ.σ. 85-93.

Ο αρχιστράτηγος Αλέξανδρος Παπάγος (δεξιά) σε επίσκεψή του σε στρατόπεδο το Πάσχα του 1949.

Η επιτυχία του ΔΣΕ στη Μουργκάνα αποτύπωνε τα νέα δεδομένα που είχαν δημιουργηθεί στην Ηπειρο. Δεν ήταν όμως η κύρια επιχείρηση της περιόδου. Καθώς οι δυνάμεις των ανταρτών εμφανίζονταν ενισχυμένες στη συγκυρία, το Γενικό Αρχηγείο του ΔΣΕ αποφάσισε τη διεξαγωγή μιας τολμηρής ενέργειας, που είχε σκοπό να δημιουργήσει μεγάλα προβλήματα στην αντίπαλη πλευρά. Η μάχη της Κόνιτσας, που ξεκίνησε ανήμερα των Χριστουγέννων του 1947, ήταν η μεγαλύτερη ως τότε αναμέτρηση των δύο αντιπάλων. Η κατάληψη της πόλης επρόκειτο να χρησιμεύσει στην ηγεσία του ΚΚΕ προκειμένου να υποστηριχθεί πολιτικά η ανακήρυξη του νέου κυβερνητικού σχήματος των «βουνών», της λεγόμενης Προσωρινής Δημοκρατικής Κυβέρνησης (ΠΔΚ), που είχε προηγηθεί λίγες ημέρες πριν. Η τελική αποτυχία του ΔΣΕ στις παρυφές της Κόνιτσας είχε οπωσδήποτε σημαντικές επιπτώσεις βραχυπρόθεσμα, δεν συνιστούσε όμως αποφασιστικής σημασίας πλήγμα.

Επίλογος

Ο πόλεμος εισερχόταν στην πλέον αδυσώπητη περίοδό του, όπως αποδείκνυε και ο περίφημος νόμος 509, που έθετε εκτός νόμου το ΚΚΕ και τις συναφείς οργανώσεις. Η ρήξη είχε καταστεί πλέον ανεπίστρεπτη και η σύγκρουση θα ολοκληρωνόταν το καλοκαίρι του 1949 με την τελική ήττα του ΔΣΕ στον Γράμμο και το Βίτσι, αφήνοντας πίσω της σωρούς ερειπίων, μια χώρα καθηλωμένη και μια κοινωνία εντελώς διαφορετική σε σχέση με αυτή των αρχών της δεκαετίας του 1940. Οι επιπτώσεις από την εμφύλια σύγκρουση υπήρξαν, κυρίως για τον ορεινό χώρο, καταστροφικές και τα οικονομικο-κοινωνικά δεδομένα στις επόμενες δεκαετίες παρέμειναν εξαιρετικά αρνητικά. Το κράτος με την κατίσχυσή του κατόρθωσε να ελέγξει τις όποιες αντιδράσεις και να επιβληθεί απόλυτα επί των τοπικών κοινωνιών, οι οποίες αποδιοργανώθηκαν επιπλέον και από την επέλαση της νεωτερικότητας. Από την άποψη αυτή η τομή που δημιούργησαν τα γεγονότα της δεκαετίας 1940-50 υπήρξε σημαντική, γεγονός που αντανακλάται και στις πολιτικές κληρονομιές αυτής της πολυαίμακτης περιόδου.

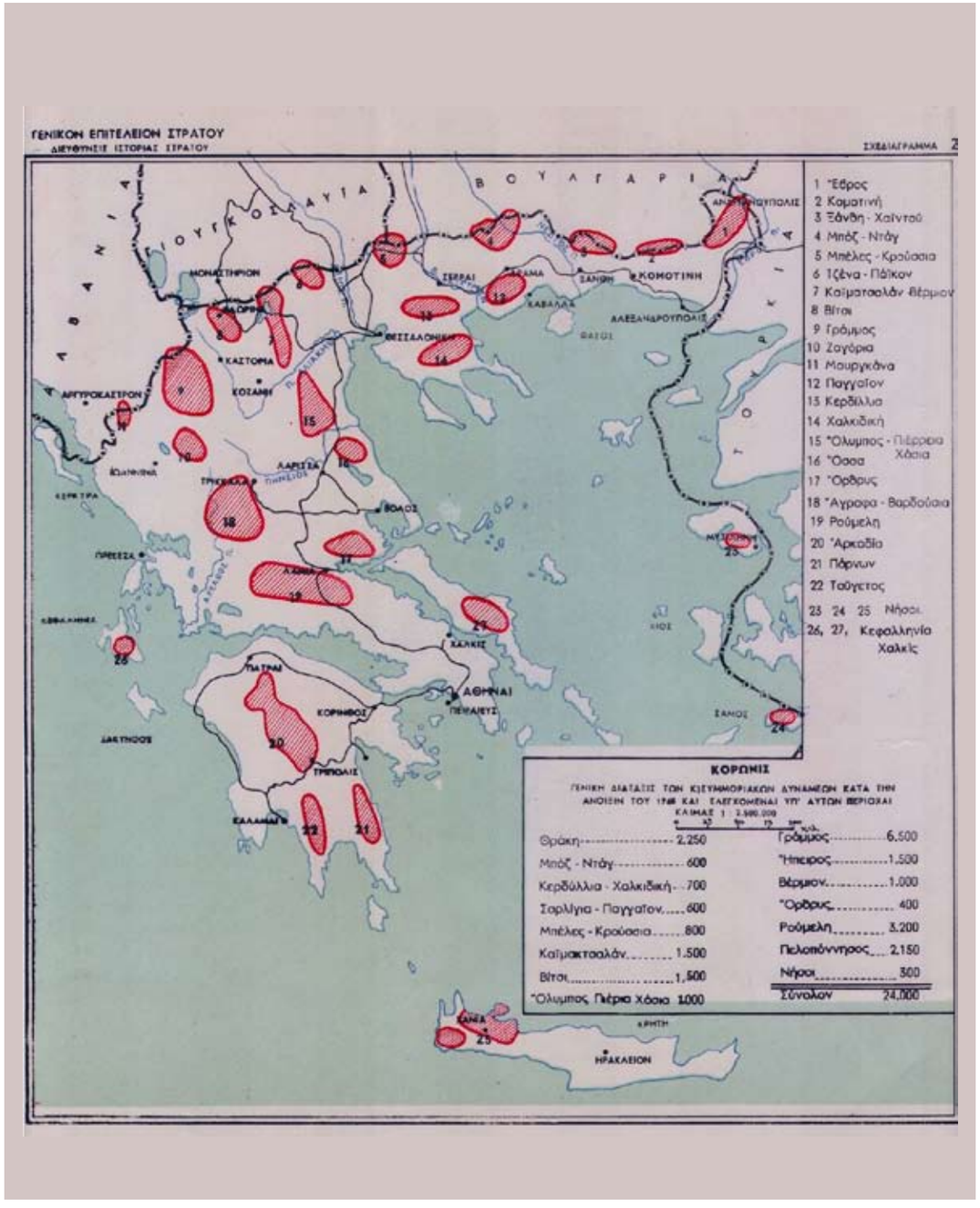

ΡΑΫΜΟΝΔΟΣ ΑΛΒΑΝΟΣ

Επιστημονικός συνεργάτης ΤΕΙ
Δυτ. Μακεδονίας (Καστοριά)

ΟΙ ΣΗΜΑΝΤΙΚΟΤΕΡΕΣ ΣΥΓΚΡΟΥΣΕΙΣ ΤΟΥ ΕΜΦΥΛΙΟΥ ΠΟΛΕΜΟΥ ΤΟ 1948

Οι επιχειρήσεις στη Στερεά Ελλάδα. Η μεγάλη μάχη του Γράμμου. Ο ελιγμός του ΔΣΕ στο Βίτσι. Οι συγκρούσεις στη Μουργκάνα και το Μάλι Μάδι. Η επίθεση στην Καρδίτσα.

Το 1948 ήταν το έτος που κλιμακώθηκε ο ελληνικός εμφύλιος πόλεμος. Ο διάλογος και η προσπάθεια για πολιτική διευθέτηση της αντιπαράθεσης μεταξύ της επίσημης κυβέρνησης της χώρας και των ανταρτών που αμφισβητούσαν τη νομιμότητά της είχαν αποτύχει. Ηταν πλέον σαφές ότι η σύγκρουση θα κρινόταν στο στρατιωτικό πεδίο και το λόγο πλέον τον είχαν οι στρατιωτικοί και οι πολεμιστές των δύο πλευρών.

Τον Δεκέμβριο του 1947 ιδρύθηκε η Προσωρινή Δημοκρατική Κυβέρνηση και οι Ελληνες κομμουνιστές ήλπιζαν σε διεθνή αναγνώριση και υποστήριξη. Για να το πετύχουν αυτό, καταλάβαιναν ότι έπρεπε να εγκαταλείψουν την αντάρτικη τακτική και να αποδείξουν ότι ήταν σε θέση να καταλάβουν και να υπερασπιστούν αποτελεσματικά μια όσο το δυνατόν μεγαλύτερη κατοικημένη περιοχή.

Από την άλλη, η κυβέρνηση της Αθήνας και ο Εθνικός Στρατός (Ε.Σ.) επιδίωκαν την όσο το δυνατόν πιο σύντομη εξόντωση και εξολόθρευση του αντιπάλου τους. Στόχος τους ήταν να γίνει το 1948 το έτος που θα σταματούσε οποιαδήποτε «συμμοριακή δράση» που θα αμφισβητούσε τη «νόμιμη κυβέρνηση της χώρας». Στο πλευρό τους είχαν την ανοιχτή και δημόσια υποστήριξη των ΗΠΑ, οι οποίες ήταν αποφασισμένες να στηρίξουν την Ελλάδα για να μην περάσει στο κομμουνιστικό στρατόπεδο. Από την άλλη, η Σοβιετική Ενωση και οι ανατολικές κομμουνιστικές χώρες έστελναν κυρίως μέσω Γιουγκοσλαβίας και Αλβανίας κάθε είδους βοήθεια σε τρόφιμα, πολεμικό υλικό και άλλα εφόδια, που θα μπορούσε να μεταφερθεί μέσα από τα βουνά της ορεινής Ελλάδας.

Ουσιαστικά ο ελληνικός Εμφύλιος ήταν σε παγκόσμιο επίπεδο το πρώτο σημαντικό επεισόδιο του Ψυχρού Πολέμου. Ισως μάλιστα να μην άρχιζε ποτέ ο Εμφύλιος σε τέτοια έκταση αν στην πάμφτωχη, μετά τη σκληρή Κατοχή, Ελλάδα δεν έρρεαν τόσο σημαντικές ποσότητες πυρομαχικών, τροφίμων και άλλων εφοδίων από το εξωτερικό.

Ταυτόχρονα, στο εσωτερικό η ελληνική κοινωνία ήταν βαθιά διχασμένη και οι μετριοπαθείς φωνές στις δύο πλευρές αποδείχτηκε ότι δεν είχαν τη δύναμη να επηρεάσουν τις εξελίξεις. Το βαθύ κοινωνικό ρήγμα, που πρωτοέκανε την εμφάνισή του την εποχή του Μεσοπολέμου και εντάθηκε και κλιμακώθηκε την περίοδο της Κατοχής και τα πρώτα μεταπολεμικά χρόνια, οδήγησε στην πόλωση και την επικράτηση των ακραίων απόψεων και στις δύο πλευρές, με αίτημα την επικράτηση επί του αντιπάλου δίχως κανένα συμβιβασμό και διαπραγμάτευση. Μέσα σε ένα τέτοιο πλαίσιο, όπου η πολιτική φαινόταν ότι είχε εξαντλήσει πια τα όριά της, οι Στρατοί απέκτησαν τεράστια σημασία. Η βία και η υπόταξη του αντιπάλου φάνηκαν ως η μοναδική λύση και οι στρατιωτικές επιχειρήσεις θα ήταν αποφασιστικής σημασίας για την πορεία της χώρας.

Η επιχείρηση «Χαραυγή»

Το χειμώνα του 1948-1949 σχεδόν όλοι οι μεγάλοι ορεινοί όγκοι της Στερεάς Ελλάδας, από τον Παρνασσό και την Γκιώνα ως τα Αγραφα, ελέγχονταν από τον ΔΣΕ. Σκοπός της επιχείρησης «Χαραυγή» ήταν η εκκαθάριση της Στερεάς Ελλάδας, νότια της γραμμής Αμβρακικού, Μετσόβου, Μαλιακού Κόλπου, έτσι ώστε να είναι ασφαλή τα μετόπισθεν πριν από τη μεγάλη επιχείρηση που θα επιχειρούσε ο Εθνικός Στρατός για την κατάληψη του Γράμμου. Συγκεκριμένα, ο Εθνικός Στρατός έθεσε ως πρώτιστο στόχο την εκκαθάριση των περιοχών της Χελιδόνας-Παναιτωλικού, της νότιας Τριχωνίδας και Ναυπακτίας στα δυτικά, της οροσειράς του Παρνασσού-Καλλίδρομου στα ανατολικά, της περιοχής των ορεινών όγκων που διασχίζει ο ποταμός Σπερχειός και της ορεινής περιοχής του Καρπενησίου στα βόρεια.

Ο Εθνικός Στρατός (Ε.Σ.) συγκέντρωσε μεγάλες δυνάμεις, μετακινώντας μονάδες από τα βόρεια προκειμένου να πετύχει την πλήρη εξουδετέρωση των ανταρτών. Στο ξεκίνημα της επιχείρησης συγκεντρώθηκαν 3 Μεραρχίες του Ε.Σ., δύο Μοίρες Καταδρομών, ένα Σύνταγμα Αναγνωρίσεως με ελαφρά Τεθωρακισμένα, δεκαεπτά Τάγματα Εθνοφρουράς και ένα Τάγμα Χωροφυλακής. Η όλη δύναμη ήταν 46 Τάγματα και ξεπερνούσε τους 30.000 άνδρες.

Αρχικά επιχειρήθηκε η εκκαθάριση των ορεινών όγκων Ελικώνα και Καλλίδρομου από τη Ι Μεραρχία, με στόχο την παρεμπόδιση των ανταρτών

Ανδρες της υποδιοίκησης Χωροφυλακής Δελφών και ΜΕΑ έπειτα από εκκαθαριστικές επιχειρήσεις στον Παρνασσό το 1948 (Απ. Δασκαλάκης, Ιστορία της Ελληνικής Χωροφυλακής, 1936-1950, τόμ. 2., Αρχηγείον Χωροφυλακής, Αθήνα 1973).

Αιχμάλωτοι μαχητές του ΔΣΕ στη Μακρακώμη το 1948.

«Συμμοριόπληκτοι» κάτοικοι της υπαίθρου μεταφέρουν τα λιγοστά υπάρχοντά τους στα «κέντρα ασφαλείας».

σε ενδεχόμενη κίνηση τους προς τον Νότο. Στην κυρίως Ρούμελη σχεδιάστηκε η περίσφιγξη του Παρνασσού από ανατολικά, πάλι από την Ι Μεραρχία. Επικουρικά προβλέφθηκε η επιτήρηση του Κορινθιακού κόλπου από το στόλο προς ακύρωση της όποιας διαφυγής των ανταρτών προς την Πελοπόννησο. Στόχος της επιχείρησης ήταν η προοδευτική εκτόπιση των ανταρτών προς το Νότο ώστε να εγκλωβιστούν μεταξύ της θάλασσας, όπου ήλεγχαν τα πλοία του Βασιλικού Ναυτικού, και των βουνών που δέσποζαν βόρεια του Κορινθιακού κόλπου.

Πριν από την επιχείρηση συνελήφθησαν 4.500 άτομα που κατηγορήθηκαν ότι ενίσχυαν τον ΔΣΕ, κάτι που ήταν ένα σημαντικό πλήγμα για τον ΔΣΕ, αφού έχασε την πρόσβαση τόσο σε σημαντικές πληροφορίες για την κίνηση του εχθρού όσο και μείωσε σημαντικά τις δυνατότητες τροφοδοσίας του.

Η επιχείρηση «Χαραυγή» είχε διάρκεια 30 ημέρες και πρόσφερε σημαντική εμπειρία στα στελέχη του Ε.Σ. στις συνθήκες του αντάρτικου πολέμου. Το όνομα *Χαραυγή*, που δόθηκε στις επιχειρήσεις του Ε.Σ., υποδήλωνε την έναρξη της εκκαθάρισης των ανταρτών από την Ελλάδα, αποκορύφωμα (κορωνίδα) του οποίου υπήρξε η μεγάλη μάχη του Γράμμου που θα ακολουθούσε.

Η επιχείρηση «Χαραυγή» δεν είχε τα αναμενόμενα αποτελέσματα, αφού οι αντάρτες απέφευγαν τη μάχη, αξιοποιώντας τη νύχτα για να ελιχθούν ανάμεσα στις μονάδες του Εθνικού Στρατού, ενώ παράλληλα προέβαιναν σε αιφνιδιαστικές επιθέσεις ενάντια στον εχθρό. Ετσι, αντί να εγκλωβιστούν (όπως προέβλεπε το αρχικό σχέδιο του Ε.Σ.) μεταξύ της θάλασσας και των βουνών του Κορινθιακού, πέτυχαν να ξεφύγουν προς τα βόρεια δίχως να έχουν μεγάλες απώλειες. Στην αποτυχία του Ε.Σ. να εξοντώσει τους αντάρτες έπαιξε σημαντικό ρόλο η μεγάλη έκταση των επιχειρήσεων σε σχέση με τα Τάγματα που διατέθηκαν, καθώς στα 250 τετραγωνικά χιλιόμετρα της περιοχής των επιχειρήσεων ενεπλάκησαν 46 Τάγματα.

Ομως, ο Ε.Σ. μπορεί να μην κατάφερε την εξόντωση του αντίπαλου στρατού, αλλά πέτυχε τον πλήρη έλεγχο των περιοχών της Στερεάς και μεθοδικά κατέστρεψε όλες τις υποδομές που θα μπορούσαν να επιτρέψουν την εμφάνιση αντάρτικου στην περιοχή. Για να χρησιμοποιήσουμε τη γλώσσα των στρατιωτικών διαταγών του Ε.Σ., λήφθηκαν όλα τα αναγκαία μέτρα για τη «μη αναμόλυνση της περιοχής από τους συμμορίτες». Συγκεκριμένα, υποχρεώθηκαν όλοι χωρικοί να μεταβούν στα αστικά κέντρα μαζί με τα ζώα τους και καταστράφηκε οτιδήποτε θα μπορούσε να είναι χρήσιμο στους αντάρτες στην περίπτωση που εκείνοι επιδίωκαν την επανακατάληψη της περιοχής. Επίσης, όχι λιγότερο σημαντικό, ο Ε.Σ. επανέκτησε τον έλεγχο του σημαντικού οδικού άξονα Αθήνας-Λαμίας, ο οποίος ήταν ζωτικής σημασίας για τη μεταφορά εφοδίων και προσωπικού για τις επιχειρήσεις που σύντομα θα άρχιζαν στη Βόρεια Ελλάδα.

Η επιχείρηση «Κορωνίς»

Η μάχη του Γράμμου, στη Βόρεια Πίνδο, κράτησε σχεδόν 70 μέρες. Αρχισε στις 16 Ιουνίου του 1948 και τελείωσε, με τον ελιγμό των δυνάμεων του ΔΣΕ στο Βίτσι, στις 20 προς 21 Αυγούστου του ίδιου έτους. Στον Γράμμο δόθηκε η μεγαλύτερη μάχη του πολέμου όσον αφορά στην έκταση του πεδίου της σύγκρουσης, στον αριθμό των εμπλεκόμενων μαχητών και τη διάρκειά του.

Για πρώτη φορά στη διάρκεια του Εμφυλίου ο ΔΣΕ δεν χρησιμοποίησε τακτικές των ανταρτών, όπως λίγους μήνες νωρίτερα στη Ρούμελη, αλλά παρουσιάστηκε αποφασισμένος να υπερασπιστεί την «ελεύθερη επικράτεια» του Γράμμου, ώστε να αποδείξει ότι μπορεί να υπερασπιστεί αποτελεσματικά μια εδαφική περιοχή μέσω αγώνα θέσεων και όχι με ανταρτικές τακτικές (τύπου «χτύπα και φεύγα»), καθώς και ότι ήταν σε θέση να κρατήσει υπό τον έλεγχό του μια σημαντική περιοχή για μακρό χρονικό διάστημα. Η νέα στρατηγική συνδεόταν με την ελπίδα αναγνώρισης της Προσωρινής Δημοκρατικής Κυβέρνησης από τις χώρες της Ανατολικής Ευρώπης και τη Σοβιετική Ενωση.

Εντελώς αντίθετος ήταν ο στόχος του Ε.Σ., ο οποίος ήθελε σε πολύ σύντομο χρονικό διάστημα, μόλις 4 εβδομάδων, να αποκτήσει τον έλεγχο των ορεινών περιοχών της Βόρειας Ελλάδας, αποδεικνύοντας κατά αυτόν τον τρόπο, τόσο στο εσωτερικό όσο και στο εξωτερικό, ότι ο αντίπαλος δεν ήταν παρά «ληστοσυμμορίτες» δίχως σταθερή κρατική υπόσταση και δίχως νομιμοποίηση.

Στην ευρύτερη περιοχή του Γράμμου υπήρχαν 150 χωριά, αλλά τα περισσότερα ήταν έρημα είτε γιατί ήταν εποχικά, καθώς τα κατοικούσαν τα καλοκαίρια οι κτηνοτρόφοι της περιοχής, είτε γιατί

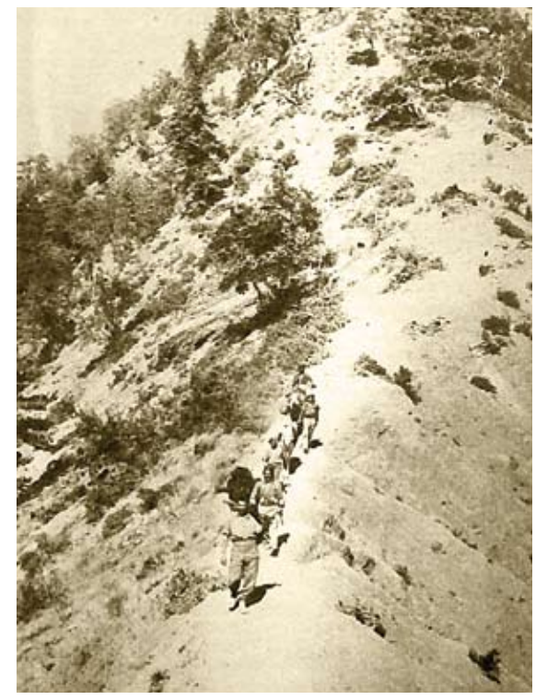

Στρατιώτες του Εθνικού Στρατού προωθούνται σε κορυφογραμμή του όρους Κλέφτη.

εκκενώθηκαν από τον Εθνικό Στρατό ήδη από το 1947. Συνεπώς, η επείγουσα ανάγκη για εφεδρείες και επιμελητειακή στήριξη που αντιμετώπιζε ο ΔΣΕ ήταν αδύνατο να καλυφτεί με στρατολόγηση από την περιοχή.

Πριν αρχίσουν οι επιχειρήσεις, οι μαχητές που ήταν έτοιμοι να αντιμετωπίσουν την επίθεση του Στρατού στην περιοχή του Γράμμου ανέρχονταν σε 5.500 περίπου άτομα, μια δύναμη που δεν θεωρείτο αρκετά πυκνή για την αποτελεσματική κατοχή ενός τόσο εκτεταμένου μετώπου, που έφτανε τα 100 χιλιόμετρα. Ομως, παρά τη σημασία που είχε η περιοχή του Γράμμου για τον ΔΣΕ, τα στελέχη του δεν ήθελαν να συγκεντρώσουν όλες τους μαχητές στον Γράμμο, παραδίνοντας έτσι τις άλλες ορεινές περιοχές που ήλεγχε στον αντίπαλο.

Την ενίσχυση του ΔΣΕ στην περιοχή του Βόρειου Γράμμου ζήτησε ο διοικητής του Αρχηγείου Δυτ. Μακεδονίας Β. Γκανάτσιος («Χείμαρρος») και πράγματι πέντε χιλιάδες περίπου μαχητές από τα Βίτσι, Πιέρια, Βέρμιο, Χάσια και Καϊμάκτσαλαν στάλθηκαν στην περιοχή. Συνολικά οι δυνάμεις του ΔΣΕ στην περιοχή έφτασαν με τις ενισχύσεις να αριθμούν περίπου 11.000 περίπου αντάρτες, σχεδόν τη μισή συνολικά δύναμη του ΔΣΕ σε όλη την Ελλάδα. Ο γενικός συντονισμός των επιχειρήσεων γινόταν από το Στρατιωτικό Συμβούλιο του ΔΣΕ (Ζαχαριάδης, Βαφειάδης, Μπαρτζιώτας) με επικεφαλής τους Κικίτσα, «Χείμαρρο» και Γούσια.

Οι δύο αντίπαλοι θα δοκιμάζονταν σε μια περιοχή όπου υπήρχε μια «θάλασσα» από ψηλές βουνοκορφές, πολλές πάνω από 2 χιλιάδες μέτρα. Τρία ορεινά συγκροτήματα δέσποζαν στην περιοχή: ο Γράμμος στα βόρεια, κατά μήκος των ελληνοαλβανικών συνόρων, με ψηλότερη κορυφή στα 2.520 μέτρα, ο Σμόλικας λίγο νοτιότερα προς την Ηπειρο, με κορυφή στα 2.537 μέτρα, και το Βόιο στα ανατολικά. Η έκταση του θύλακα ήταν περίπου 2.500 τετραγωνικά χιλιόμετρα, αλλά η μορφολογία του εδάφους την πολλαπλασίαζε, ενώ η βλάστηση και η δασοκάλυψη που ήταν κατά τόπους πυκνή προσέθεταν σημαντικό βαθμό δυσκολίας στις μετακινήσεις.

Στην ορεινή αυτή περιοχή ήταν αδύνατο λόγω της μορφολογίας του εδάφους να γίνει ανάπτυξη του Πεζικού και χρήση των βαρέων πυροβόλων όπλων που διέθετε ο Ε.Σ. Οι χαράδρες, οι απότομες πλαγιές, τα φαράγγια που σχηματίζονταν από τους χειμάρρους έφτιαχναν ένα πεδίο μάχης ιδιαίτερα δύσκολο για αυτόν που επιτίθετο. Ακόμη πιο δύσκολο γινόταν για τον Ε.Σ. το πεδίο της μάχης λόγω της παγίδευσης με νάρκες των διαβάσεων από τους αμυνομένους και τη συνεχή επιτήρηση των διαβάσεων αυτών από πολυβολεία με ισχυρή οχύρωση. Οι νάρκες βελτίωσαν σημαντικά τις αμυντικές δυνατότητες του ΔΣΕ, καθώς δημιουργούσαν στον αντίπαλο ένα αίσθημα συνεχούς ανασφάλειας, με αποτέλεσμα να αποφεύγει τολμηρές πρωτοβουλίες και βιαστικές επιθέσεις.

Αυτοί οι δισταγμοί και οι καθυστερήσεις προσέφεραν πολύτιμο χρόνο στους μαχητές του ΔΣΕ για να ενισχύσουν τις θέσεις τους, όπου αυτό χρειαζόταν, με ενισχύσεις από άλλα σημεία του μετώπου. Γενική αρχή της στρατηγικής του ΔΣΕ ήταν να εκμεταλλεύεται κάθε ανάπαυλα των μαχών για να μεταφέρει δυνάμεις σε άλλο σημείο του μετώπου, βελτιώνοντας τοπικά τις αναλογίες υπέρ του. Ορισμένες φορές με αυτή την τακτική αποκτούσε τη δυνατότητα να εξαπολύσει ισχυρές αντεπιθέσεις και να ξαναπάρει θέσεις που ο Ε.Σ. είχε κατακτήσει με υψηλό κόστος. Σε αυτή τη δυνατότητα του ΔΣΕ να μετακινεί εφεδρείες και «διά των εσωτερικών γραμμών του να μετακινεί αναλόγως διά την αντιμετώπισιν απειλών» αποδίδουν σε μεγάλο βαθμό κυβερνητικές πηγές την επιτυχία του ΔΣΕ να παρατείνει τη μάχη του Γράμμου για τόσο μεγάλο χρονικό διάστημα.

Σύμμαχος του ΔΣΕ σε αυτόν τον άνισο αγώνα ήταν το έντονα κατατμημένο και δύσβατο έδαφος, το οποίο εντατικά ξεκίνησε να οχυρώνει ο ΔΣΕ περιμένοντας την επίθεση του αντιπάλου. Σύμφωνα με τα στοιχεία του ΔΣΕ, ο αριθμός των οχυρών που κατασκευάστηκαν στη Βόρεια Πίνδο, στο διάστημα από 15 Μαρτίου ως 20 Αυγούστου, ήταν 7.200 πολυβολεία και οπλοπολυβολεία, 500 ολμοβολεία και 149.500 μέτρα χαρακωμάτων.

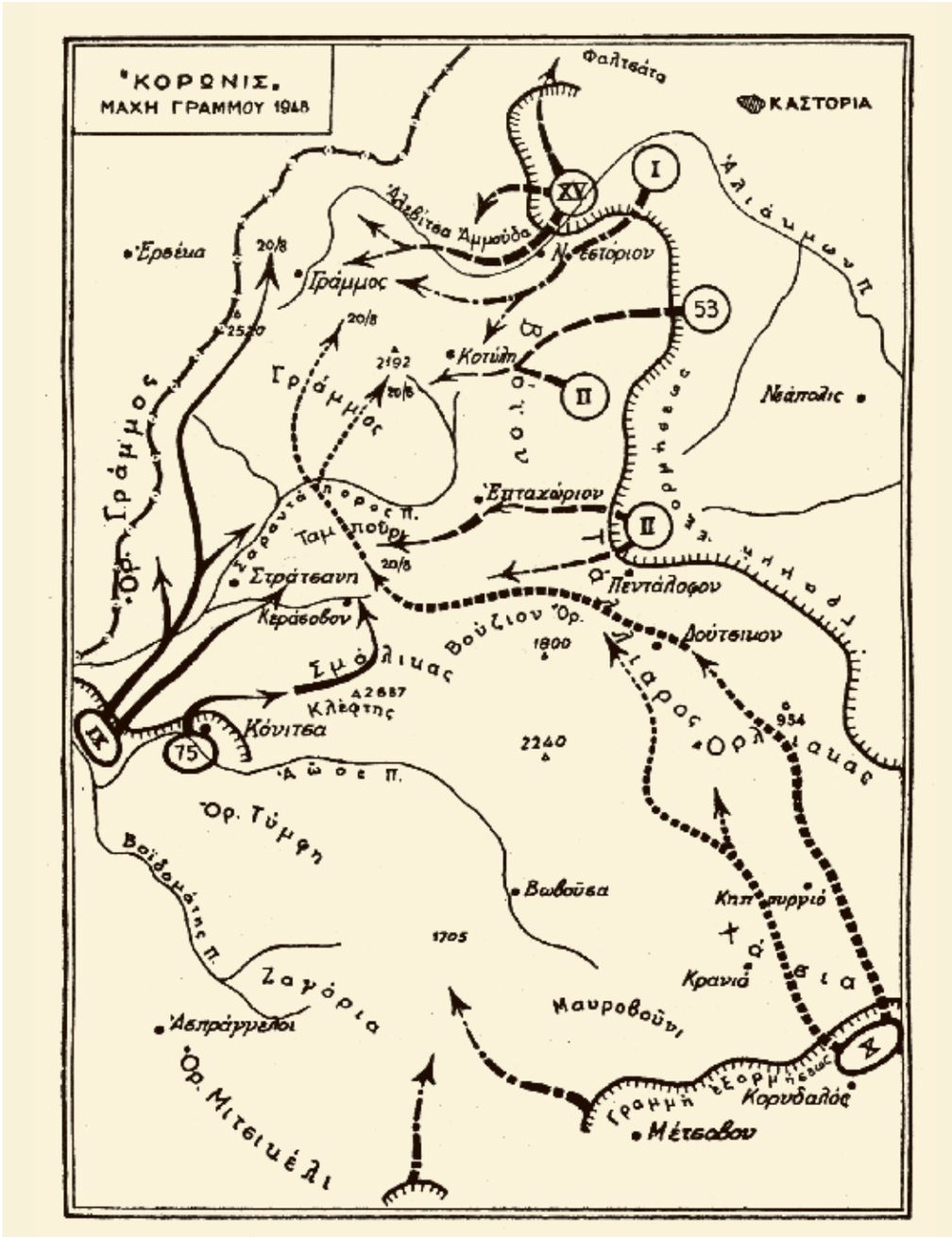

Χάρτης της επιχείρησης «Κορωνίς» το 1948 στο Γράμμο (Δ. Ζαφειρόπουλος, Ο αντισυμμοριακός αγών, Αθήναι 1956).

Την εφαρμογή του σχεδίου της επιχείρησης «Κορωνίς» ανέλαβε το Β' Σώμα Στρατού με επικεφαλής τον αντιστράτηγο Παναγιώτη Καλογερόπουλο. Ο σχεδιασμός προέβλεπε τη συγκέντρωση των δυνάμεων του Στρατού στις περιοχές Λάρισας, Κοζάνης και Ιωαννίνων με παράλληλη υποβάθμιση της παρουσίας του σε άλλες περιοχές, όπως στην Ηπειρο και την υπόλοιπη Μακεδονία. Στον Γράμμο επρόκειτο να αναπτυχθούν οι Μεραρχίες Ι, VIII, IX, X, XV, επτά Μοίρες Πεδινού Πυροβολικού, δύο Μέσου Πυροβολικού και δύο Μοίρες Ορεινού Πυροβολικού.

Από τη Βασιλική Αεροπορία συμμετείχαν δύο Μοίρες Διώξεως Spitfire, μια Μοίρα Μεταφορών και δύο Σμήνη Αναγνωρίσεως, συνολικά περίπου 70 αεροπλάνα. Τα αεροδρόμια από όπου θα απογειώνονταν τα αεροπλάνα ήταν αυτά της Λάρισας, των Ιωαννίνων, της Κόνιτσας και του Αργους Ορεστικού. Η Αεροπορία αποδείχτηκε ιδιαίτερα χρήσιμη, καθώς, εκτός του ότι βομβάρδιζε συστηματικά τους μαχητές του ΔΣΕ, καθημερινά έκανε αναγνώριση των θέσεών τους δίνοντας έτσι πολύτιμες πληροφορίες στους επιτελείς του Ε.Σ. για τις κινήσεις του εχθρού. Επιπλέον, στον Γράμμο θα δοκιμάζονταν για πρώτη φορά οι εμπρηστικές βόμβες ναπάλμ, που με την καταστροφική τους ικανότητα θεωρούνταν ότι θα βοηθούσαν σημαντικά στην εκπόρθηση των οχυρών θέσεων των ανταρτών.

Ο συνολικός αριθμός των κυβερνητικών δυνάμεων υπολογίζεται ότι ήταν κοντά στους 90.000 άνδρες, σχεδόν τα τρία τέταρτα του συνολικού μάχιμου στρατού της χώρας. Η αριθμητική αναλογία των δυνάμεων του Στρατού σε σχέση με αυτή των ανταρτών ήταν ένας προς εννέα. Οι επιθέσεις θα ξεκινούσαν από την περιοχή της Κόνιτσας και των Ζαγορίων, καθώς και από το Μέτσοβο και το Νεστόριο της Καστοριάς. Ο Ε.Σ. επέλεξε ως τακτική τη μεθοδική κατάκτηση εδάφους, δηλαδή το άνοιγμα διαδρόμων πάνω στους οποίους θα μπορούσαν να κινηθούν, πίσω από τις μονάδες κρούσης, οι εφεδρείες και οι υπόλοιπες υποστηρικτικές μονάδες των επιτιθεμένων.

Στην πρώτη φάση, οι δυνάμεις του Ε.Σ. θα καταλάμβαναν την περιοχή των ελληνοαλβανικών συνόρων, εγκλωβίζοντας τις δυνάμεις του ΔΣΕ στα βουνά του Γράμμου. Συγκεκριμένα, μια Μεραρχία θα ξεκινούσε από το Νεστόριο στον Βορρά και μια άλλη από την Κόνιτσα στον Νότο, θα προχωρούσαν κατά μήκος διαφόρων χειμάρρων ή άλλων οδών, ώστε μέσα σε δύο ή τρεις μέρες να καταλάβουν το εκεί τμήμα της αλβανικής μεθορίου και να διακόψουν τις συγκοινωνίες του Γράμμου με την Αλβανία. Στη δεύτερη φάση θα ακολουθούσαν η συστηματική εξόντωση των ανταρτών και η καταστροφή κάθε είδους υποδομών που θα μπορούσαν να στηρίξουν μια ενδεχόμενη επάνοδό τους.

Η επίθεση

Επειτα από σύσκεψη Ελλήνων και Αμερικανών αξιωματικών στην Κοζάνη στις 22 Ιουνίου 1948, ο αντιστράτηγος Καλογερόπουλος, διοικητής του Β΄ Σώματος Στρατού, εξέδωσε την ακόλουθη ημερήσια διαταγή: «*Από τον Γράμμον ξεκίνησαν οι ήρωες του αλβανικού έπους. Από τον Γράμμον ξεκινάμε και μεις σήμερα διά να συντρίψωμεν τον*

Τα στελέχη της «Προσωρινής Δημοκρατικής Κυβέρνησης» και του ΔΣΕ Πέτρος Ρούσσος, Γιάννης Ιωαννίδης και Βασίλης Μπαρτζώτας (ΑΣΚΙ).

Επιτελείς του Εθνικού Στρατού σε παρατηρητήριο στον Γράμμο το 1948 (Πολεμικό Μουσείο).

Στρατιώτες του Εθνικού Στρατού σε δασώδη περιοχή κατά την εξέλιξη της επιχείρησης «Κορωνίς».

Στρατιωτικός ιερέας απευθύνεται σε στρατιώτες λίγο πριν από την επίθεσή τους στο βουνό Κιάφα, χαρακτηρίζοντας τον Μάρκο Βαφειάδη «Αντίχριστο, συνώνυμο του Σατανά», σύμφωνα με τη λεζάντα του αγγλικού πολεμικού περιοδικού της 11ης Σεπτεμβρίου 1948.

Σλαβοκομμουνισμόν. Ο Γράμμος θα γίνει ο τάφος του Κομμουνισμού και στην ψηλότερη κορυφή ας στήσουμε την σημαίαν της πραγματικής Ελευθερίας. Η Ελλάδα ποτέ δεν πεθαίνει».

Ο στόχος του Ε.Σ. ήταν να ολοκληρωθεί η επιχείρηση μέσα σε 4 εβδομάδες. Ομως ο φιλόδοξος αυτός στόχος διαψεύστηκε από τη σκληρή πραγματικότητα του πολέμου. Τα αεροπλάνα σύντομα αποδείχτηκε ότι δεν ήταν ικανά για τη μαζική

Στρατιώτες του Εθνικού Στρατού σε εκκαθαριστική επιχείρηση στο βουνό Κιάφα.

χρήση των ναπάλμ εναντίον των ανταρτών. Τα εκτεταμένα ναρκοπέδια προκαλούσαν σημαντικές φθορές στις κυβερνητικές δυνάμεις και οι αντάρτες οχυρωμένοι μέσα από τα αμπριά τους πετύχαιναν σημαντικά πλήγματα στους ακάλυπτους στρατιώτες που ανέβαιναν στις πλαγιές προσπαθώντας να τους εκτοπίσουν.

Σύμφωνα με έκθεση του διοικητή του Β΄ Σώματος Στρατού, οι αντάρτες είχαν σκάψει χαρακώματα «*ικανού βάθους και ορύγματα συγκοινωνίας κυρίως δε εις πολ/λεία και οπλοπολυβολεία κεκαλυμμένα από 2-3 σειρών κορμών δένδρων, αίτινες εις τινάς περιπτώσεις έφθανον εις 5 σειράς και άνω. Προ των οργανώσεων κατά κανόνα υπήρχον εγκατεστημένα ναρκοπέδια. Η όλη αμυντική οργάνωσις δεν συνίστατο εις μίαν απλήν γραμμήν χαρακωμάτων, αλλά υπήρχον έργα κατά βάθος διατεταγμένα και αλληλοϋποστηριζόμενα. Ελαμβάνετο δε μέριμνα ίνα έκαστον συγκρότημα έργων καλύπτεται κατά τα πλευρά, εις τρόπον ώστε να καθίσταται δυσχερής η υπερκέρασις και προσβολή αυτών εκ των νώτων. Γενικώς υπήρχε πληθύς έργων εφ' όλων των τοποθεσιών, άτινα από του καιρού του χειμώνος είχον λάβει πρόνοιαν να κατασκευάσωσι και άτινα συνεπλήρωσαν, εβελτίωσαν και ανέπτυξαν διαρκούσης της ανοίξεως, επί τη προβλέψει αναλήψεως υφ' ημών επιχειρήσεων*».

Για έναν περίπου μήνα η προέλαση των κυβερνητικών στρατευμάτων εξακολουθούσε να καρκινοβατεί και, όπως παρατηρούσε ο στρατηγός Τσακαλώτος: «*Ουδέποτε τόσον λίγοι συμμορίται απησχόλησαν τόσον όγκον εθνικών δυνάμεων*». Οι μικρές νίκες του στρατού, που με τη μαζική συνδρομή Πυροβολικού και αεροπορικών επιδρομών επιτυγχάνονταν την ημέρα, αντισταθμίζονταν από τις αιφνιδιαστικές αντεπιθέσεις των ανταρτών τη νύχτα. Οι στρατιώτες έβλεπαν υψώματα, που με πολύ κόπο και αίμα είχαν καταλάβει με το φως της ημέρας, να ανακαταλαμβάνονται από τους αντάρτες τη νύχτα όταν ο κυβερνητικός στρατός έχανε το πλεονέκτημα της στρατιωτικής υπεροπλίας.

Η Χ μεραρχία απέτυχε να καταλάβει την Αμμούδα στη βόρεια πλευρά των ελληνοϊταλικών συνόρων. Η Ι Μεραρχία κατάφερε έπειτα από 3 μέρες σκληρής μάχης να καταλάβει την κορυφή Προφήτης Ηλίας, στις 28 Ιουνίου, αλλά η προέλασή της προς την Κοτύλη δεν έγινε δυνατή λόγω της αντίστασης του ΔΣΕ. Πιο επιτυχημένη ήταν η κίνηση της ΙΧ Μεραρχίας στα δυτικά, η οποία προέλαυνε με πολύ αργό ρυθμό στην κοιλάδα του Σαρανταπόρου. Στις 23 Ιουνίου οι μονάδες της κατέλαβαν τον Πύργο Στράτσανης και έφτασαν πολύ κοντά στο στρατηγικής σημασίας ύψωμα του Κλέφτη (1.846 μέτρα υψόμετρο), το οποίο ήταν κλειδί για την κατάληψη όλου του Σμόλικα. Η θέση που κατείχε το ύψωμα αυτό στον ορεινό Σμόλικα είχε σπουδαία στρατηγι-

Οι στρατηγοί Στυλιανός Κιτριλάκης (αριστερά) και Θρασύβουλος Τσακαλώτος (δεύτερος από δεξιά) μπροστά στο χάρτη των επιχειρήσεων το 1948.

Μονάδα Πυροβολικού του ΔΣΕ στον Γράμμο το 1948.

κή αξία, αφού αποτελούσε την πόρτα του Σμόλικα από τη δυτική πλευρά του.

Στα νότια η Χ Μεραρχία ανέβαινε αργά αλλά σταθερά από το Μέτσοβο, ενώ οι δυνάμεις της ΙΙ Μεραρχίας πέτυχαν, στις 2 Ιουλίου, να καταλάβουν την περιοχή του Τάλιαρου, με αποτέλεσμα μέχρι τις 14 Ιουλίου να ελέγχουν όλα τα υψώματα γύρω από το Επταχώρι. Η κατάληψη του Τάλιαρου και της ευρύτερης περιοχής νότια του Γράμμου επέτρεπε στον Ε.Σ. να προχωρήσει προς το κέντρο του μετώπου των θέσεων του ΔΣΕ, κάτι που προκάλεσε την αναδιάταξη των δυνάμεων του τελευταίου. Προκειμένου να επιτευχθεί μια συνέχεια στο μέτωπο, δυνάμεις της 670 Μονάδας του ΔΣΕ έλαβαν θέσεις στη γραμμή Κούτσουρο-Αηλιά Επταχώριου-ύψωμα Ζούζουλης. Παρά την κατάληψη του Τάλιαρου, τις επόμενες μέρες οι δυνάμεις του Ε.Σ. δεν κατάφεραν σημαντικές επιτυχίες και η γενικότερη καθυστέρηση στην επίτευξη των στόχων είχε ως αποτέλεσμα την πτώση του ηθικού των στρατιωτών.

Οπως αναφέρεται στην «*Εκθεσι πεπραγμένων επιχειρήσεων Γράμμου υπό συνθηματικόν Κορωνίς*» του Α΄ Σώματος Στρατού, που φέρει την υπογραφή του αντιστράτηγου Θρασύβουλου Τσακαλώτου: «*Η σταθερά και επιτυχής των [ανταρτών] άμυνα επί 40ήμερον επί της γραμμής ΚΛΕΦΤΗ - ΜΠΟΛΙΑΝΑ - ΓΥΦΤΙΣΣΑ - ΚΑΜΕΝΙΚ - ΓΚΟΛΙΟ - ΣΤΕΝΟ και αι ανεπιτυχείς απόπειραι των ημετέρων προς διάσπασιν της γραμμής ταύτης έχει δημιουργήσει εις τους συμμορίτας την πεποίθησιν πλέον ότι ο ΓΡΑΜΜΟΣ θα κρατηθή οπωσδήποτε και συνεπώς το ηθικόν των λίαν υψηλόν, με μεγάλας ελπίδας τελικής επικρατήσεως. Η επί 40ήμερον αδυναμία διασπάσεως της άνω αμυντικής τοποθεσίας των συμμοριτών, αι σοβαρώταται απώλειαι, ιδία εκ των ναρκών, η γενική καθήλωσις και επί του υπολοίπου τομέως του ΓΡΑΜΜΟΥ (Β΄ΣΣ) έχουν δημιουργήσει διάχυτον το πνεύμα της αποτυχίας εν ΓΡΑΜΜΩ και συνεπώς το ηθικόν των Αξιωματικών και οπλιτών είναι λίαν μειωμένο, το επιθετικόν πνεύμα έχει σχεδόν εξατμησθή και ελάχιστοι πιστεύουν εις την τελικήν Νίκην εις ΓΡΑΜΜΟΝ*».

Λόγω της καθήλωσης των δυνάμεων του Ε.Σ. και της πτώσης του ηθικού του, έγινε προσπάθεια να δοθεί μια νέα δυναμική στον Ε.Σ. μέσω αλλαγών στην ηγεσία και τη διάταξη του Στρατού. Συγκεκριμένα, σύμφωνα με το νέο σχεδιασμό, το Α΄ Σώμα Στρατού δεν θα επιχειρούσε να κινηθεί από τα νότια κατά μήκος των ελληνοαλβανικών συνόρων, αλλά θα αναλάμβανε την ευθύνη της διεξαγωγής των επιχειρήσεων στη νότια πλευρά του Γράμμου. Σε επίπεδο προσώπων, ο αντιστράτηγος Παναγιώτης Καλογερόπουλος, αρχηγός του Β' Σώματος Στρατού, αντικαταστάθηκε στις 5/8/1948 από τον αντιστράτηγο Στ. Κιτριλάκη. Παράλληλα, αναβαθμίστηκε ο Θρασύβουλος Τσακαλώτος, διοικητής του Α΄ Σώματος Στρατού, ο οποίος ανέλαβε προσωπικά την ευθύνη της διεξαγωγής των επιχειρήσεων στα νότια του Γράμμου, με πρώτιστο καθήκον την κατάληψη του ευρύτερου ορεινού όγκου του Σμόλικα.

Για να επιτευχθεί όμως αυτός ο στόχος, αναγκαία ήταν η εκπόρθηση του Κλέφτη, ενός καλά οχυρωμένου από τη φύση αλλά και από τον ΔΣΕ υψώματος, σε υψόμετρο 1.846 μέτρα. Τον Κλέφτη τον υπερασπίζονταν δύο Τάγματα του ΔΣΕ που αριθμούσαν 520 μαχητές. Το δασωμένο έδαφος στην περιοχή του Κλέφτη έδινε τη δυνατότητα στον Ε.Σ. να πλησιάσει σε πολύ κοντινή απόσταση τις θέσεις του ΔΣΕ, αφού μπορούσαν οι στρατιώτες να καλύπτονται από τους κορμούς των δένδρων. Οι επιθέσεις από τον Ε.Σ. γίνονταν κατά κύματα και συχνά οι δύο αντίπαλοι έφθαναν ακόμη και στο σημείο να δώσουν μάχη σώμα με σώμα διεκδικώντας τον έλεγχο του κρίσιμης σημασίας υψώματος.

Σύμφωνα με έκθεση του Α΄ Σώματος Στρατού, ο Κλέφτης «*είχε καταστή το σύμβολον των συμμοριτών*» και για αυτό το λόγο αποφασίστηκε σημαντικότατη ενίσχυση των δυνάμεων του Ε.Σ. στην περιοχή. Το αποτέλεσμα ήταν δραματικές συγκρούσεις μεταξύ των δύο αντιπάλων με εκατοντάδες νεκρούς και τραυματίες εκατέρωθεν. Οι επιθέσεις του Ε.Σ. ήταν τόσο σφοδρές, που, όπως αναφέρει χαρακτηριστικά ο αντάρτης του ΔΣΕ Τάκης Δοϊτσίνης: «*Οι φαντάροι περπατούσαν σαν τα μπουλούκια. Πέφτανε νεκροί, τραυματίζονταν, οι υπόλοιποι τραβούσαν μπροστά*».

Πρέπει να σημειωθεί ότι τόσο στον Κλέφτη όσο και στις άλλες συγκρούσεις μεταξύ των δύο στρατών είχε δοθεί σαφής διαταγή τόσο στους αντάρτες όσο και στους στρατιώτες ότι απαγορευόταν οποιαδήποτε υποχώρηση δίχως διαταγή. Η αγριότητα των μαχών στον εμφύλιο πόλεμο πιθανόν οφείλεται ως ένα βαθμό και στο φόβο των πολεμιστών για τις κυρώσεις που θα αντιμετώπιζαν αν αψηφούσαν την παραπάνω εντολή. Υπάρχουν μάλιστα μαρτυρίες ότι λοχαγοί ή ανθυπολοχαγοί τόσο του ΔΣΕ όσο και του Ε.Σ. πυροβολούσαν τους μαχητές που οπισθοχωρούσαν δίχως διαταγή.

Στις 26 Ιουλίου δυνάμεις του Ε.Σ. ανακοίνωσαν ότι κατέλαβαν το ύψωμα Κλέφτης, επιτυχία η οποία φαίνεται ότι αποδείχτηκε πρόσκαιρη, αφού με αντεπίθεσή τους οι αντάρτες ανακατέλαβαν τις θέσεις τους. Σύμφωνα με διαταγή του Τσακαλώτου: «*Κατάληψις ΚΛΕΦΤΗ, βάσει αναφοράς σας ανεκοινώθη προς όλους ως χαρμόσυνος. Τοιαύτη αναφορά δεν θα ακυρωθή. ΚΛΕΦΤΗΣ θα ανακαταληφθή οπωσδήποτε*

Ο στρατηγός Θρασύβουλος Τσακαλώτος (μέση), διοικητής του Α΄ Σώματος Στρατού, και ο Αμερικανός υποστράτηγος Τζέιμς Βαν Φλιτ (τρίτος από αριστερά), διοικητής της Αμερικανικής Στρατιωτικής Αποστολής (JUSMAPG), κρατούν τη σημαία της 16ης Ταξιαρχίας του ΔΣΕ (Πολεμικό Μουσείο).

απόψε υπό οιασδήποτε προϋποθέσεως έστω και διά της λόγχης».

Τελικά το ξημέρωμα της 1ης Αυγούστου εξόρμησε αιφνιδιαστικά κατά του Κλέφτη το 583 Τάγμα και ομάδα κρούσεως από επίλεκτους αξιωματικούς και στρατιώτες. Οι πρώτες ομάδες έφτασαν στα χαρακώματα των ανταρτών και έπειτα από σφοδρή μάχη, στην οποία τα κύρια όπλα ήταν οι λόγχες και οι χειροβομβίδες, ολοκλήρωσαν την κατάληψη της τοποθεσίας. Η κατάληψη του Κλέφτη, που οι μαχητές του ΔΣΕ χαρακτήριζαν ως «άπαρτο κάστρο του Γράμμου», ήταν ίσως το σημαντικότερο γεγονός της μάχης του Γράμμου, καθώς επέδρασε πολύ αρνητικά στην ψυχολογία των ανταρτών, ενώ ταυτόχρονα αναπτέρωσε το ηθικό των στρατιωτών που άρχισαν να πιστεύουν ότι το τέλος του πολέμου πιθανόν να ήταν κοντά.

Επειτα από 40 μέρες επίπονων προσπαθειών, ο Ε.Σ. πέτυχε τον έλεγχο του ευρύτερου ορεινού όγκου του Σμόλικα. Τα τμήματα του ΔΣΕ που μάχονταν στον τομέα Σκούρτζα και Κλέφτη διατάχτηκαν από το Γενικό Αρχηγείο του ΔΣΕ να υποχωρήσουν και να λάβουν θέση στη γραμμή Ταμπούρι - Γύφτισσα - βόρεια του ποταμού Σαρανταπόρου. Η περιοχή των υψωμάτων αυτών αποτελούσε και το νέο στόχο του Ε.Σ., καθώς με την κατάληψή τους θα κόβονταν στη μέση οι δυνάμεις του ΔΣΕ. Για να αποτραπεί ένα τέτοιο ενδεχόμενο, στην κρίσιμη περιοχή έφτασαν άμεσα ενισχύσεις του ΔΣΕ και στις δυνάμεις της 16ης Ταξιαρχίας (με διοικητή τον Παλαιολόγο) και

της 103ης (υπό τον Υψηλάντη), ενώ προστέθηκαν τμήματα που μόλις είχαν φτάσει από τη Θεσσαλία και τη Ρούμελη.

Ακολούθησαν εντονότατες συγκρούσεις, με τον Ε.Σ. να εξαπολύει αλλεπάλληλες επιθέσεις ενάντια στα επίμαχα υψώματα κατά τη διάρκεια της ημέρας και ο ΔΣΕ να εφαρμόζει την τακτική της «ενεργητικής άμυνας» και να απαντά με αντεπιθέσεις κυρίως τη νύχτα. Οπως αναφέρει ο Θανάσης Ανάγνου, στέλεχος του ΔΣΕ που πολέμησε στην περιοχή: «*Πυροβολικό, αεροπορία, ολομοβόλα, όλη τη μέρα ρίχνουν χιλιάδες βλήματα και βόμβες. Το Ταμπούρι κατακλύζεται από μια λαίλαπα φωτιάς, σιδήρου και σκόνης. Σ' αυτή την κόλαση η ανθρώπινη αντοχή και δύναμη δεν μπορεί να αντισταθεί*». Σύμφωνα με την ίδια μαρτυρία, έντονη ήταν η μυρωδιά από τα υπό αποσύνθεση πτώματα των ανταρτών και φαντάρων που άταφοι κείτονταν κάτω από τον καυτό καλοκαιρινό ήλιο μεταξύ των θέσεων των δύο Στρατών.

Στις 30 και 31 Ιουλίου ο Ε.Σ. κατάφερε να καταλάβει τα υψώματα της τοποθεσίας Γκρίμπομαν, Φλιάμα και Προφήτης Ηλίας. Επειτα από πέντε μέρες πολύ σκληρών συγκρούσεων ο Ε.Σ. κατέλαβε και το Ταμπούρι, το οποίο είχε καίρια στρατηγική θέση, αφού ήταν το σημείο όπου θα μπορούσαν να ενωθούν οι Μεραρχίες που ξεκινούσαν από την Ηπειρο με εκείνες της Δυτικής Μακεδονίας. Πράγματι, στις 5 Αυγούστου οι δυνάμεις του Ε.Σ. ενώθηκαν και ήταν πλέον έτοιμες για την επίθεση στον κύριο ορεινό όγκο του Γράμμου.

Οι επιθέσεις του Εθνικού Στρατού εναντίον του κυρίως Γράμμου γίνονταν σε δύο μέτωπα: Από τη νοτιοδυτική πλευρά, οι δυνάμεις του Α' Σώματος Στρατού, με θέσεις εξόρμησης στην κοιλάδα του Σαρανταπόρου, θα επιχειρούσαν να ελέγξουν την περιοχή των ελληνοαλβανικών συνόρων ώστε να αποκόψουν τους αντίπαλους από την Αλβανία. Στα βόρεια οι δυνάμεις του Β' Σώματος Στρατού θα επιχειρούσαν τον ίδιο στόχο, αφού πρώτα εξασφάλιζαν την κατοχή των υψωμάτων Αμμούδα και Αλεβίτσα.

Στις 3 Αυγούστου 1948 η XV Μεραρχία του Ε.Σ. πέτυχε να καταλάβει (με 50 μέρες καθυστέρηση σε σχέση με το αρχικό σχέδιο) τμήμα του αρχικού της στόχου, τις βασικές προσβάσεις στις κορυφές Αμμούδα και Αλεβίτσα στα βόρεια του Γράμμου. Την ίδια μέρα, στην άλλη άκρη του μετώπου, σημειώθηκε κατάληψη του υψώματος του Κάμενικ, κοντά στα ελληνοαλβανικά σύνορα, βόρεια της Κόνιτσας. Εκεί η IX Μεραρχία του Ε.Σ. εξάρθρωσε τη δύναμη των υπερασπιστών του υψώματος και το κατέλαβε. Στις 5 Αυγούστου κατέλαβε την οχυρή θέση Στενό, στις 6 κατέλαβε τη Βούρμπιανη στο εσωτερικό των αμυντικών θέσεων των ανταρτών. Στις 7 βρισκόταν στο Ασημοχώρι και άρχισε να απειλεί τη διάβαση της Μπάτρας, το κυριότερο σημείο διάβασης κατά μήκος της ελληνοαλβανικής μεθορίου. Η ταχύτατη προέλαση σταμάτησε μπροστά στον Προφήτη Ηλία Οξυάς, ο οποίος όμως καταλήφθηκε ύστερα από πολύ σκληρές μάχες.

Η τελική κατάληψη της περιοχής Ταμπούρι και η διείσδυση του Ε.Σ. στην κοιλάδα του Σαρανταπόρου είχαν ως αποτέλεσμα την αποκοπή των δυνάμεων του ΔΣΕ στον κύριο Γράμμο από τις αντίστοιχες στην περιοχή της Σαμαρίνας. Το μεγαλύτερο μέρος της περιοχής του Γράμμου έπεσε στα χέρια του Ε.Σ. και οι δυνάμεις του ΔΣΕ, μετά την ήττα, υποχώρησαν προς τα βόρεια λαμβάνοντας νέα διάταξη στη γραμμή: Υψωμα 2522-Σκάλα Νιέσκα-Νότια αντερείσματα Κιάφας, Μαύρη Πέτρα-Πάνω Αρένα-Καζάνι-Καμπίτσιο-Κάτω Αρένα. Εν τω μεταξύ η II Μεραρχία επιτέθηκε προς τις θέσεις του ΔΣΕ στην Κυψέλη, στην Κοτύλη και τα Τρία Σύνορα, ενώ η I Μεραρχία ανέλαβε να καταλάβει τις περιοχές βόρεια της κοιλάδας του ποταμού Αλιάκμονα. Στις 11 Αυγούστου καταλήφθηκε η θέση Γούπατα.

Η προώθηση των ισχυρών δυνάμεων του Ε.Σ. προς Πεύκο και Μυροβλήτη έθεσε σε κίνδυνο περικύκλωσης τις δυνάμεις του ΔΣΕ, που έδιναν σκληρές μάχες στην περιοχή της Κοτύλης. Μεταξύ Πεύκου και Κοτύλης, η απόσταση ήταν περίπου 7 χιλιόμετρα, άρα υπήρχε άμεσος κίνδυνος περικύκλωσης και εξολόθρευσης των δυνάμεων του ΔΣΕ στην περιοχή. Πάντως, μέχρι τη διαταγή για την υποχώρηση της 21ης Αυγούστου, τμήματα της 14ης Ταξιαρχίας κρατούσαν τις θέσεις τους στον Πύργο

Κοτύλης και τον Χάρο, κάτι που, σύμφωνα με τον Βασίλη Βενετσανόπουλο, συνταγματάρχη Πεζικού και επιτελάρχη του ΔΣΕ, συνέβαλε αποφασιστικά στην επιτυχία της συγκροτημένης σύμπτυξης από τον Γράμμο στο Βίτσι, επειδή η έντονη παρουσία των ανταρτών εκεί εμφάνιζε «τη φυσιογνωμία της αμυντικής μας διάταξης σε μεγάλο βάθος» και έδινε την εντύπωση στον εχθρό ότι η μάχη του Γράμμου θα συνεχιζόταν.

Πιθανόν η υποχώρηση του ΔΣΕ από τον Γράμμο να αποφασίστηκε ακριβώς για να μη διακινδυνευθεί ο έλεγχος του ορεινού συγκροτήματος Γκρούσια-Χάρος-Πύργος Κοτύλης, που ήταν καθοριστικός για την άμυνα του Γράμμου. Οπως σημειώνει ο Βασίλης Γκανάτσιος, *«με την κατάληψη του συγκροτήματος αυτού απομονώνεται, πλευροκοπείται και υπερφαλαγγίζεται το Τσάρνο, η Αλεβίτσα και η Χελώνα (Γκίνοβα), απειλείται το Νοσοκομείο και διακόπτεται ο εφοδιασμός όλων των μαχόμενων τμημάτων του Γράμμου που γίνεται από την Αλβανία»*.

Ισως το σημαντικότερο πλήγμα για τα τμήματα του ΔΣΕ ήταν η κατάληψη της Αετομηλίτσας στις 16 Αυγούστου, όπου και υπήρχαν οι σημαντικές αποθήκες με οπλισμό και τρόφιμα, οι οποίες πυρπολήθηκαν από τις μονάδες του Ε.Σ. Αντίστοιχα, στο δυτικό τμήμα του μετώπου, στην περιοχή της Μπάτρας, σημειώθηκε τη νύχτα της 14ης Αυγούστου 1948 γενική επίθεση της ΙΧ Μεραρχίας που είχε ως αποτέλεσμα την πανωλεθρία της 102ης Ταξιαρχίας του ΔΣΕ. Οι μαχητές της, εξαντλημένοι και χωρίς ηθικό, δεν πρόβαλαν σχεδόν καμία αντίσταση και ένα μεγάλο μέρος τους λιποτάκτησε. Διοικητής της Ταξιαρχίας ήταν ο Γιώργος Γιαννούλης, δικηγόρος στο επάγγελμα, που κατηγορήθηκε από τον Γιώργη Βοντίτσιο-Γούσια, στου οποίου τη γενική ευθύνη εντασσόταν ο τομέας της 102ης Ταξιαρχίας, ως υπεύθυνος της ήττας. Δύο μέρες αργότερα ο Γιαννούλης συνελήφθη από άνδρες του Γούσια και δολοφονήθηκε κάτω από αδιευκρίνιστες συνθήκες, χωρίς καμιά ουσιαστική διαδικασία δίκης.

Τόσο η ήττα στην Μπάτρα όσο και οι άλλες σημαντικές ήττες του ΔΣΕ στο Κάμενικ και το Τάλιαρο

Ο Γιώργος Γιαννούλης, ιδιοκτήτης της 102ης Ταξιαρχίας του ΔΣΕ.

αποδόθηκαν από την ηγεσία του στον αιφνιδιασμό του αντιπάλου και την «έλλειψη επαγρύπνησης» από διοικητές και πολιτικούς επιτρόπους.

Ο «ελιγμός» του ΔΣΕ από τον Γράμμο στο Βίτσι

Οι επιτυχημένες καταλήψεις στρατηγικών θέσεων από τον Ε.Σ. και ο κίνδυνος για την εξολόθρευση του ΔΣΕ οδήγησαν στην απόφαση της εγκατάλειψης του Γράμμου. Πράγματι, τη νύχτα της 20ής προς την 21η Αυγούστου εφαρμόστηκε το σχέδιο της οργανωμένης υποχώρησης των ανταρτών διά μέσου των ελληνοαλβανικών συνόρων. Το γεγονός όμως ότι ο Ε.Σ. είχε υπό τον έλεγχό του τα στρατη-

Η μονάδα του Εθνικού Στρατού που κατέλαβε την Αετομηλίτσα, έδρα του στρατηγείου του ΔΣΕ, φωτογραφίζεται μπροστά από την εκκλησία του χωριού.

γικά υψώματα της Αλεβίτσας, που απέχει ελάχιστα από τα σύνορα, καθιστούσε μια τέτοια ενέργεια ιδιαίτερα δύσκολη. Συγκεκριμένα, η κορυφή της Αλεβίτσας είναι σε υψόμετρο 1.550 μέτρων και απέχει λιγότερο από δύο χιλιόμετρα από τη συνοριακή γραμμή, η οποία βρίσκεται χαμηλότερα, σε υψόμετρο 1.200 μέτρων.

Σύμφωνα με την πλευρά του Ε.Σ. οι δυνάμεις του ΔΣΕ πέρασαν στο Βίτσι χρησιμοποιώντας το αλβανικό έδαφος. Οπως γράφει ο αξιωματικός του Ε.Σ. Δημήτριος Ζαφειρόπουλος: *«Οι επί τόπου παρακολουθήσαντες τα γεγονότα (άμεσος προσωπική μου αντίληψις ευρισκομένου τη νύχτα της 20-21 εις Αμμούδαν), οι γνωρίζοντες το έδαφος και οι έχοντες κοινόν νουν δεν είναι δυνατόν να πιστεύουν, ότι είναι κατορθωτόν εντός μιας θερινής νυκτός και εις χρονικό διάστημα 5-6 ωρών, να διέλθη φάλαγξ κατ' άνδρα 6 χιλιάδων συμμοριτών μετά μεταγωγικών και τραυματιών εις έδαφος κατεχόμενον και βαλλόμενο αποτελεσματικώς. Η πραγματικότης και η αλήθεια είναι ότι ο όγκος των συμμοριτών, όστις διέρρευσεν εκ της περιοχής Φούσης-Μονόπυλου-Σλημνίτσης κατά τη νύχτα της 20-21 Αυγούστου ηκολούθησε το δρομολόγιον Βετεζόδα-Βοζιγράδ-Κομνηνάδες, όπερ αναπτύσσεται επί του Αλβανικού εδάφους»*.

Αντίστοιχα, σύμφωνα με το «15ήμερον Δελτίον Πληροφοριών από 15-31.8.48» του Ε.Σ.: *«Καθ' όλην την διάρκειαν της 20/8 παρετηρήθησαν υπό της αεροπορίας συνεχείς κινήσεις Συμμοριτών διά των συνόρων εις το εσωτερικόν της Αλβανίας»*.

Τη χρήση του αλβανικού εδάφους από τους αντάρτες για επιθέσεις εναντίον του Ε.Σ. αναλύει λεπτομερώ έκθεση του Ε.Σ. με τίτλο: *«Αι κυριώτεραι παραβιάσεις της ελληνικής μεθορίου υπό Αλβανών, Βουλγάρων, Γιουγκοσλάβων και υπό συμμοριτών, τη ανοχή και υποστήριξει των ανωτέρω κατά το από 21 Οκτωβρίου 1947 μέχρι 10 Σεπτεμβρίου 1948 χρονικό διάστημα»*. Στην έκθεση αναφέρονται 73 επεισόδια χρήσης του αλβανικού εδάφους, πολλά από τα οποία αφορούν βολές πυροβόλων όπλων από τους αντάρτες εναντίον τμημάτων του Ε.Σ.

Το ΚΚΕ αρνήθηκε τότε επίσημα οποιαδήποτε χρήση του αλβανικού εδάφους, όπως επίσης αρνήθηκε ότι έπαιρνε υλική βοήθεια από τις κομμουνιστικές χώρες της Ανατολικής Ευρώπης, υποστηρίζοντας ότι η βοήθεια προερχόταν αποκλειστικά από το διεθνιστικό και ανθρωπιστικό ενδιαφέρον πολιτών αυτών των χωρών. Ομως είναι αναμφισβήτητο γεγονός ότι εφόδια και πυρομαχικά συστηματικά έρρεαν προς τις δυνάμεις του ΔΣΕ μέσω του αλβανικού εδάφους, ενώ τραυματίες και άμαχος πληθυσμός φαίνεται ότι μετά τον Γράμμο βρήκαν πράγματι καταφύγιο στο φιλόξενο αλβανικό κομμουνιστικό κράτος. Φαίνεται, επίσης, ότι χάρη στον ανεφοδιασμό από την Αλβανία είχαν συγκεντρωθεί στην Αετομηλίτσα σημαντικές ποσότητες πολεμικού υλικού, ρούχων και τροφίμων.

Ο Θανάσης Ανάγνου, στέλεχος του 3ου επιτελικού γραφείου της ΙΧ Μεραρχίας, υπεύθυνος εφοδιασμού της 16ης Ταξιαρχίας, αναφέρει ότι έμεινε εντυπωσιασμένος από τον τεράστιο πλούτο του υλικού που υπήρχε διαθέσιμος στις αποθήκες της Αετομηλίτσας. Αντίστοιχη είναι και η μαρτυρία του ταγματάρχη του ΔΣΕ Αργύρη Κοβάτση, ο οποίος αναφέρει ότι από τις 25 Ιουλίου μέχρι τις 18 Αυγούστου 1948, κάθε βράδυ 200 φορτωμένα ζώα με τρόφιμα (από την Αλβανία) και πυρομαχικά (από τη Γιουγκοσλαβία) έρχονταν από την Πρέσπα στο

Βολή ορεινού πυροβολικού από άνδρες του Εθνικού Στρατού.

Γιαννοχώρι του Γράμμου. Το Τάγμα του Κοβάτση είχε την ευθύνη της διαφύλαξης της διαδρομής από ενδεχόμενη επίθεση του Ε.Σ.

Ομως, παρά την υποστήριξη στον ΔΣΕ, η Αλβανία δεν ήθελε να ριψοκινδυνεύσει μια ανοιχτή εμπλοκή στον πόλεμο και μια ενδεχόμενη επίθεση του Ελληνικού Στρατού, κάτι που ο τελευταίος διακαώς επιθυμούσε, ελπίζοντας και σε εδαφικά κέρδη για την Ελλάδα στην περιοχή της Βόρειας Ηπείρου. Συνεπώς, ακόμη και αν ο ΔΣΕ χρησιμοποιούσε το αλβανικό έδαφος για την υποχώρησή του, είναι βέβαιο ότι η αλβανική κυβέρνηση και ο ΔΣΕ θα το διέψευδαν, καθώς ούτε η ΕΣΣΔ επιδίωκε μια ανοιχτή αναμέτρηση με τις ΗΠΑ ελάχιστα χρόνια μετά τον καταστροφικό Β' Παγκόσμιο Πόλεμο.

Δεν είναι, λοιπόν, εξακριβωμένο σε ποιο βαθμό τα μάχιμα τμήματα του ΔΣΕ αξιοποίησαν όντως το αλβανικό έδαφος. Σύμφωνα με την πρόσφατη μαρτυρία του Βασίλη Γκανάτσιου («Χείμαρρου»), τη νύχτα της 22ας Αυγούστου η 14η Ταξιαρχία, για την οποία ήταν υπεύθυνος, χρησιμοποίησε το αλβανικό έδαφος σε βάθος 150-300 μέτρων ώστε να μπορέσει να περάσει στην περιοχή του Βιτσίου. Σύμφωνα με άλλες πηγές του ΔΣΕ, η απόσταση που χώριζε την Αλεβίτσα από τα σύνορα ήταν παραπάνω από αρκετή για να μπορέσουν να περάσουν τα τμήματά του. Ανάλογες αιτιάσεις και χρήση του αλβανικού εδάφους για επιθέσεις στα νώτα του ΔΣΕ αναφέρονται και σε πηγές του Δημοκρατικού Στρατού.

Πριν από τον «ελιγμό» είχε προηγηθεί συντονισμένη επιχείρηση αντιπερισπασμού, με κινήσεις μονάδων του ΔΣΕ να μάχονται στα υψώματα του Γράμμου, δίνοντας έτσι την εντύπωση ότι θα υπερασπίζονταν μέχρις εσχάτων την περιοχή, ενώ Τμήματα της Σχολής Αξιωματικών, της 16ης και 103ης Ταξιαρχίας θα φρόντιζαν για το άνοιγμα

Μεταφορά τραυματία του Εθνικού Στρατού.

Μεταφορά τραυματία του Δημοκρατικού Στρατού στη μάχη του Κάντζικου στον Γράμμο τον Αύγουστο του 1948.

και την εξασφάλιση της περιοχής που θα περνούσαν οι αντάρτες.

Ανεξάρτητα με το πώς τελικά αυτή έγινε, η εκκένωση του Γράμμου πραγματοποιήθηκε με σχετικά μικρές απώλειες, ενώ η ηγεσία του ΔΣΕ έκανε λόγο για «εποποιία του απελευθερωτικού αγώνα του ελληνικού λαού». Σύμφωνα με την απόφαση του Πολιτικού Γραφείου της Κεντρικής Επιτροπής του ΚΚΕ της 25ης Αυγούστου 1948, η «πολιτικοστρατιωτική ηγεσία» του ΔΣΕ πέτυχε τους στόχους που είχε θέσει δηλαδή *«α) να δεσμεύσει και να φθείρει στον ανώτατο βαθμό τις κύριες δυνάμεις του μοναρχοφασισμού στη Β. Πίνδο, β) να δώσει έτσι τη δυνατότητα στις δυνάμεις του ΔΣΕ που δρούσαν στις άλλες περιοχές και πρωτ' απ' όλα στη Θεσσαλία, Ρούμελη, Πελοπόνησσο και Ηπειρο, να αναπτύξουν στο ανώτατο δυνατό όριο τις δυνάμεις και το χώρο τους, δημιουργώντας κι' αυτού για τον αντίπαλο καταστάσεις πιο απειλητικές απ' αυτήν που αντιμετώπιζε στον Γράμμο, γ) να διατηρήσει βασικά αξιόμαχες τις κύριες δυνάμεις του ΔΣΕ που δρούσαν στο χώρο Σμόλικα-Γράμμου, για να μπορέσουν στην κατάλληλη στιγμή να δράσουν και να ελιχθούν προς την κατεύθυνση που θα έκρινε κατάλληλη το Γενικό Αρχηγείο».*

Παρόμοια στη ραδιοτηλεγραφική ακρόαση της 30ής/8/1948 του ραδιοφωνικού σταθμού του ΔΣΕ που διέσωσαν οι υπηρεσίες του Ε.Σ. αναφέρονται τα ακόλουθα: *«Ο εχθρός παρά το γεγονός ότι συγκέντρωσε μία υπεροχή που φθάνει το 10 προς 1 για ό,τι αφορά την αριθμητική δύναμη σε άνδρες και 50 προς 1 για το υλικό που χρησιμοποιήθηκε και παρά την απόλυτη κυριαρχία του στον αέρα, υπεροχή που του επέτρεψε ύστερα από 70 σχεδόν μέρες να καταλάβη τον ορεινόν Σμόλικα Γράμμο, απότυχε ολοκληρωτικά στη στρατηγική επιδίωξή του να συντρίψη τις κύριες δυνάμεις του ΔΣΕ. [...] Ο ΔΣΕ παρά τα λάθη που έγιναν κυρίως στον προφήτη Ηλία Πενταλόφου Παληοκρίμηνι στον Πύργο Στρατσάνης και στο Τάλιαρο, λάθη που επιτάχυνον αντίθετα προς το σχέδιό μας την προώθηση του εχθρού, βασικά εφάρμωσε το σχέδιό του χωρίς τα λάθη αυτά και δίχως τον απαράδεκτο αιφνηδιασμό μας στο Κάμενικ και τον Γκόλιο στην Μπάτρα μπορούσαμε νάχουμε στο Σμόλικα Γράμμο πολύ πιο σημαντικά αποτελέσματα».*

Στρατηγικά όμως ο Γράμμος ήταν μια σημαντική απώλεια για τον ΔΣΕ καθώς χάθηκε μια μεγάλη περιοχή σε ένα στρατηγικό σημείο, αφού από εκεί υπήρχε δυνατότητα επικοινωνίας των δυνάμεων του ΔΣΕ της Νότιας Ελλάδας, της Θεσσαλίας και της Στερεάς με τα σύνορα και τη ροή εφοδιασμού που ήταν από εκεί διαθέσιμη. Χάθηκαν, επίσης, για τον ΔΣΕ οι υποδομές που είχαν δημιουργηθεί εκεί, οι αποθήκες και άλλες εγκαταστάσεις και τυχόν επανεγκατάσταση του ΔΣΕ στον Γράμμο θα ήταν ιδιαίτερα δύσκολη. Ακόμη σημαντικότερη από πολιτική άποψη ήταν η εγκατάλειψη των 150 περίπου χωριών της περιοχής.

Είναι αξιοσημείωτο ότι οι πληθυσμοί των χωριών του Γράμμου που βρίσκονταν κοντά στη μεθόριο διατάχτηκαν να μετακινηθούν στην Αλβανία. Σύμφωνα με το «15ήμερον Δελτίον Πληροφοριών από 15 έως 31.8.48» του Ε.Σ., στις 23/8 *«εις περιοχήν αμέσως Ανατολικώς όρους ΜΟΡΑΒΑ εγνώσθη συγκέντρωσις απαχθέντων κατοίκων εκ περιοχής ΓΡΑΜΜΟΥ ανερχομένων εις 1000 άνδρας και 3000 γυναίκας».*

Δεν υπάρχουν εξακριβωμένα στοιχεία για τις απώλειες του ΔΣΕ. Στις 68 μέρες που κράτησαν οι συγκρούσεις, ο Ε.Σ. είχε τις εξής απώλειες: 109 αξιωματικοί νεκροί και 1.123 οπλίτες, ενώ οι τραυματίες αξιωματικοί ήταν 287 αξιωματικοί και 5.285 οπλίτες. Το σύνολο των απωλειών του ήταν 6.740 άνδρες. Αν υπολογίσουμε ότι η δύναμη του Ε.Σ. ήταν 90.000 άνδρες, τότε οι απώλειές του υπερβαίνουν το 8% της αρχικής του δύναμης. Παρά τις απώλειες, οι πανηγυρισμοί για τη «νίκη του Γράμμου» ήταν παρόμοιοι με τους αντίστοιχους του ΔΣΕ.

Ενδιαφέρον παρουσιάζει ο απολογισμός των επιχειρήσεων στον Γράμμο από την έκθεση του επιτελείου του Β΄ Σώματος Στρατού: *«Αι επιχειρήσεις κατά των συμμοριτών του ΓΡΑΜΜΟΥ (από των μέσων Ιουνίου 1948 μέχρι των αρχών του γ' δεκαημέρου του μηνός Αυγούστου του ιδίου έτους) απετέλεσαν τας σοβαρωτέρας και τας πλέον αιματηράς των μέχρι τότε αναληφθεισών κατά των συμμοριτών επιχειρήσεων. Η σημασία των υπήρξε μεγίστη τόσον από στρατιωτικής, όσον και από πολιτικής απόψεως. Από στρατιωτικής μεν απόψεως διότι επρόκειτο περί της συντριβής και της εξοντώσεως του όγκου των συμμοριτών, όστις είχεν συγκεντρωθή εντός της φύσει οχυράς ταύτης περιοχής, την οποίαν είχον ισχυροποιήσει λίαν σημαντικώς διά σοβαρών αμυντικών έργων και από της οποίας, έχοντες ως έρεισμα την προς ΑΛΒΑΝΙΑΝ μεθόριον, αφωρμώντο διεισδύοντες προς το εσωτερικόν της χώρας. Από πολιτικής δε απόψεως διότι επρόκειτο περί της διαλύσεως του υποτυπώδους κράτους, όπερ εις την περιοχήν ταύτην είχον δημιουργήσει, διά της εν αυτή εγκαταστάσεως της ψευδοκυβερνήσεώς των. Διά τούτο ο αγών ευθύς από της ενάρξεώς του προσέλαβεν εξαιρετικήν σφοδρότητα και σκληρότητα, αίτινες διετηρήθησαν αμείωτοι καθ' όλην την δίμηνον διάρκειαν αυτού και καθ' ον κατεδείχθη πλήρως ο υπέροχος και άφθαστος ηρωϊσμός των ανδρών και Αξ/κών μας και ο οποίος τελικώς επεβλήθη επί του μετά λύσσης και φανατισμού αγωνιζομένου κομμουνιστοσυμμοριτισμού».*

Συνεπώς, όπως και ο ΔΣΕ, αντίστοιχα και ο Ε.Σ. πανηγύριζε για το τέλος των επιχειρήσεων στον Γράμμο ως μια σημαντική νίκη. Ο αντιστράτηγος Γιαντζής, αρχηγός ΓΕΣ και διοικητής του Στρατού, στην ημερήσια διαταγή της 28ης/8/1948 έδινε συγχαρητήρια στους στρατιώτες αναφέροντας: *«Οι πάντες συνέβαλον εις το έργον τούτο, από της ιδικής του πλευράς έκαστος και εις όλας τας Εθνικάς δυνάμεις το Εθνος οφείλει την ΝΙΚΗΝ ταύτην».*

Η πολιορκία της Μουργκάνας

Μετά το τέλος των επιχειρήσεων στον Γράμμο, ο Ε.Σ. έθεσε ως στόχο την κατάληψη της ορεινής περιοχής της Μουργκάνας, νότια του Γράμμου, στην περιοχή της βορειοανατολικής Ηπείρου. Η Μουργκάνα, σύμφωνα με τον Θρασύβουλο Τσακαλώτο, διοικητή του Α΄ Σώματος Στρατού που ανέλαβε την ευθύνη της εκπόρθησής της, ήταν ένας «μικρός Γράμμος». Την περιοχή είχαν ήδη δοκιμάσει τρεις φορές να την καταλάβουν τμήματα του Ε.Σ. και οι εφημερίδες του ΔΣΕ την ονόμαζαν «το Ανταρτόκαστρο». Σε ημερήσιες διαταγές του ΔΣΕ αναφερόταν ότι η Μουργκάνα θα αμύνεται πάντοτε όπως το Στάλιγκραντ και ότι *«οι μοναρχοφασίστες θα έσπαγαν εκεί τα μούτρα τους».*

Η περιοχή της Μουργκάνας συνόρευε με την Αλβανία και είχε αποκτήσει ιδιαίτερη στρατηγική σημασία, αφού μετά την πτώση του Γράμμου, ήταν η βασική πηγή ανεφοδιασμού των δυνάμεων του ΔΣΕ που δρούσαν στην ευρύτερη περιοχή της Ηπείρου, αλλά ως ένα βαθμό και της ορεινής Στερεάς Ελλάδας. Από την περιοχή της Μουργκάνας εξορμούσαν οι αντάρτες στις περιοχές του Σουλίου,

Μονάδα Πυροβολικού του Εθνικού Στρατού στη Μουργκάνα (Διεύθυνση Ιστορίας Στρατού).

του Πωγωνίου και των Ζαγορίων για λόγους στρατολόγησης, επιμελητείας ή για επιθέσεις εναντίον εφοδιοπομπών του Ε.Σ. στους κεντρικούς οδικούς άξονες της Ηπείρου.

Σύμφωνα με την έκθεση πεπραγμένων του Ε.Σ. σχετικά με τις επιχειρήσεις στην περιοχή, *«προς την ΜΟΡΓΚΑΝΑΝ διέφευγον εν ασφαλεία οι συμμορίται της ΗΠΕΙΡΟΥ οσάκις οι ημέτεροι διά σοβαρών δυνάμεων ανελάμβανον εναντίον των επιχειρήσεις, εκεί μετεφέροντο οι τραυματίαι των, ίνα διαπεραιωθώσι εν ασφαλεία εις Αλβανίαν και από την ΜΟΥΡΓΚΑΝΑΝ ανεφοδιάζοντο εις πυρομαχικά και διάφορα άλλα εφόδια, διά να συνεχίζουν τον κατά της ΗΠΕΙΡΟΥ αγών των».*

Στόχος του Ε.Σ. ήταν όχι μόνο η κατάληψη και ο έλεγχος της περιοχής, αλλά και η πλήρης εξόντωση των ανταρτών. Ομως τα στελέχη του Ε.Σ. ήξεραν τη δυσκολία του εγχειρήματος, αφού *«το σύνολον του εδάφους της ΜΟΥΡΓΚΑΝΑΣ, βραχώδες, γυμνόν και απότομον, με ισχυρωτάτας οργανώσεις, άνω των 2000 πολυβολείων ανθεκτικωτάτων εις ελαφρόν Πυρ/κόν και με ασφαλή νώτα προς ΑΛΒΑΝΙΑΝ, παρουσιάζεται εξαιρετικώς δύσκολον δι' επιχειρήσεις».*

Ομως, μετά την κατάληψη του Γράμμου, ο Ε.Σ. είχε τη δυνατότητα να παρατάξει σημαντικότατες δυνάμεις, προερχόμενες από την VIII Μεραρχία, που ήταν και η βασική μονάδα του Ε.Σ. στο χώρο της Ηπείρου, και τη Χ. Η όλη δύναμη που ετοιμάστηκε για την επίθεση ίσως ξεπερνούσε τους 10.000 στρατιώτες. Σύμφωνα με το «15ήμερον Δελτίον Πληροφοριών» του Ε.Σ., μετά τις 22 Αυγούστου έφτασαν στη Μουργκάνα, μέσω Αλβανίας, 300 αντάρτες πιθανότατα προερχόμενοι από τον Γράμμο. Συνολικά την περιοχή της Μουργκάνας θα την υπερασπίζονταν 4 τάγματα του ΔΣΕ, που υπολογίζεται ότι είχαν 800 με 1.000 μαχητές. Η αναλογία, δηλαδή, των αντίπαλων ήταν περίπου ένας προς δέκα.

Η επίθεση ξεκίνησε στις 28 Αυγούστου και για πολλές μέρες οι δυνάμεις του Ε.Σ. δεν κατάφερναν κάποιο αποφασιστικό πλήγμα στον εχθρό. Στις 7 Σεπτεμβρίου 1948 ο Θ. Τσακαλώτος εξέδωσε την ακόλουθη διαταγή προς τους αξιωματικούς και οπλίτες της VIII Μεραρχίας: *«Ηρξατο ήδη η επίθεσις της Μεραρχίας σας κατά του δευτέρου καταφυγίου των Εαμοβουλγάρων της περιοχής Πωγωνίου ΜΟΥΡΓΚΑΝΑΣ. Οπου η Ταξιαρχία του ΚΛΕΦΤΗ προχωρεί τίποτε δεν σταματά να σαρώνεται. Οπωσδήποτε και αν θέλουν οι Βούλγαροι να παρουσιάσουν την ΜΟΥΡΓΚΑΝΑ οχυρωμένην, τονίζω ότι η οχύρωσις εις ουδέν θα τους ωφελήση και θα μετανοήσουν πικρά αν νομίζουν ότι θα σωθούν. Ζητώ απ' όλους να αντιληφθήτε Ταξίαρχοι και Δ/ταί Ταγμάτων, Λόχων και Διμοιριών. Πρόκειται περί εκμεταλλεύσεως της επιτυχίας του ΓΡΑΜΜΟΥ, εκμεταλλεύσεως του ηθικού. Χρησιμοποιήσατε όλα σας τα μέσα και κτυπάτε αλύπητα. Η υποστήριξις εις Πυρ/κόν και Αεροπορίαν ην θα σας παράσχη το ΣΣ θα είναι άνευ προηγουμένου. Ο Θεός μαζί σας».*

Υστερα από μέρες ακατάπαυστων επιθέσεων άρχισε να φαίνεται η εξάντληση των αμυνομένων που δεν είχαν τη δυνατότητα της ξεκούρασης απέναντι σε έναν εχθρό που κατάφερνε να ανανεώνεται διαρκώς. Στις 12 Σεπτεμβρίου αποφασίστηκε να εκκενωθούν τα χωριά της περιοχής που ήταν κοντά στα σύνορα και οι κάτοικοί τους αναγκάστηκαν να μεταβούν στην Αλβανία. Στις 14 του ίδιου μήνα ο Ε.Σ. πέτυχε την κατάληψη της στρατηγικής θέσης Λελούδα και απειλούσε το Μεσοβούνι, κορυφή που καταλήφθηκε την επόμενη μέρα. Δύο μέρες αργότερα, στις 16 Σεπτεμβρίου, αποφασίστηκε από την ηγεσία του ΔΣΕ η εγκατάλειψη της Μουργκάνας και ξεκίνησε η υποχώρηση των δυνάμεών του προς τα Ζαγόρια. Ενα τάγμα στράφηκε προς την κατεύθυνση του ποταμού Καλαμά για να παραπλανήσει τον αντίπαλο και να λειτουργήσει ως αντιπερισπασμός. Η βασική στρατιωτική δύναμη του ΔΣΕ στην περιοχή, τρία Τάγματα και μια φάλαγγα με περίπου εκατό μεταγωγικά ζώα, φορτωμένα κυρίως με στρατιωτικά υλικά, κινήθηκε με επιτυχία προς τα Ζαγόρια. Και εδώ όμως είναι πιθανό οι τραυματίες, καθώς και ορισμένα τμήματα του ΔΣΕ να υποχώρησαν μέσω του αλβανικού εδάφους.

Οπως και στον Γράμμο, ο ΔΣΕ κατάφερε να σώσει το μεγαλύτερο μέρος των δυνάμεών του, εγκαταλείποντας όμως το έδαφος που υπερασπιζόταν,

καθώς και τους (έστω λίγους) ανθρώπους που το κατοικούσαν. Πλέον έπρεπε να υπερασπιστεί τον τρίτο μεγάλο ορεινό όγκο της περιοχής, το Βίτσι και την περιοχή των Πρεσπών, όπου υπήρχαν κατοικημένα χωριά και μπορούσε να διεκδικήσει μια στοιχειώδη ύπαρξη κρατικής οργάνωσης.

Η αισιοδοξία του Εθνικού Στρατού

Τον Σεπτέμβριο του 1948, οι επιτελείς του κυβερνητικού στρατού πίστευαν ότι το τέλος του πολέμου ήταν πλέον κοντά. Η νίκη και εκκαθάριση των ανταρτών από «το συμμοριακό Κράτος του Γράμμου» είχε γεμίσει με αισιοδοξία τόσο το Στρατό όσο και την πολιτική ηγεσία. Ο Βαν Φλιτ έστελνε αναφορές στην Αμερική που μιλούσαν για γρήγορο τέλος του πολέμου, ενώ οι στρατιώτες ήταν σχεδόν σίγουροι ότι θα «έκαναν Χριστούγεννα σπίτια τους».

Η αισιοδοξία ότι η τελική νίκη είναι κοντά φαίνεται και από τις διαταγές που έστειλε στα στελέχη του Ε.Σ. ο αντιστράτηγος Γιαντζής στις 28.8.48, σχετικά με τις μελλοντικές επιχειρήσεις: *«Επιτευχθείσης της εκκαθαρίσεως ΓΡΑΜΜΟΥ και της διαλύσεως του εκεί συμμοριακού κράτους επιβάλλεται η συνέχισις των επιχειρήσεων με όλην την δυνατήν ταχύτητα και έντασιν, πριν ή ο συμμοριτισμός δυνηθή ν' αναλάβη εκ του επενεχθέντος πλήγματος».*

Η δυναμική όμως του αντάρτικου στρατού είχε υποτιμηθεί από τη στρατιωτική και πολιτική ηγεσία του κυβερνητικού στρατοπέδου. Οι αντάρτες, αν και άφησαν πίσω τους πολλούς νεκρούς στον Γράμμο, κατάφεραν να περισώσουν τη μεγάλη πλειοψηφία των δυνάμεών τους και με τον «ελιγμό» πέτυχαν τη μεταφορά τους στον ορεινό όγκο του Βίτσι. Το Βίτσι παρουσίαζε ορισμένα σημαντικά πλεονεκτήματα σε σχέση με τον Γράμμο. Η γειτνίαση με τη Γιουγκοσλαβία μέσω στοιχειω-

Πορεία μαχητών του ΔΣΕ σε δασώδη περιοχή.

Ο βασιλιάς Παύλος συγχαίρει στρατιώτη παρασημοφορημένο επ' ανδραγαθία, μετά τις επιχειρήσεις στον Γράμμο.

δών δρόμων, από τα οποία μπορούσε να περάσει ακόμη και αυτοκίνητο, επέτρεπε τον καλύτερο εφοδιασμό των ανταρτών. Πέρα από την καλύτερη διατροφή και υπόδηση, δόθηκε η δυνατότητα στους αντάρτες να χρησιμοποιήσουν και βαρύτερα όπλα και κυρίως πυροβολικό και όλμους.

Από την άλλη πλευρά, στο κυβερνητικό στρατόπεδο, ο ενθουσιασμός από τη νίκη στον Γράμμο και η διάχυτη αισιοδοξία δεν άφηναν να γίνουν ορατά ορισμένα βασικά προβλήματα που υπήρχαν στις τάξεις του στρατού. Οι στρατιώτες, εξαντλημένοι από τις μεγάλες μάχες του καλοκαιριού, έβλεπαν με σαφή δυσαρέσκεια την προοπτική μιας ακόμη σειράς αιματηρών συμπλοκών για την εκπόρθηση οχυρωμένων υψωμάτων. Αυτό που κυρίως επιθυμούσαν ήταν να πάνε σπίτια τους, κάτι που πίστευαν ότι άξιζαν ύστερα από την υπερπροσπάθεια για την κατάληψη του Γράμμου.

Επίθεση στο Μάλι Μάδι

Οι επιτελείς του Ε.Σ. είχαν αντιληφθεί ότι για να λήξει νικηφόρα ο πόλεμος για τον Ε.Σ. απαραίτητη ήταν η κατάληψη της ορεινής περιοχής που εκτεινόταν από την περιοχή δυτικά και βόρεια της Καστοριάς μέχρι τις Πρέσπες και τα ορεινά δυτικά της Φλώρινας. Ο έλεγχος των κρίσιμων αυτών συνοριακών ζωνών από το Στρατό θα καθιστούσε αναπόφευκτο το οριστικό τέλος του πολέμου, καθώς θα στερούσε τους αντάρτες από τη δυνατότητα ανεφοδιασμού τους από τους σημαντικότερους τροφοδότες τους, τη Γιουγκοσλαβία και την Αλβανία. Η αισιοδοξία και η προσδοκία για ένα γρήγορο τέλος οδήγησαν στην πολυδιάσπαση των στρατιωτικών μονάδων έτσι ώστε να εκκαθαριστούν πολλά μέτωπα ταυτόχρονα. Η εκκαθάριση των ανταρτών από τα ελληνικά βουνά έπρεπε να ολοκληρωθεί προτού να χαλάσει ο καιρός και έρθει ο χειμώνας.

Πυροβολαρχία του Εθνικού Στρατού σε παράταξη στη Βασιλειάδα Καστοριάς (Διεύθυνση Ιστορίας Στρατού).

Σύμφωνα με έκθεση του αντιστράτηγου Στυλιανού Κιτριλάκη, διοικητή του Β΄ Σώματος Στρατού, οι δυνάμεις του ΔΣΕ μετά τον Γράμμο κατέφυγαν στην περιοχή νοτιοανατολικά των Πρεσπών όπου ξεκουράστηκαν, αναδιοργανώθηκαν και έλαβαν ενισχύσεις από το Μπούλκες της Γιουγκοσλαβίας. Οι αντάρτες αναπτύχθηκαν στη γραμμή Μάλι Μάδι - Μπούτσι - Λινοστάνεις – Λέσιτς – Βίγλα – Μπέλα Βόδα – Τούμπα, σε μια περίμετρο που φτάνει περίπου τα 60 χιλιόμετρα. Οχύρωσαν με ισχυρά πολυβολεία την περιοχή και ανέμεναν τη νέα επίθεση του Ε.Σ.

Η επίθεση ξεκίνησε στις 30 Αυγούστου 1948 και προσανατολίστηκε κυρίως προς την κατάληψη του όρους Μάλι Μάδι, πετρώδους, γυμνού και άνυδρου ορεινού όγκου που βρισκόταν ανάμεσα στην Καστοριά και στην Αλβανία. Στόχος του Ε.Σ. ήταν να καταλάβει το Μάλι Μάδι ώστε να αποκοπεί ο ανεφοδιασμός του ΔΣΕ που γινόταν από την Κορυτσά, να συμπιέσει τις εκεί δυνάμεις και να αποκλείσει τη διαφυγή τους προς Αλβανία. Η στρατηγική σημασία της τοποθεσίας επέβαλε τη σταδιακή συγκέντρωση σημαντικών δυνάμεων και από τις δύο πλευρές.

Οι επιχειρήσεις στο Μάλι Μάδι είχαν παρόμοια μορφή με τις μάχες στον Γράμμο: πυκνά πυρά Πυροβολικού, όλμων και επιθέσεις της Αεροπορίας, μετά επιθέσεις του Πεζικού που συνήθως καθηλώνονταν πριν πλησιάσουν τη γραμμή άμυνας των ανταρτών, αναδίπλωση των στρατιωτών και νέες επιθέσεις από το Πυροβολικό και την Αεροπορία. Τη νύχτα, μόλις έφευγε η Αεροπορία ήταν η σειρά των ανταρτών να προβούν σε αντεπιθέσεις και αιφνιδιασμούς των κυβερνητικών θέσεων.

Παρά τις αρχικές μικρές επιτυχίες του Στρατού, η αποθάρρυνση, η κόπωση και η «έλλειψη επιθετικού πνεύματος» ανάμεσα στους στρατιώτες

Πολυβολητές του ΔΣΕ σε ενέδρα στη μάχη του Μάλι Μάδι.

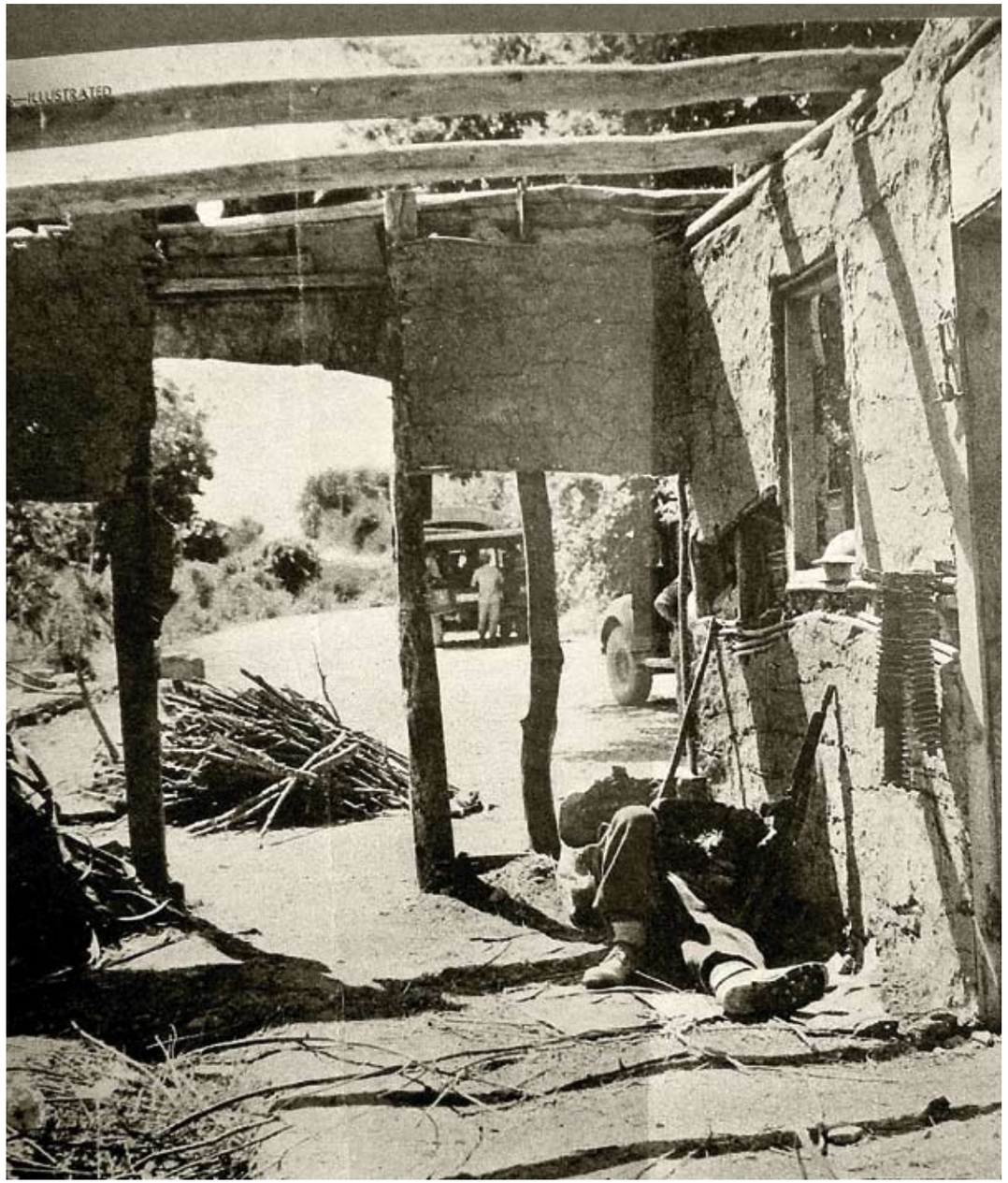

Ολιγόλεπτη ανάπαυση στρατιώτη μετά την κατάληψη ενός καταφυγίου του ΔΣΕ, σύμφωνα με τη λεζάντα του αγγλικού Τύπου της εποχής.

έγινε σταδιακά εμφανής, κάτι που δεν άργησαν να αντιληφθούν οι επιτελείς των ανταρτών. Τη νύχτα μεταξύ 9 και 10 Σεπτεμβρίου οι αντάρτες πέρασαν σε μεγάλης κλίμακας αντεπίθεση και με απρόσμενη ευκολία άρχισαν να καταλαμβάνουν το ένα ύψωμα μετά το άλλο. Το ανακοινωθέν του Γ.Α. του ΔΣΕ στις 13-9-48 αναφέρει πως τράπηκαν σε άτακτη φυγή οι 73η, 22η, 3η ορεινές Ταξιαρχίες και τμήματα της 45ης, αφού εγκατέλειψαν ολόκληρο τον οπλισμό και τους εφοδιασμούς τους, και συνεχίζει:

«.... Το πρωί της 13 Σεπτέμβρη ύστερα από συνεχή αγώνα 80 ωρών τα τμήματά μας κατέλαβαν ολόκληρο τον ορεινό όγκο Ραμπατίνα, Μεστίνα, Φούτσι, Ορλοβο και έχουν τον τομέα Δενδροχωρίου προς την κατεύθυνσι Καστοριάς. Με τις παραπάνω επιχειρήσεις από 9 έως 13 Σεπτέμβρη ο ΔΣΕ έθεσε εκτός μάχης το μεγαλύτερο μέρος της 15 μοναρχοφασιστικής μεραρχίας, δηλαδή τις 73η, 22η και 3η ορεινή ταξιαρχίες».

Σύμφωνα με αξιωματικό του Ε.Σ.: *«Η διαρροή [των στρατιωτών] ήτο άνευ προηγουμένου και η κατάρρευσις εξελίχθη δίκην πυροτεχνήματος εις ελάχιστον χρονικόν διάστημα άνευ ισχυράς πιέσεως του εχθρού, όστις συνεχώς απησχολείτο υπό της Αεροπορίας και των πυρών οκτώ πυροβόλων πεδινού». Οι ευθύνες αποδίδονταν κυρίως στη διοίκηση η οποία «εγένετο υπαίτιος της διαλύσεως των τμημάτων και του καταπλημμυρισμού της Καστοριάς διά πανικόβλητων φυγάδων».*

Πράγματι, ο πανικός κυριάρχησε ανάμεσα στους στρατιώτες, οι οποίοι εγκατέλειπαν τον οπλισμό τους προσπαθώντας να αποφύγουν την περικύκλωση από τους αντάρτες. Φήμες άρχισαν να κυκλοφορούν ότι οι αντάρτες θα κατελάμβαναν σύντομα την Καστοριά, ενώ κάποιοι μιλούσαν ακόμη και για κίνδυνο κατάληψης της «στρατηγικώς ακάλυπτης» Κοζάνης. Για να μπει τέλος στο κλίμα πττοπάθειας, ανώτατοι κυβερνητικοί αξιωματούχοι με επικεφαλής τον ίδιο τον πρωθυπουργό Σοφούλη (88 ετών τότε) έσπευσαν στην Καστοριά, μαζί με την ηγεσία του στρατεύματος, ενώ μεταφέρθηκαν σημαντικές ενισχύσεις στην περιοχή.

Τη νύχτα της 19ης Σεπτεμβρίου ξεκίνησε γενική επίθεση μονάδων του ΔΣΕ εναντίον του μετώπου της Καστοριάς. Παρά τις αρχικές επιτυχίες των ανταρτών, το φως της ημέρας τούς βρήκε να πολεμούν με δύο Μεραρχίες του Ε.Σ. που ενισχύονταν συνεχώς. Στις 21 Σεπτεμβρίου οι στρατιώτες του Ε.Σ. ξεκίνησαν γενική αντεπίθεση και επανεκατέλαβαν τις τοποθεσίες που είχαν χάσει.

Η αποτελεσματική υπεράσπιση της Καστοριάς ανανέωσε ως ένα βαθμό τις ηθικές δυνάμεις του κυβερνητικού στρατοπέδου. Η προσπάθεια για αποκατάσταση της ηρεμίας συνοδεύτηκε από τη σκληρή τιμωρία των «λιποτακτών» του Μάλι Μάδι. Στην Καστοριά συγκροτήθηκαν έκτακτα Στρατοδικεία και πολλοί από τους φυγάδες στρατιώτες προσήχθησαν σε αυτά με βαρύτατες κατηγορίες. Σύμφωνα με τον Ευάγγελο Αβέρωφ, έγιναν εκτελέσεις, ο αριθμός των οποίων έφτασε τα 78 άτομα.

Στο στρατόπεδο των ανταρτών η νίκη στο Μάλι Μάδι έγινε δεκτή με μεγάλη ικανοποίηση, καθώς αποδείκνυε ότι ο Δημοκρατικός Στρατός παρέμενε υπολογίσιμος αντίπαλος, παρά το γεγονός ότι είχε χάσει το βασικότερο έρεισμά του μέχρι τότε, την περιοχή του Γράμμου.

Τον Οκτώβριο του 1948, το Α΄ Σώμα Στρατού, νικηφόρο στην περιοχή της Μουργκάνας, μπόρεσε να στείλει σημαντικό μέρος των μονάδων του στην περιοχή του Βίτσι. Οι νέες επιθέσεις εναντίον του Βίτσι ετέθησαν υπό τις διαταγές του αντιστράτηγου Τσακαλώτου και σημειώθηκαν ιδιαίτερα αιματηρές συγκρούσεις στα βουνά βόρεια της Καστοριάς, ιδίως μετά τις 10 Νοεμβρίου όπου σημειώθηκε γενική επίθεση του Ε.Σ. εκεί. Το πρώιμο χιόνι, όμως, και ο έντονος χειμώνας καθιστούσαν επισφαλή τη συνέχιση του πολέμου στην περιοχή, με αποτέλεσμα οι νέες επιχειρήσεις του Ε.Σ. εκεί να αναβληθούν για την άνοιξη.

Η μάχη της Καρδίτσας

Ο χειμώνας του 1948-49 βρήκε τον ΔΣΕ σε δύσκολη κατάσταση. Τους προηγούμενους μήνες

ο χώρος που ήλεγχε μειώθηκε αντί να αυξηθεί, όπως ήταν τα αρχικά σχέδια. Αν και είχε κάποιες σημαντικές επιτυχίες εναντίον του Στρατού, οι αντάρτες ήταν διασπαρμένοι στα βουνά της ηπειρωτικής Ελλάδας ελέγχοντας περιοχές σχεδόν έρημες από κατοίκους. Η μοναδική διέξοδος για την άρση αυτού του αποκλεισμού ήταν η κατάληψη πόλεων που θα προσέφεραν τα τόσο απαραίτητα για τη συνέχιση του πολέμου εφόδια, καθώς και νέους μαχητές. Ο χειμώνας ήταν η ιδανική εποχή. Ο Στρατός είχε σταματήσει τις εκκαθαριστικές επιχειρήσεις, δίνοντας τη δυνατότητα στους αντάρτες για σχετικά ελεύθερη μετακίνηση στις ορεινές περιοχές. Επιπλέον, ο καιρός ήταν σύμμαχος των ανταρτών καθώς η ομίχλη, το χιόνι, η χαμηλή νέφωση και οι μεγάλες νύχτες περιόριζαν την κίνηση των αεροπλάνων, τη μεγαλύτερη ίσως απειλή για τους αντάρτες, αφού όχι μόνο τους εντόπιζαν, ειδοποιώντας τα παρακείμενα στρατιωτικά τμήματα, αλλά τους πολυβολούσαν με σχετική ασφάλεια από ψηλά.

Στην Κεντρική Πίνδο υπήρχαν σημαντικές δυνάμεις του Δημοκρατικού Στρατού. Το πρόβλημα των δυσχερειών στον εφοδιασμό από τον Βορρά είχε κάνει επιτακτική την ανάγκη για επίθεση σε μια μεγάλη πόλη της Θεσσαλίας με προσφορότερη, λόγω γεωγραφικής θέσης (καθώς συνόρευε με την Πίνδο), την Καρδίτσα. Οι επιτελείς του ΔΣΕ ήλπιζαν ότι μια νίκη στην Καρδίτσα θα αποτελούσε έναν καλό αντιπερισπασμό στο καθαυτό μέτωπο στο Βίτσι, καθώς η πόλη ήταν «βαθιά στα μετόπισθεν του εχθρού», ενώ ταυτόχρονα θα έδινε λύση στο μεγάλο επισιτιστικό πρόβλημα των ανταρτών.

Τότε η πόλη είχε πληθυσμό γύρω στους 20.000 κατοίκους, που όμως μαζί με τους πρόσφυγες («συμμοριόπληκτους» με την επίσημη γλώσσα

Οικογένεια «συμμοριόπληκτων».

της εποχής) έφθανε τους 50.000 ανθρώπους. Σύμφωνα με κυβερνητικές πηγές, στην περιοχή της Καρδίτσας συγκεντρώθηκαν γύρω στους 2.500-3.000 αντάρτες, ενώ οι δυνάμεις της φρουράς της πόλης ήταν 900 στρατιώτες.

Η επίθεση ξεκίνησε το βράδυ της 11ης Δεκεμβρίου. Μονάδες του Δημοκρατικού Στρατού κατάφεραν με σχετική ευκολία να διεισδύσουν μέσα στην (διογκωμένη λόγω του μεγάλου αριθμού των εκτοπισθέντων από το Στρατό κατοίκων των ορεινών χωριών) πόλη, ενώ μέσα σε λίγες ώρες πέτυχαν την κατάρρευση των περισσοτέρων από τα εξωτερικά της φυλάκια. Το πρώτο φως της ημέρας βρήκε τους αντάρτες να έχουν εγκατασταθεί σε ισχυρές θέσεις στο εσωτερικό της πόλης, προσπαθώντας να καταλάβουν στρατηγικές θέσεις όπου υπήρχε ακόμη οργανωμένη αντίσταση.

Το βράδυ της 12ης Δεκεμβρίου άρχισαν να πλησιάζουν την Καρδίτσα ισχυρά τμήματα του Εθνικού Στρατού από τις γύρω πόλεις της Θεσσαλίας. Οι αντάρτες μπροστά στο ενδεχόμενο περικύκλωσής τους από τις πολύ ισχυρότερες δυνάμεις του Εθνικού Στρατού συγκέντρωσαν τις προσπάθειές τους στην οργανωμένη μεταφορά προς τα βουνά των εφοδίων και των στρατολογηθέντων παρά στη συνέχιση της εκκαθάρισης των εχθρικών στόχων στο κέντρο της πόλης. Το πρωί της 13ης Δεκεμβρίου ξεκίνησε η προσπάθεια απεμπλοκής τους από την πόλη και ως το μεσημέρι η πόλη είχε εκκενωθεί από όλους τους αντάρτες. Οι αντάρτες παρέμειναν οι αδιαμφισβήτητοι κύριοι της πόλης επί 18 ώρες. Επειτα από αυτές χρειάστηκαν μάχες 10 ωρών για να την εγκαταλείψουν.

Η επιτυχία του ΔΣΕ προκάλεσε σημαντική ανασφάλεια στους αντίπαλους του. Ηταν η πρώτη φορά που μια πόλη που βρισκόταν σε πεδιάδα καταλαμβανόταν από τους αντάρτες, με αποτέλεσμα κανένας πλέον να μην αισθάνεται ασφαλής παρά μόνο στις μεγάλες πόλεις.

Η κυριότερη συνέπεια της επιτυχίας του Δημοκρατικού Στρατού στη μάχη της Καρδίτσας ήταν ο πλούτος των εφοδίων που συνέλεξε. Σημαντικότατος ήταν ο εφοδιασμός σε όπλα, πυρομαχικά, τρόφιμα, ρούχα, άρβυλα και υγειονομικό υλικό. Σύμφωνα με στέλεχος του ΔΣΕ, *«μετά τη μάχη της Καρδίτσας άλλαξε η όψη των τμημάτων μας. Δεν θα υπάρχει στα μέσα του Γενάρη ούτε μια από τις χιλιάδες μαχήτριες μας χωρίς στρατιωτικό παντελόνι».*

Σημαντικός ήταν επίσης ο αριθμός των στρατολογηθέντων νέων. Σύμφωνα με κυβερνητικές πηγές, οι «απαχθέντες» ήταν περίπου 500, ενώ, σύμφωνα με πηγές του Δ.Σ.Ε., οι στρατολογηθέντες ήταν 1.076 νέοι και νέες. Ανεξάρτητα με το ποιο ήταν το ακριβές νούμερο, η μεγάλη πλειοψηφία τους πιθανότατα στρατεύθηκε χωρίς τη θέλησή τους. Οι στρατολόγοι του Δ.Σ. έπρεπε να «ανακαλύψουν» τους κρυμμένους νέους για να τους στρατολογήσουν, κάτι που συνδέεται με την απροθυμία πολλών από αυτών να βγουν στο βουνό, στις σκληρές χειμερινές συνθήκες και τη ριψοκίνδυνη εμπειρία του αντάρτικου.

Η μάχη στην Καρδίτσα ήταν μια από τις μεγαλύτερες επιθετικές ενέργειες του Δ.Σ.Ε. σε πυκνοκατοικημένες περιοχές και προπαγανδίστηκε από τον Τύπο του ΔΣΕ ως θριαμβευτική νίκη. Μέχρι το τέλος του 1948 οι αντάρτες επιχείρησαν να καταλάβουν σημαντικές κωμοπόλεις της χώρας, όπως Αριδαία, Εδεσσα, Καλαμπάκα, Αγιά, Σιάτιστα, Εράτυρα και Τύρναβο. Ομως, παρά το γεγονός ότι ο ΔΣΕ απέδειξε ότι μπορούσε να σχεδιάσει και να οργανώσει μεγάλης κλίμακας επιχειρήσεις και να πετύχει καταλήψεις ακόμη και πόλεων, οι επιτυχίες του, από στρατιωτικής άποψης, δεν ήταν τέτοιας σημασίας που θα μπορούσαν να επηρεάσουν την πορεία του πολέμου.

Επίλογος

Κατά τη διάρκεια του 1948 εκτυλίχθηκαν οι πιο δραματικές και οι πιο αιματηρές μάχες του πολέμου. Στο τέλος του έτους και οι δύο αντίπαλοι διατυμπάνιζαν τη σιγουριά τους για την τελική νίκη και θριαμβολογούσαν για τις επιτυχίες τους. Ομως, στην πραγματικότητα, κανένας από τους

δύο δεν είχε πετύχει τους στόχους που είχε θέσει και ο πόλεμος φαινόταν ότι θα συνεχιζόταν, με αποτέλεσμα και στα δύο στρατόπεδα να υπάρχει έντονη ανασφάλεια για το μέλλον.

Στο στρατόπεδο του Ε.Σ. η οδυνηρή διάψευση των προσδοκιών για το τέλος του πολέμου «πριν από τα Χριστούγεννα» άφηνε πλέον ανοιχτά όλα τα ενδεχόμενα. Ισως η χειρότερη στιγμή για την κυβέρνηση της Αθήνας ήταν η ήττα στο Μάλι Μάδι, η οποία ερμηνεύτηκε περίπου ως εθνική συμφορά. Είναι χαρακτηριστικό ότι ο υπουργός Εσωτερικών Ρέντης, που έφτασε μαζί με τον πρωθυπουργό Σοφούλη στην Καστοριά, ρωτούσε τους στρατιωτικούς *«μήπως θα έχουμε πάλιν Μικρασιατική Καταστροφή;»*. Την ίδια περίοδο ο στρατηγός Βαν Φλιτ απείλησε ανοιχτά για το ενδεχόμενο διακοπής της αμερικανικής βοήθειας λόγω της ανικανότητας του Ελληνικού Στρατού να αντιμετωπίσει αποτελεσματικά τους αντάρτες. Χρειάστηκε να καταφτάσει στην Αθήνα τον Νοέμβριο του 1948 ο υπουργός Εξωτερικών των ΗΠΑ, στρατηγός Μάρσαλ, για να γίνει σαφές ότι η χώρα του θα κάνει ό,τι είναι απαραίτητο για να μείνει η Ελλάδα στον «ελεύθερο κόσμο».

Κατά συνέπεια η αμερικανική βοήθεια συνέχισε να ρέει άφθονη στην Ελλάδα, κάτι που είχε αποφασιστική σημασία για την τελική επικράτηση του Ε.Σ. αφού ήταν ποιοτικά και ποσοτικά πολύ πιο άφθονη από την αντίστοιχη βοήθεια που έπαιρνε ο ΔΣΕ από τις κομμουνιστικές χώρες.

Στο στρατόπεδο του ΔΣΕ θριαμβολογούσαν μετά τις επιχειρήσεις στο Μάλι Μάδι γιατί, παρά τη συντριπτική υπεροχή του, ο Ε.Σ. δεν κατάφερε να πετύχει τους στόχους του και ο ΔΣΕ παρέμενε αξιόμαχος και έτοιμος για τη συνέχιση του πολέμου. Στρατηγικά, όμως, ο Γράμμος ήταν μια σημαντική απώλεια για τον ΔΣΕ, καθώς χάθηκε μια μεγάλη περιοχή σε ένα στρατηγικό σημείο, αφού από εκεί υπήρχε δυνατότητα επικοινωνίας των δυνάμεων του ΔΣΕ της Νότιας Ελλάδας, της Θεσσαλίας και της Στερεάς με τα σύνορα και τη ροή εφοδιασμού που ήταν από εκεί διαθέσιμη.

Επιπλέον, σε όλη τη διάρκεια του 1948 ο ΔΣΕ απέτυχε να καταλάβει και να κρατήσει ένα στρατηγικής σημασίας στόχο, όπως μια μεγάλη πόλη. Ηταν σαφές ότι οι αντάρτες με τα υπάρχοντα δεδομένα δεν μπορούσαν να νικήσουν τον Ε.Σ. Τα όρια των δυνατοτήτων του ΔΣΕ φαίνονταν πιο έντονα στις πεδινές περιοχές, όπου είχε συγκεντρωθεί η μεγάλη πλειονότητα του ελληνικού πληθυσμού. Εκεί, εκτός από τη συντριπτική αριθμητική υπεροχή του αντιπάλου, έπρεπε να αντιμετωπίσουν και τα ακαταμάχητα τεθωρακισμένα οχήματα, καθώς και τα βαριά πυροβόλα του Ε.Σ.

Παρά τις δυσκολίες στο εσωτερικό της Ελλάδας και τις δυσμενείς εξελίξεις για το ΚΚΕ στο διεθνές επίπεδο (ρήξη Τίτο-Στάλιν), τα στελέχη του ΔΣΕ ήταν αποφασισμένα να συνεχίσουν τον πόλεμο, ενώ και η ηγεσία της κυβέρνησης της Αθήνας απέκλειε κάθε συζήτηση για κάποιου είδους συμβιβασμό. Η καταστροφή και το αιματοκύλισμα της ελληνικής κοινωνίας θα συνεχίζονταν για άλλους 8 μήνες.

Οδεύοντας προς τη ζώνη των επιχειρήσεων.

ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ

Αβέρωφ-Τοσίτσας Ευάγγελος, *«Φωτιά και Τσεκούρι!», Ελλάς 1946-49 και τα προηγηθέντα, Εστία, Αθήνα, 1996.*

Ανάγνου Θανάσης, *Στα κάστρα του Αγώνα, με το Δημοκρατικό Στρατό Ελλάδας, Σύγχρονη Εποχή, Αθήνα, 1998.*

Βλαντάς Δημήτρης, *Ημερολόγιο 1947-1949, επιστημονική επιμέλεια Νίκος Μαραντζίδης, Γιώργος Αντωνίου, Εστία, Αθήνα, 2007*

Γενικό Επιτελείο Στρατού, Διεύθυνση Ιστορίας Στρατού*, Αρχεία Εμφυλίου Πολέμου (1944-1949), 16 τόμοι, Αθήνα, 1998.*

Γκανάτσιος Βασίλης *(«Χείμαρρος»), Ενας δάσκαλος καπετάνιος καταγράφει και αξιολογεί τη δεκαετία 1940-1950, Επίκεντρο, 2004.*

Δημοκρατικός Στρατός, *Φωτογραφική αναπαραγωγή από τα πρωτότυπα τεύχη του περιοδικού «Δημοκρατικός Στρατός», «Ριζοσπάστης», τόμος Α΄, 1996.*

Δοϊτσίνης Τάκης, *Κλέφτης, Γράμμος 1946-1949, εκδόσεις Κυριακίδη, Θεσσαλονίκη, 1994*

Ζαφειρόπουλος Δημήτριος, *Ο αντισυμμοριακός αγών, 1945-1949, Αθήναι, 1956.*

Η τρίχρονη εποποιία του Δημοκρατικού Στρατού Ελλάδας, *1946-1949, Ριζοσπάστης, Σύγχρονη Εποχή, Αθήνα, 2008.*

Κοβάτσης Αργύρης, *Ο ατίθασος ταγματάρχης, αυτοβιογραφικό έργο του Αργύρη Κοβάτση, 2009.*

Μαραντζίδης Νίκος, *Δημοκρατικός Στρατός Ελλάδας, 1946-1949, Αλεξάνδρεια, 2010.*

Μαργαρίτης Γιώργος, *Ιστορία του ελληνικού εμφυλίου πολέμου, 1946-1949, Α΄ και Β΄ τόμος, Βιβλιόραμα, Αθήνα, 2001.*

Σακελαρόπουλος Τάσος, *«Οι δύο Στρατοί», στο Χατζηιωσήφ Χρήστος (επιμ.), Ιστορία της Ελλάδας του 20ού αιώνα 1945-1952, Βιβλιόραμα, Αθήνα, 2009.*

Οχυρωμένη θέση του Εθνικού Στρατού σε στρατηγικό σημείο πάνω από μια ελληνική κωμόπολη.

ΓΙΑΝΝΗΣ ΣΚΑΛΙΔΑΚΗΣ

Δρ Ιστορίας Τμήματος Πολιτικών Επιστημών ΑΠΘ

ΟΙ ΣΤΡΑΤΙΩΤΙΚΕΣ ΕΠΙΧΕΙΡΗΣΕΙΣ ΑΠΟ ΤΟΝ ΙΑΝΟΥΑΡΙΟ ΕΩΣ ΤΟΝ ΙΟΥΛΙΟ ΤΟΥ 1949

Οι επιθέσεις του ΔΣΕ σε Καρδίτσα, Νάουσα, Καρπενήσι και Φλώρινα. Οι εκκαθαριστικές επιχειρήσεις του Εθνικού Στρατού και το «κύκνειο άσμα» του ΔΣΕ στην Πελοπόννησο και τη Στερεά. Περιφερειακές εστίες πολέμου.

Το χειμώνα 1948-1949 διεξήχθησαν οι σκληρότερες μέχρι τότε μάχες του πολέμου με τις επιθέσεις του Δημοκρατικού Στρατού στα ελεγχόμενα από τον Εθνικό Στρατό αστικά κέντρα: Καρδίτσα, Καρπενήσι, Νάουσα, Φλώρινα. Οι συγκρούσεις αυτές στο επίπεδο των απωλειών μεταξύ των αντιπάλων ήταν πράγματι οι μεγαλύτερες του πολέμου. Η επιθετική δραστηριότητα ήταν μονόδρομος για τον ΔΣΕ, μιας και ήταν ο μόνος τρόπος για να αναπληρώσει τις ελλείψεις του σε εφοδιασμό και στρατολογία. Η Προσωρινή Δημοκρατική Κυβέρνηση, που είχε ιδρυθεί ένα χρόνο πριν, δεν αναγνωρίστηκε επίσημα από κανένα κράτος και ο ΔΣΕ δεν είχε να περιμένει έξωθεν ενίσχυση, στοιχειωδώς συγκρίσιμη με αυτή που λάμβανε ο Εθνικός Στρατός. Αρχισε, λοιπόν, από το φθινόπωρο του 1948 μια προσπάθεια συγκέντρωσης δυνάμεων σε μονάδες ικανές να αναλάβουν επιθετική δραστηριότητα ώστε να επιλυθούν με τον τρόπο αυτόν οι ελλείψεις σε εφόδια και σε ανθρώπινο δυναμικό.

Την ίδια περίοδο, ο Εθνικός Στρατός ήταν πλέον έτοιμος να εκκαθαρίσει την ενδοχώρα, συντρίβοντας τον ΔΣΕ στην Πελοπόννησο, στην Στερεά και τη Θεσσαλία. Το Κλιμάκιο Γενικού Αρχηγείου Νοτίου Ελλάδας (ΚΓΑΝΕ), με επικεφαλής το παλαίμαχο στέλεχος του ΚΚΕ Κώστα Καραγιώργη, θα εξαρθρωνόταν πλήρως και οι τοπικοί επικεφαλής της Πελοποννήσου Γκιουζέλης και της Στερεάς Διαμαντής θα εξοντώνονταν στον αδυσώπητο αυτόν αγώνα. Την ίδια τύχη είχαν οι περιφερειακές δυνάμεις του Δημοκρατικού Στρατού στη Σάμο, στην Κρήτη και την Ανατολική Μακεδονία και Θράκη.

Η τελευταία μεγάλη επιτυχία του ΔΣΕ ήταν η αιφνιδιαστική ανακατάληψη του Γράμμου, η οποία όμως δεν μπορούσε να αντιστρέψει την πορεία του πολέμου προς την τελική επικράτηση των κυβερνητικών δυνάμεων.

ΟΙ ΕΠΙΘΕΣΕΙΣ ΤΟΥ ΔΣΕ ΣΤΙΣ ΠΟΛΕΙΣ: ΚΑΡΔΙΤΣΑ, ΝΑΟΥΣΑ (ΙΑΝΟΥΑΡΙΟΣ 1949), ΚΑΡΠΕΝΗΣΙ (ΙΑΝΟΥΑΡΙΟΣ 1949) ΚΑΙ ΦΛΩΡΙΝΑ (ΦΕΒΡΟΥΑΡΙΟΣ 1949)

Καρδίτσα - Νάουσα

Η πρώτη μάχη στη σειρά επιθέσεων του Δημοκρατικού Στρατού ενάντια σε πόλεις πραγματοποιήθηκε στο τέλος του 1948 κατά της Καρδίτσας. Με την επιχείρηση αυτή, το ΚΓΑΝΕ κατάφερε σε ένα βαθμό να ανανεωθεί με τη στρατολογία νέων μαχητών και μαχητριών και τη λαφυραγώγηση όπλων, πυρομαχικών, ρουχισμού και τροφίμων. Οπως βέβαια συνέβαινε τις περισσότερες φορές, η δυνατότητα του ΔΣΕ να μεταφέρει τα εφόδια ήταν περιορισμένη σε σχέση με τον όγκο τους, με αποτέλεσμα μεγάλο μέρος τους να διασκορπιστεί στους κατοίκους της πόλης και ειδικά σε

εκείνους των προσφυγικών «συνοικισμών των συμμοριόπληκτων».

Σύμφωνα με έκθεση του διευθυντή του τοπικού υποκαταστήματος της Αγροτικής Τράπεζας Οδυσσέα Παπαδημητρίου για τις αποθήκες της ΑΤΕ: «Τας λεηλατηθείσας ποσότητας υπολογίζομεν ως εξής περίπου: Διηρπάγησαν 1) 32.000 οκ. αλεύρου, 2) 25.000 οκ. ζαχάρεως, 3) 19.000 οκ. ορύζης 4) 26.000 οκ. ζυμαρικών και 5) 800 ζεύγη υποδημάτων του ενταύθα Συλλόγου Πολυτέκνων. [...] Σημαντικόν μέρος των λεηλατηθέντων ως άνω ειδών, ευρίσκεται σήμερον διεσκορπισμένον και εγκαταλελειμμένον εις τας πέριξ, ιδία, των αποθηκών συνοικίας» [Οδυσσέας Παπαδημητρίου (επιμ.), Από τας λαμπράς σελίδας της Αγροτικής Τραπέζης. Το Υποκατάστημα Καρδίτσης κατά τα ταραχώδη έτη 1941-1948, Αθήνα, 1954]. Παρόμοια επιχείρηση του ΔΣΕ στους Σοφάδες λίγες μέρες αργότερα κατέληξε σε αποτυχία.

Η πρώτη μάχη του 1949 (11 με 15 Ιανουαρίου) θα δινόταν στη Νάουσα. Ηταν, δε, η επίθεση αυτή το επιστέγασμα μιας επιθετικής δραστηριότητας της Χ Μεραρχίας του Δημοκρατικού Στρατού, που, ξεκινώντας από το Βίτσι, πραγματοποίησε μια σειρά επιθέσεων: στις 22 Δεκεμβρίου 1948 στην Εδεσσα και τη Νάουσα, στις 28-29 και τις 30-31 Δεκεμβρίου στην Αριδαία. Παρά τις αποτυχημένες αυτές προσπάθειες, η επιθετική διάθεση του ΔΣΕ δεν κάμφθηκε – αντιθέτως οδήγησε τον Εθνικό Στρατό σε μια υποτίμηση των δυνατοτήτων του αντιπάλου, οι οποίες φάνηκαν με τη νέα επίθεση κατά της Νάουσας.

Η δύναμη της Χ Μεραρχίας του ΔΣΕ ήταν περίπου 2.500 μαχητές, οι οποίοι ήταν χωρισμένοι σε τρεις ταξιαρχίες, τη 14η, την 108η και τη 18η που είχε αποσπαστεί από την XI Μεραρχία, συν τις τοπικές μικροομάδες των περιοχών των επιχειρήσεων. Το σύνολο της δύναμης αυτής χρησιμοποιήθηκε στην

Ο διοικητής του ΚΓΑΝΕ του ΔΣΕ, Κώστας Καραγιώργης.

επίθεση. Είχε, δε, στη διάθεσή της ένα ορειβατικό πυροβόλο, 4 αντιαρματικά όπλα, 14 ομαδικούς όλμους και άλλα τόσα πολυβόλα, χειροβομβίδες, νάρκες και τον ατομικό οπλισμό κάθε μαχητή με περιορισμένα πυρομαχικά. Κατά τη διάρκεια της μάχης, ο ΔΣΕ απέσπασε από τον αντίπαλό του και χρησιμοποίησε ένα τανκ, 2 κάρριερς και ένα ολμοβόλο με 250 βλήματα.

Από την άλλη, την υπεράσπιση της πόλης είχε αναλάβει η 33η ταξιαρχία της XI Μεραρχίας. Η άμυνα βασιζόταν στην οχύρωση των δύο υψωμάτων της πόλης, του Αγίου Θεολόγου και του Προφήτη Ηλία, και, στο εσωτερικό της πόλης, του εργοστασίου υφαντουργίας του Λαναρά, του υδραγωγείου, του νοσοκομείου και άλλων επίκαιρων σημείων. Η δύναμη των υπερασπιστών, μαζί με τη Χωροφυλακή, την Εθνοφυλακή και άλλες μικρότερες μονάδες ανερχόταν στα χίλια άτομα, χωρίς να υπολογίζεται στον αριθμό αυτό η ένοπλη δύναμη των ΜΑΥ. Μπορούσε, δε, η δύναμη αυτή να ενισχυθεί από ένα πυκνό δίκτυο μονάδων της ευρύτερης περιοχής και τις εφεδρείες του Γ΄ Σώματος Στρατού στη Θεσσαλονίκη.

Οι δυνάμεις του ΔΣΕ, ξεκινώντας από το χιονισμένο Καϊμακτσαλάν, πραγματοποίησαν μια παραπλανητική επίθεση κατά των δυνάμεων που υπερασπίζονταν την Εδεσσα και πέρασαν στο Βέρμιο. Την επόμενη μέρα, 10 Ιανουαρίου 1949, ενώ τοπικές ομάδες του ΔΣΕ έκαναν και πάλι αντιπερισπασμό στην Εδεσσα, ο κύριος όγκος των επιτιθέμενων ξεκουραζόταν για την επίθεση που θα πραγματοποιείτο την επομένη.

Η επίθεση ξεκίνησε το βράδυ της 11ης Ιανουαρίου στα οχυρά σημεία του Θεολόγου και του Προφήτη Ηλία. Στο πρώτο σημείο, ο αιφνιδιασμός πέτυχε και τα τμήματα εφόδου του ΔΣΕ εισχώρησαν γρήγορα στην πόλη ανατρέποντας την αμυντική

Θύματα του Τάγματος Εθνοφυλακής Εδέσσης, Δεκέμβριος 1948 (Πολεμικό Μουσείο).

Κάτοικοι της Νάουσας περισυλλέγουν πτώματα μαχητών του ΔΣΕ τον Ιανουάριο 1949 (Γενική Γραμματεία Επικοινωνίας και Ενημέρωσης).

διάταξη. Μέχρι το μεσημέρι της επόμενης μέρας, οι αμυνόμενοι είχαν αποκλειστεί στο κτίριο της Υποδιοίκησης Χωροφυλακής και στο στρατηγείο της 33ης Ταξιαρχίας. Κατά τη διάρκεια μάλιστα της μάχης αυτής, έπεσαν στα χέρια των επιτιθέμενων τεθωρακισμένα, τα οποία, σε μια από τις ελάχιστες περιπτώσεις κατά τη διάρκεια του πολέμου, κατάφεραν να χρησιμοποιήσουν εναντίον των αντιπάλων τους. Στις 12 Ιανουαρίου άρχισαν να φτάνουν και οι κυβερνητικές ενισχύσεις, χωρίς όμως αρχικά να καταφέρουν να εισχωρήσουν στην πόλη – αντιθέτως ο ΔΣΕ κατάφερε να τις καθηλώσει με διάφορους τρόπους, ναρκοθετήσεις δρόμων, ενέδρες κ.λπ.

Η επιτυχία του ΔΣΕ δημιούργησε μεγάλη εντύπωση και αποτυπώθηκε στις εφημερίδες της εποχής, όπως στο δημοσίευμα της «Ελευθερίας» στις 13 Ιανουαρίου 1949: «Σφοδραί μάχαι διεξάγονται εις την Νάουσαν. Τρεις συμμοριακαί ταξιαρχίαι υπό τον Γούσιαν εισήλθον από προχθές εις την πόλιν - Νέα μεγάλη συμμοριακή επίθεσις εναντίον αστικού κέντρου της Βορείου Ελλάδος εξεδηλώθη προχθές την νύχτα. Την φοράν αυτήν στόχος των συμμοριτών υπήρξεν η πόλις της Ναούσης εναντίον της οποίας επετέθη ισχυρόν συμμοριακόν συγκρότημα υπό την ηγεσίαν του συναρχηγού του Μάρκου συμμορίτου Γούσια, δυνάμεως τριών ταξιαρχιών υποστηριζόμενον από αφθονίαν βαρέων όλμων και πυροβολικού».

Μετά την επιτυχή επίθεση, οι δυνάμεις του Δημοκρατικού Στρατού βρέθηκαν μπροστά στο γνωστό πρόβλημα διαχείρισης της νίκης τους και βέλτιστης εκμετάλλευσης των πόρων που έπεσαν στα χέρια τους. Αυτοσχέδια, οι μαχητές του ΔΣΕ ανεφοδιάστηκαν με καινούργια ρούχα, άρβυλα και ατομικό εξοπλισμό. Επίσης, με αυτοσχεδιασμό μεταφέρθηκαν όσο το δυνατόν περισσότερα εφόδια, ενώ τα βαρύτερα όπλα, πυροβόλα και πολυβόλα, καταστράφηκαν. Μεγάλες δυσκολίες παρουσίασε και η στρατολόγηση νέων μαχητών, αφού ακόμα και οι συμπαθούντες δεν έδειχναν πλέον διάθεση να στρατευτούν. Τελικά επιστρατεύτηκαν 500-600 νέοι και νέες με κάθε είδους μέθοδο.

Η απαγκίστρωση από την πόλη αποφασίστηκε και υλοποιήθηκε στις 14 Ιανουαρίου, καθώς οι δυνάμεις του ΔΣΕ κινδύνευαν να εγκλωβιστούν από μονάδες του Εθνικού Στρατού που επιχειρούσαν να κλείσουν τις διαβάσεις προς το Βίτσι. Την επόμενη μέρα, ο Εθνικός Στρατός μπήκε στην πόλη και οι εικόνες καταστροφής από τη μάχη έγιναν αντικείμενο της κυβερνητικής προπαγάνδας. Στην Αθήνα η εφημερίδα «Ελευθερία» έγραφε με μεγάλους τίτλους «Πόλις της Ναούσης δεν υπάρχει πλέον» και το «Εμπρός» «Η Νάουσα κατακείται εις ερείπια. Η πόλις εις την διάθεσιν των συμμοριτών».

Από την άλλη πλευρά, η απόφαση του Πολιτικού Γραφείου του ΚΚΕ, στις 10 Φεβρουαρίου 1949, ανέφερε σχετικά με τη νίκη στη μάχη της Νάουσας: «Για πρώτη φορά ο ΔΣΕ κατέλαβε ολοκληρωτικά μια πόλη και την κράτησε όσο θεώρησε πως ήταν απαραίτητο (...) απόδειξε ότι τα μέσα μας είναι παραπάνω από αρκετά, αν τα χρησιμοποιούμε σωστά και τα συνδυάζουμε με τη δράση του πεζικού, αν ενεργούμε με ταχύτητα, δεξιοτεχνία, περίσκεψη και επαναστατική πονηριά (...) Το Π.Γ. θεωρεί ότι η πείρα από την παραπάνω εκστρατεία πρέπει ν' αποτελεί βασικό συστατικό στοιχείο της πρακτικής αλλά και θεωρητικής εκπαίδευσης στις σχολές μας και στις ασκήσεις στα τμήματα».

Δεν έχουμε ακριβή στοιχεία για τις απώλειες των κυβερνητικών δυνάμεων, καθώς αυτές διαλύθηκαν μέσα στην πόλη και σημαντικός αριθμός κρύφτηκε κατά τη διάρκεια της κατάληψης της πόλης. Μικρές απώλειες είχαν και οι μονάδες που προσπάθησαν να ενισχύσουν τους αμυνόμενους. Από την άλλη, ο ΔΣΕ ανακοίνωσε 272 μαχητές εκτός μάχης (νεκρούς, τραυματίες και αγνοουμένους), αριθμός που μεγάλωσε από τις απώλειες της φάλαγγας κατά την επιστροφή στο Βίτσι, κυρίως από τους βομβαρδισμούς της Αεροπορίας. Μαζί με τη λιποταξία αρκετών νεοεπιστρατευμένων, οι απώλειες του ΔΣΕ ήταν περίπου τόσες όσος και ο αριθμός των στρατολογημένων.

Καρπενήσι

Σε αντίθεση με την επίθεση στη Νάουσα, εκείνη στο Καρπενήσι δεν είχε μόνο το χαρακτήρα ενίσχυσης των τμημάτων του Δημοκρατικού Στρατού, αλλά επιβίωσής τους. Οι δυνάμεις του ΚΓΑΝΕ δεν είχαν άμεση πρόσβαση σε μια ελεγχόμενη περιοχή όπως στο Βίτσι, αλλά βρίσκονταν σε έναν κλοιό που είχαν δημιουργήσει οι διαδοχικές εκκαθαριστικές επιχειρήσεις του Εθνικού Στρατού στην περιοχή. Τα απαραίτητα εφόδια για την επιβίωση των τμημάτων, όπως και η ανανέωσή τους με νέα στρατολογία περνούσαν μέσα από τα φρουρούμενα αστικά κέντρα. Η προηγούμενη επιτυχία στην Καρδίτσα έδινε πιθανότητες για μια νέα επιτυχημένη επίθεση. Επιλέχθηκε η πόλη του Καρπενησίου, λόγω της σχετικής απομόνωσής της, καθώς οι ενισχύσεις της σε Λαμία και Αγρίνιο θα δυσκολεύονταν να προσεγγίσουν την περιοχή, ιδιαίτερα στην καρδιά του χειμώνα.

Οι δυνάμεις των επιτιθέμενων ήταν σχετικά συγκεντρωμένες από την επιχείρηση της Καρδίτσας. Αυτές ήταν η Ι Μεραρχία του Γιώτη (Χ. Φλωράκης) και η ΙΙ Μεραρχία του Διαμαντή (Γ. Αλεξάνδρου), καθώς και δυνάμεις του Αρχηγείου του ΚΓΑΝΕ και της Σχολής Αξιωματικών, στο σύνολο περίπου 2.800-2.900 μαχητές.

Από την άλλη πλευρά, οι αμυνόμενοι μέσα στην πόλη και την περίμετρό της ήταν οι περίπου 1.200 άνδρες της τοπικής φρουράς, μιας μονάδας ΤΕΑ και της τοπικής Χωροφυλακής, καθώς και ενισχύσεων Πεζικού από τη Μακρακώμη.

Παρόλο που οι κυβερνητικές δυνάμεις ανέμεναν την επίθεση, τελικά επιτεύχθη ο αιφνιδιασμός, καθώς οι δυνάμεις του ΔΣΕ πραγματοποίησαν την επίθεσή τους μέσα σε εξαιρετικά αντίξοες καιρικές

Ημιονηγός του Εθνικού Στρατού στη Ράχη Τυμφρηστού (Φωτογραφικό αρχείο Μουσείου Μπενάκη).

συνθήκες και από αντισυμβατική θέση, περνώντας από την ομίχλη του παγωμένου Τυμφρηστού και επιτιθέμενες κατά μήκος της κοίτης του χειμάρρου Ξεριά. Η επίθεση ξεκίνησε τη νύχτα της 19ης προς την 20ή Ιανουαρίου, χωρίς αρχικά να σημειώσει επιτυχία. Ολόκληρη η επόμενη μέρα πέρασε με τις προσπάθειες των επιτιθέμενων να κάμψουν τις θέσεις άμυνας και μόνο τα ξημερώματα της 21ης Ιανουαρίου αυτό επετεύχθη και ο ΔΣΕ μπόρεσε να καταλάβει την πόλη. Μάλιστα, βρέθηκε στη σπάνια κατάσταση να έχει στην κατοχή του μια πόλη για κάποιο εύλογο χρονικό διάστημα.

Το Γενικό Επιτελείο Στρατού έβγαλε ανακοινωθέν το απόγευμα της 21ης Ιανουαρίου: «Η κατάστασις εις την κωμόπολιν του Καρπενησίου είναι ακαθόριστος. Κατόπιν της διακοπής της δι' ασυρμάτου επικοινωνίας δεν εγνώσθη η τύχη της φρουράς, εάν και εις ποία σημεία ανθίσταται. Από της πρωίας διεξάγεται σφοδρός αγών υπό των μονάδων ενισχύσεως αίτινες κινούνται εξ ανατολών προς Καρπενήσιον».

Οι εφημερίδες ανακοίνωναν την 22α Ιανουαρίου: «Επαυσε από χθες πάσα επικοινωνία με το Καρπενήσι - Αγνοείται η τύχη της φρουράς». «Κατά νυκτερινάς πληροφορίας τας οποίας είχον αι ενταύθα στρατιωτικαί αρχαί αγνοείται η τύχη της φρουράς του Καρπενησίου διά το οποίον αι

Ο Χαρίλαος Φλωράκης (Γιώτης), ο Γιάννης Αλεξάνδρου (Διαμαντής) -διοικητές της Ι και της ΙΙ Μεραρχίας του ΚΓΑΝΕ αντίστοιχα- και ο Κώστας Γκριτζώνας στο Καρπενήσι.

Ο υπουργός Κοινωνικής Πρόνοιας, Κωνσταντίνος Καραμανλής, με το διοικητή ΑΣΔΣΕ, Παυσανία Κατσώτα, στο Καρπενήσι τον Φεβρουάριο 1949 μετά την ανακατάληψή του από τον Εθνικό Στρατό (Φωτογραφικό αρχείο Μουσείου Μπενάκη).

υπάρχουσαι ενδείξεις είναι ότι ευρίσκεται εις χείρας των συμμοριτών».

Οσον αφορά τις εκατέρωθεν απώλειες της μάχης, και εδώ πάλι βασιζόμαστε σε εκτιμήσεις. Από την πλευρά του Εθνικού Στρατού, μεγάλο μέρος της φρουράς διέρρευσε από την πόλη προς τη γύρω ύπαιθρο, με αποτέλεσμα πολλοί να βρουν το θάνατο από εξάντληση στις παγωμένες χαράδρες και δάση. Ο αριθμός των εκτός μάχης εκτιμάται περίπου στους 900 άνδρες, δηλαδή στα ¾ της φρουράς.

Ο εξοπλισμός που αποκόμισε ο ΔΣΕ από την επιχείρηση ήταν αξιόλογος: όλμοι, βαριά πολυβόλα και άλλα όπλα με τα πυρομαχικά ανανέωσαν τον οπλισμό του, ενώ συγκεντρώθηκαν εκατοντάδες χιλιάδες οκάδες τροφίμων, ρούχα και άρβυλα, κουβέρτες και δέρματα και μεταγωγικά ζώα. Επίσης, στον τομέα της στρατολογίας, περίπου 400 νέοι εντάχθηκαν στα τμήματα, υπερκαλύπτοντας τις απώλειες της μάχης.

Ο ΔΣΕ έδινε και ευρύτερη πολιτική σημασία στην επιτυχία του. Για τον απολογισμό της μάχης έγραψε ο Χαρίλαος Φλωράκης (Γιώτης) σε άρθρο του στο περιοδικό «Δημοκρατικός Στρατός» (τεύχος 5), τον Μάιο του 1949, με τίτλο «Επιχείρηση Καρπενησίου»: «Η επιχείρηση του Καρπενησίου είχε γενικότερη πολιτικοστρατιωτική σημασία. 1) Ο μοναρχοφασισμός θα έχανε μία πόλη - δεύτερη μέσα στον ίδιο μήνα - πρωτεύουσα νομού, γνωστή και έξω από τα ελληνικά σύνορα απ' την ιστορία της κατά τον αγώνα της κατοχής. 2) Γιατί η πόλη αυτή βρίσκεται πολύ μακριά απ' τα σύνορα και σε περιοχή που ο μοναρχοφασισμός ισχυρίζεται ότι ξεκαθάρισε από το ΔΣ. 3) Γιατί ο μοναρχοφασισμός θα δεχόταν ένα τέτοιο γερό χτύπημα τις μέρες που διατυμπάνιζε ότι με την τοποθέτηση του Παπάγου σαν αρχιστρατήγου θα διορθώνονταν τα πράγματα. 4) Θα έχανε την πιο βαθιά προωθημένη βάση του, που είχε για τις εκστρατείες του στη Ρούμελη και τη Δυτική Θεσσαλία».

Η μάχη του Καρπενησίου λειτούργησε όχι μόνο ως μέσο επιβίωσης του ΔΣΕ στη Στερεά, αλλά και ως αντιπερισπασμός στις επιχειρήσεις του Εθνικού Στρατού εναντίον των τμημάτων του ΔΣΕ στην Πελοπόννησο. Οι εξελίξεις όμως εκεί ήταν δρομολογημένες και η απόσπαση ορισμένων μονάδων ΛΟΚ από την Αχαΐα στην Αιτωλοακαρνανία για την κάλυψη του Αγρινίου δεν άλλαξε την κατάσταση στο Μοριά.

Από την άλλη, η ανακατάληψη του Καρπενησίου αποδείχτηκε μια όχι εύκολη επιχείρηση και κινητοποίησε σημαντικές δυνάμεις του Εθνικού Στρατού. Την επιχείρηση ανέλαβε το επιτελείο του Α΄ Σώματος Στρατού με επικεφαλής τον αντιστράτηγο Θ. Τσακαλώτο. Στην ημερήσια διαταγή του, στις 2 Φεβρουαρίου, αποτυπωνόταν το νέο πνεύμα του ολοκληρωτικού πολέμου: «Ξεύρω ότι ευρίσκεσθε στο χιόνι με μία επιθυμία, την ελευθέρωσιν του Καρπενησίου. Τούτο σε λίγο θα ελευθερωθή αλλά δεν αρκεί. Αλλη μια φορά θα ιδήτε στο Καρπενήσι το πέρασμα των Βουλγάρων. Θα αντλήσωμεν από το Καρπενήσι όλη την αγανάκτηση που θα δίδει το φτερούγισμα στα πόδια. Θα τους κυνηγάμε όπου και αν πάνε. Στην Πελοπόννησο επί 40 μέρες τα τμήματά μας τους κυνήγησαν και τους κυνηγούν χωρίς ανάπαυλα. Το κυνήγημα αυτό τους ετσάκισε και παραδίδονται καθημερινώς... Από μας εξαρτάται και θα γίνη να μην υπάρξη άλλος Βουλγαρικός βραχνάς. Καθαρίστε όλοι οι Διοικηταί άνευ οίκτου τα μετόπισθεν. Κάθε ύποπτος βοηθείας πρέπει να εκλείψη... στην τελική συντριβή των Εαμοβουλγάρων και τη Νίκην όλες αι δυνάμεις του Εθνους επεστρατεύθησαν».

Οι επιθέσεις προς το Καρπενήσι ήταν συνεχείς και οι δυνάμεις του ΔΣΕ, αφού συμπτύχθηκαν στην πόλη, άρχισαν να αποχωρούν και στις 8 Φεβρουαρίου οι δυνάμεις του Εθνικού Στρατού μπήκαν στην πόλη. Παρά την επίμονη καταδίωξη των τμημάτων του ΔΣΕ τις επόμενες μέρες, αυτές κατάφεραν να διαφύγουν την περικύκλωση και εξόντωσή τους, περνώντας έπειτα από πολύπλοκους ελιγμούς στα Αγραφα.

Η κατάληψη του Καρπενησίου υπήρξε το αποκορύφωμα της επιθετικής δραστηριότητας του ΔΣΕ το χειμώνα 1948-1949 μετά τις επιτυχίες

Ο Βασίλης Μπαρτζώτας, η Ρούλα Κουκούλου και ο Πέτρος Κόκκαλης σε υπόγειο καταφύγιο του ΔΣΕ.

στην Καρδίτσα και τη Νάουσα. Θα ακολουθούσε όμως μια μεγάλη αποτυχία που θα συμβόλιζε και την καμπή του πολέμου προς την τελική ήττα του Δημοκρατικού Στρατού: η μάχη της Φλώρινας.

Φλώρινα

Για ακόμα μια φορά, ο Δημοκρατικός Στρατός ήταν αναγκασμένος εκ των πραγμάτων να προβεί σε επιθετική ενέργεια με την προοπτική να προσπαθήσει να ανατρέψει τον εις βάρος του συσχετισμό και την πορεία των πραγμάτων, καθώς η αντίπαλη πλευρά είχε υιοθετήσει ένα άκρως επιθετικό πνεύμα, ενσαρκωμένο στον αρχιστράτηγο Αλ. Παπάγο και το διοικητή του Α΄ Σώματος Στρατού Θ. Τσακαλώτο. Μετά τη Νάουσα και το Καρπενήσι, η επόμενη επιχείρηση μπορούσε να πραγματοποιηθεί από τις συγκεντρωμένες δυνάμεις του ΔΣΕ στο Βίτσι, σε ένα από τα εγγύτερα αστικά κέντρα. Από τις άλλες πιθανές περιπτώσεις της Κοζάνης και της Καστοριάς, επιλέχθηκε τελικά ο στόχος να είναι η πόλη της Φλώρινας.

Η επιχείρηση όμως στη Φλώρινα, αν και είχε προκριθεί ως πλέον εφικτή, ήταν προβληματική και ριψοκίνδυνη εξαρχής. Παρά το ότι ο Δημοκρατικός Στρατός είχε πετύχει τη μεγαλύτερη δυνατή συγκέ-

Ο ταξίαρχος Ξέρξης Λίβας, διοικητής της 10ης Ορεινής Ταξιαρχίας, δίνει τηλεφωνικές διαταγές στις μονάδες του.

Κηδεία ανδρών της Χωροφυλακής μετά τη μάχη της Χαλανδρίτσας, Ιούλιος 1948 (Γενική Γραμματεία Επικοινωνίας και Ενημέρωσης).

ντρωση δυνάμεων στο Βίτσι, με τις δυνάμεις της Χ και ΧΙ Μεραρχίας να φτάνουν τις 7.000 μαχητών, αντιθέτως με τη Νάουσα και το Καρπενήσι οι δυνάμεις των αμυνομένων ήταν μεγαλύτερες. Ο ΔΣΕ, λοιπόν, έστρεψε προς τη Φλώρινα μια εντυπωσιακή δύναμη στα χαρτιά, αλλά όχι ευκαταφρόνητη και στην πραγματικότητα: Εκτός από τις Χ και ΧΙ Μεραρχίες που περιλάμβαναν λόχους σαμποτέρ, λόχους κυνηγών αρμάτων και αντιαεροπορικές πυροβολαρχίες, υπήρχαν δύο ίλες Ιππικού, η Σχολή Αξιωματικών του Γενικού Αρχηγείου, δύο τάγματα της 108ης Ταξιαρχίας που άνηκε στην ΙΧ Μεραρχία και άλλες μικρότερες μονάδες. Στη διάθεσή τους οι επιτιθέμενοι είχαν μια ικανοποιητική συγκέντρωση Πυροβολικού με 15 ορειβατικά πυροβόλα, καθώς και άλλα αντιαρματικά. Παρά τις δυνάμεις αυτές, για να κατορθώσει το στόχο του ο ΔΣΕ έπρεπε να πετύχει αιφνιδιασμό του αντιπάλου και να επιδείξει υψηλό επίπεδο συντονισμού μεταξύ των διαφορετικών μονάδων.

Το βασικό όμως στοιχείο του αιφνιδιασμού δεν θα λειτουργούσε. Οι κυβερνητικές δυνάμεις είχαν σωστά αντιληφθεί τις προθέσεις του αντιπάλου και είχαν προετοιμαστεί κατάλληλα. Μάλιστα, οι δυνάμεις αυτές δεν ήταν οχυρωμένες μόνο μέσα στην πόλη, αλλά κατείχαν επίσης τα πέριξ στρατηγικά υψώματα και γενικότερα δημιουργούσαν μια αμυντική ζώνη, της οποίας η πόλη αποτελούσε μέρος. Εκτός αυτού, οι κυβερνητικές δυνάμεις

υπερτερούσαν αριθμητικά των αντιπάλων τους, αριθμώντας περίπου 9.000 με 11.000 άνδρες. Την πόλη υπερασπιζόταν η ΙΙ Μεραρχία, που είχε εκεί τη διοίκηση και το επιτελείο της. Μέσα στην πόλη υπήρχαν 3 τάγματα της 3ης Ταξιαρχίας και πλήθος άλλων μονάδων. Επίσης, εκατοντάδες άνδρες των ΤΕΑ και ΜΑΥ είχαν κινητοποιηθεί για τη στελέχωση φρουρών, καθώς και η Χωροφυλακή με 175 άνδρες. Εξω από την πόλη είχαν αναπτυχθεί οι άλλες δύο ταξιαρχίες της ΙΙ Μεραρχίας, η 21η και η 22η.

Η διαφορετική διάταξη της άμυνας, απ' όσες είχε ως τότε αντιμετωπίσει ο ΔΣΕ, επέβαλε ένα πολύπλοκο σχέδιο επίθεσης σε διαφορετικά σημεία. Στον υψηλό βαθμό δυσκολίας της επιχείρησης έπρεπε να προστεθούν και οι δυσμενείς καιρικές συνθήκες και το χιόνι που κάλυπτε τα πάντα, καθώς και το ότι η επίθεση θα γινόταν μέσα στη νύχτα, κάνοντας την εκτέλεση των πολύπλοκων πορειών αδύνατη. Καθώς μάλιστα οι δυνάμεις του Εθνικού Στρατού περίμεναν την επίθεση, αντιλήφθηκαν αμέσως τις πρώτες κινήσεις του ΔΣΕ τη νύχτα της 11ης προς τη 12η Φεβρουαρίου.

Οταν εκδηλώθηκε η επίθεση, στις 3 τα ξημερώματα, η διοίκηση της ΙΙ Μεραρχίας ήταν προετοιμασμένη και σχεδόν αμέσως κινητοποιήθηκαν οι ενισχύσεις. Η απουσία αιφνιδιασμού και οι αντεπιθέσεις των κυβερνητικών δυνάμεων έδειξαν από νωρίς τα όρια της επιχείρησης. Το περισσότερο που κατάφεραν οι δυνάμεις του Δημοκρατικού Στρατού ήταν η κατάληψη του υψώματος 1641 (Σολίσιτο), αλλά τίποτε περισσότερο. Οι πολύ σκλη-

Κρατούμενοι από προληπτικές συλλήψεις στην Πελοπόννησο στις Στρατιωτικές Φυλακές Αθηνών τις παραμονές της επιχείρησης «Περιστερά» (ΑΣΚΙ).

ρές συγκρούσεις συνεχίστηκαν κατά τη διάρκεια της 12ης Φεβρουαρίου και οι αποδεκατισμένες δυνάμεις του ΔΣΕ είχαν να αντιμετωπίσουν πλέον την Αεροπορία και Τεθωρακισμένα, ενώ κυβερνητικές ενισχύσεις κατέφθαναν διαρκώς. Παρά ταύτα, ο ΔΣΕ δεν αναδιπλώθηκε κατά τη διάρκεια της νύχτας, με αποτέλεσμα την επόμενη μέρα να υποστεί και τη γενική επίθεση του Εθνικού Στρατού και να απειληθεί ουσιαστικά με πλήρη καταστροφή. Σώθηκε μόνο αφού ο Εθνικός Στρατός εγκατέλειψε την επιχείρηση λόγω των καιρικών συνθηκών και, όπως ειπώθηκε, «προς διατήρησιν ηθικού διά μελλοντικάς επιχειρήσεις».

Ο απολογισμός για τον ΔΣΕ ήταν καταστροφικός. Στις 13 Φεβρουαρίου δημοσιεύτηκε στις αθηναϊκές εφημερίδες θριαμβευτικό έκτακτο ανακοινωθέν του Γενικού Επιτελείου Στρατού: «Απασαι αι επιθέσεις των συμμοριτών κατά των δεσποζόντων σημείων περιοχής ΦΛΩΡΙΝΗΣ των κατεχομένων υπό ημετέρων τμημάτων εθραύσθησαν μετά πολλών απωλειών των συμμοριτών. Αντεπιθέσεις των εκεί Μονάδων μας επέτυχαν εις όλα τα σημεία. Μέχρι στιγμής ανεφέρθη, ότι ηχμαλωτίσθησαν 200 συμμορίται, αι δε χαράδραι περί την τοποθεσίαν αμύνης περιοχής ΦΛΩΡΙΝΗΣ γέμουσι πτωμάτων των συμμοριτών».

Η διοίκηση του ΔΣΕ (Γούσιας και Βλαντάς), από τη μεριά της, στην έκθεση για τη μάχη στις 27 Φεβρουαρίου, έριξε τις ευθύνες της αποτυχίας στα στελέχη που κατηύθυναν την επίθεση: «Συνοψίζοντας όλα τα στοιχεία που παραθέσαμε για το πώς έγινε η εκτέλεση του σχεδίου μπορούμε να ξανατονίσουμε τη βασική διαπίστωση που διατυπώσαμε, ότι, στην εκτέλεση του σχεδίου, οι διοικήσεις μας δεν έδειξαν αποφασιστικότητα, ταχύτητα, επιμονή, μαστοριά και ότι αυτά όλα αποτέλεσαν σοβαρότατο παράγοντα της αποτυχίας μας στη Φλώρινα. Στον πόλεμο, στις επιμέρους μάχες, παρουσιάζονται περιπτώσεις που σχέδια τέτοιων επιχειρήσεων είναι σωστά, αλλά οι εκτελεστές τα βουλιάζουν. Υπάρχουν και περιπτώσεις που τέτοια σχέδια παρουσιάζουν αδύνατες πλευρές, αλλά οι εκτελεστές με την αποφασιστικότητα και μαστοριά τους τις υπερνικούν και κερδίζουν τη μάχη. Η ορθότητα του σχεδίου αποτελεί τη βάση της επιτυχίας. Οι εκτελεστές αποφασίζουν για την επιτυχία είτε την αποτυχία. Μέσα στους εκτελεστές και στην πρώτη γραμμή βρίσκεται η διεύθυνση της επιχείρησης».

Τα στοιχεία όμως της μάχης δείχνουν ότι επρόκειτο για μια σχεδόν αδύνατη επιχείρηση, παρ' όλο που η θέση του ΔΣΕ τον εξανάγκαζε να προβεί σε τόσο ριψοκίνδυνα σχέδια.

Οι απώλειες του ΔΣΕ τελικά ήταν περίπου 700 νεκροί και 350-400 αιχμάλωτοι, δυναμικό δυσαναπλήρωτο και ποσοτικά και ποιοτικά, μια και επρόκειτο για μαχητές εμπειροπόλεμους που δεν μπορούσαν εύκολα να αντικατασταθούν. Επίσης, αναντικατάστατες ήταν οι απώλειες υλικού σε πυροβόλα, όλμους, πολυβόλα, ατομικά όπλα και πυρομαχικά. Από την πλευρά του Εθνικού Στρατού οι απώλειες ήταν πολύ μικρότερες, η ΙΙ Μεραρχία είχε 40 νεκρούς και 234 τραυματίες, ενώ μικρές ήταν και οι απώλειες των άλλων στρατιωτικών και παραστρατιωτικών μονάδων. Η μάχη της Φλώρινας ήταν η τελευταία μεγάλη επιχείρηση τέτοιου τύπου και κατά έναν τρόπο η καμπή του πολέμου προς την τελική ήττα του ΔΣΕ, «η αρχή του τέλους».

ΤΟ ΤΕΛΟΣ ΤΟΥ ΔΣΕ ΣΤΗΝ ΠΕΛΟΠΟΝΝΗΣΟ - Η ΤΕΛΙΚΗ ΔΙΕΚΔΙΚΗΣΗ ΤΗΣ ΝΟΤΙΑΣ ΕΛΛΑΔΑΣ ΚΑΙ Η ΚΑΤΑΣΤΡΟΦΗ ΤΟΥ ΚΓΑΝΕ

Η Επιχείρηση «Περιστερά» στην Πελοπόννησο

Μέσα στο χειμώνα του 1948-1949 ανατέθηκε στο Α΄ Σώμα Στρατού η διοίκηση των στρατιωτικών επιχειρήσεων στην Πελοπόννησο, με αντικειμενικό στόχο την πλήρη εκκαθάρισή της από τις δυνάμεις του Δημοκρατικού Στρατού εν όψει των ευρύτερων εκκαθαριστικών επιχειρήσεων στη Βόρεια Ελλάδα. Ο στόχος αυτός θα επιτυγχανόταν με

Ο Μιχάλης Μπεχράκης (πρώτος από αριστερά), γνωστός ως καπετάν-Σαγγιάς, μέλος του ΔΣΕ Πελοποννήσου, πρωτοπαλίκαρο του Γιώργη Κονταλώνη σε φωτογραφία αμέσως μετά την Απελευθέρωση στην Κυπαρισσία.

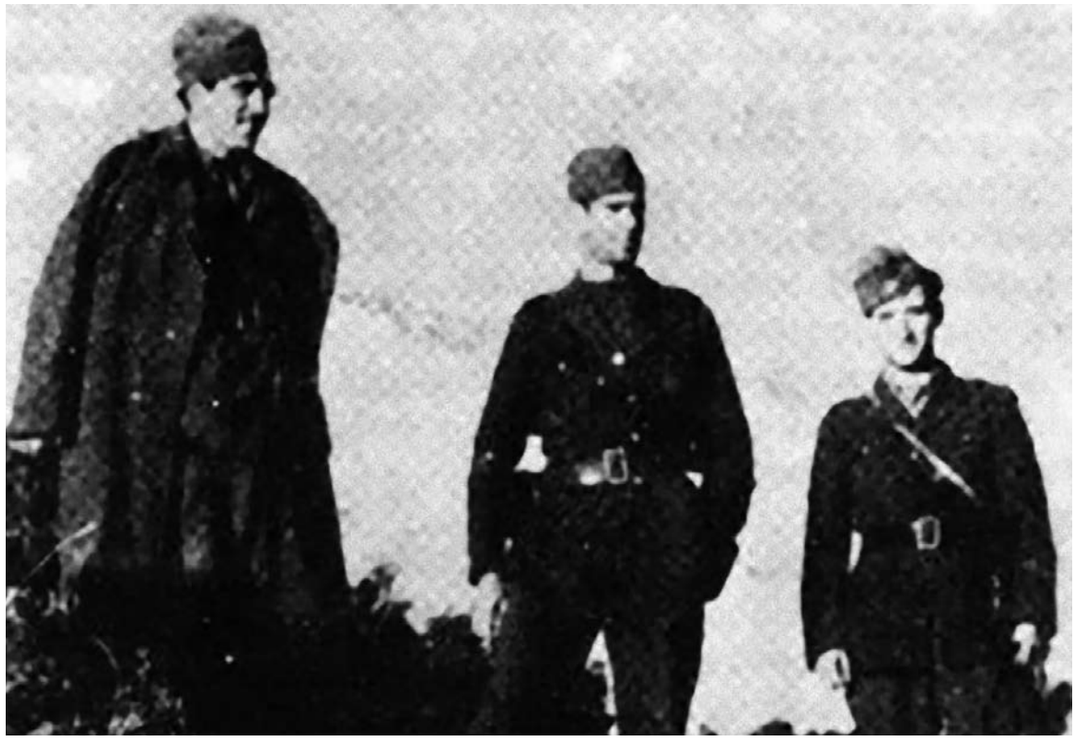

Από αριστερά, ο Γιώργης Κονταλώνης, επιτελάρχης της ΙΙΙ Μεραρχίας του ΔΣΕ στην Πελοπόννησο, ο Στέφανος Γκιουζέλης και ο Κώστας Μπασακίδης, διευθυντής του Γραφείου Επιχειρήσεων.

το νέο επιθετικό πνεύμα που εξέφραζε κατεξοχήν ο επικεφαλής του Α΄ Σώματος Στρατού Θρασύβουλος Τσακαλώτος.

Ηταν ένα πνεύμα «ολοκληρωτικού πολέμου» που πρέσβευε τη συνεχή και αδιάκοπη επίθεση κατά των ανταρτών και την αποκοπή τους από κάθε κοινωνικό έρεισμα, εμπλέκοντας βαθύτερα την κοινωνία στην πολεμική προσπάθεια. Η εξόντωση της «αυτοάμυνας», δηλαδή η σαρωτική σύλληψη χιλιάδων πολιτών, έστω και απλώς ύποπτων, για βοήθεια προς το αντάρτικο, προετοίμασε το έδαφος για την εκκαθάριση της Πελοποννήσου από τον ΔΣΕ. Μόνο τη νύχτα της 27ης προς την 28η Δεκεμβρίου 1948 συνελήφθησαν περίπου 4.500 πολίτες και μεταφέρθηκαν στο Τρικέρι και τη Μακρόνησο ή εγκλείστηκαν σε στρατόπεδα συγκέντρωσης στην Πελοπόννησο. Την Πρωτοχρονιά του 1949, η εφημερίδα «Εμπρός» έγραφε με μεγάλους τίτλους: «Εξεκαθαρίσθησαν οι νομοί Αχαΐας-Ηλείας απελευθερωθέντων άνω των 600 χωρίων - Οι συλληφθέντες 4.000 είνε ενισχυταί των συμμοριών - Συνεχίζονται αι επιτυχείς εξερευνήσεις».

Τις παραμονές της επιχείρησης, ο ΔΣΕ στην Πελοπόννησο αριθμούσε περίπου 3.000 μαχητές, συγκροτημένους κυρίως στην ΙΙΙ Μεραρχία του Στέφανου Γκιουζέλη. Από την αντίπαλη πλευρά, σχηματίστηκαν τρία συγκροτήματα, που, εκτός από τις στρατιωτικές δυνάμεις, περιλάμβαναν επίσης τη Χωροφυλακή και τους παραστρατιωτικούς. Το πρώτο συγκρότημα περιλάμβανε τη νεοαφιχθείσα ΙΧ Μεραρχία. Το δεύτερο τις μονάδες καταδρομών

Ο διοικητής της ΙΙ Μεραρχίας του ΔΣΕ στη Ρούμελη, Γιάννης Αλεξάνδρου (Διαμαντής).

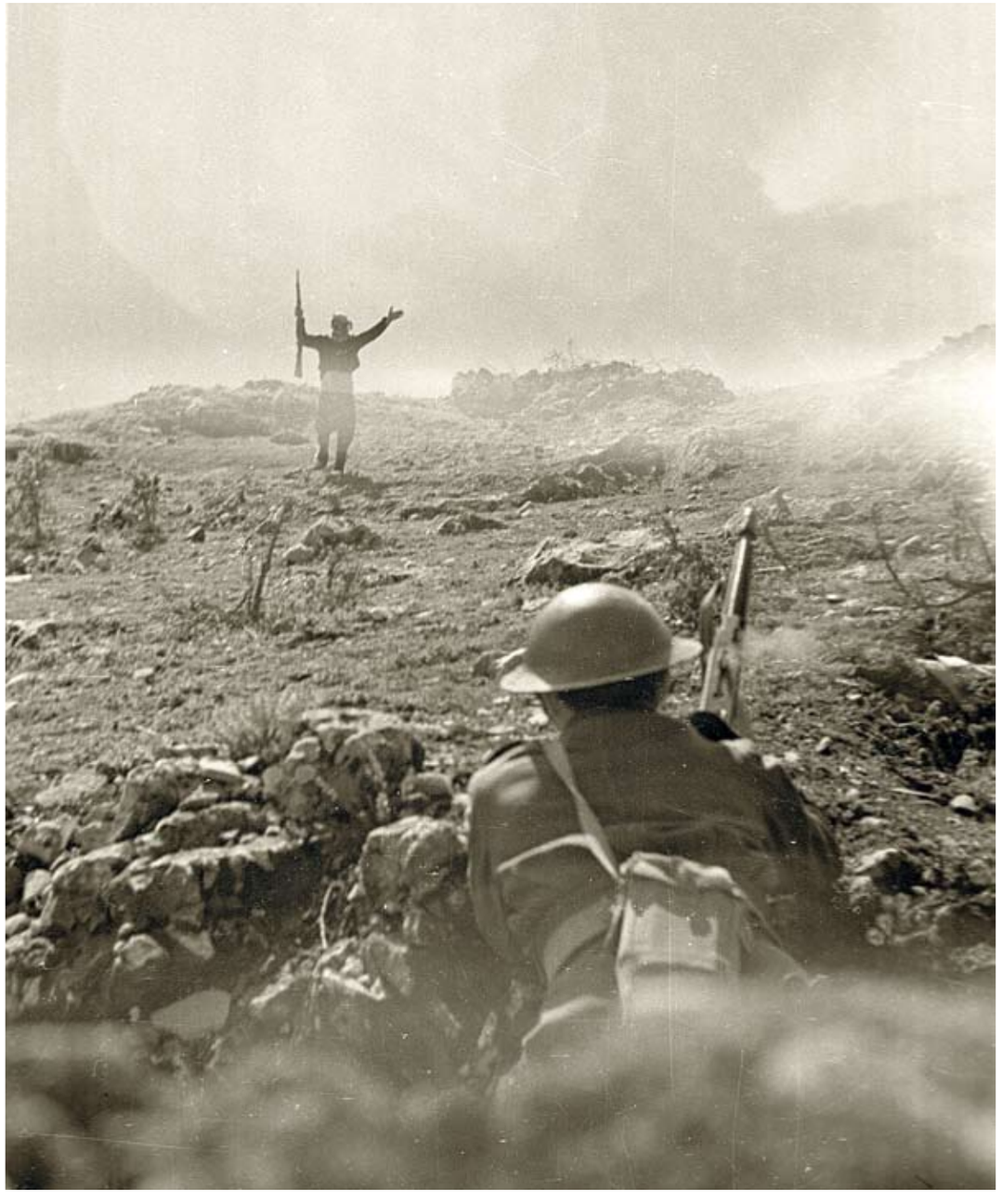

Παράδοση αντάρτη σε στρατιώτη.

και το τρίτο δυνάμεις της Ανωτέρας Στρατιωτικής Διοικήσεως Πελοποννήσου και μόνιμες δυνάμεις της περιοχής της Νότιας Πελοποννήσου. Το σύνολο όλων των παραπάνω δυνάμεων ανερχόταν σε περίπου 20.000 με 22.000 άνδρες.

Η ασφυκτική κάλυψη του χώρου από τις κυβερνητικές δυνάμεις δεν άφηναν έδαφος στις μονάδες του ΔΣΕ. Ο τελευταίος προσπάθησε να απαντήσει με αντεπιθέσεις εναντίον μικρών μονάδων για την εξασφάλιση πολεμοφοδίων, χωρίς όμως αποτέλεσμα. Ο αντίπαλος δεν ήταν πλέον στατικός, αλλά ασκούσε συνεχώς πίεση στα αντάρτικα τμήματα, ενώ ο βαρύς χειμώνας έκανε απαγορευτική τη χρήση των ορεινών δρομολογίων. Τα αντάρτικα τμήματα ήταν αναγκασμένα να προσεγγίσουν τα χωριά για την εξασφάλιση τουλάχιστον τροφής, εκεί όμως τους περίμεναν εχθρικές μονάδες, πράγμα που σήμαινε την αιχμαλωσία τους ή τη μάχη, με αποτέλεσμα απώλειες σε ανθρώπινο δυναμικό και δυσαναπλήρωτα πολεμοφόδια.

Μεθοδικά και μοιραία θα επέλθει το τέλος του ΔΣΕ στην Πελοπόννησο, παρά τις προσπάθειες αντίστασής του. Στις 22 Ιανουαρίου, ύστερα από μια αποτυχημένη επίθεση των ανταρτών στο Λεωνίδιο, οι δυνάμεις τους συγκεντρώθηκαν για ξεκούραση στο χωριό Αγιος Βασίλειος, όπου περικυκλώθηκαν από δυνάμεις καταδρομών. Η επίθεση των τελευταίων επέφερε βαριές απώλειες στους μαχητές του ΔΣΕ και τους κατοίκους του χωριού, πιστοποιώντας το αδιέξοδο για τους αντάρτες. Καμιά προσπάθεια αντιπερισπασμού μέσα στον Ιανουάριο δεν είχε αποτέλεσμα.

Στις αρχές Φεβρουαρίου διαλύθηκε, ύστερα από διαδοχικές επιθέσεις των κυβερνητικών δυνάμεων, ο Δημοκρατικός Στρατός (22η Ταξιαρχία) στις περιοχές της Αχαΐας και της Ηλείας και τα υπολείμματά του έγιναν αντικείμενο ανθρωποκυνηγητού, όπως θα γινόταν παντού στην Πελοπόννησο. Οι δυνάμεις της 55ης Ταξιαρχίας στον Πάρνωνα θα εξαρθρώνονταν, επίσης, το επόμενο διάστημα προσπαθώντας να βρουν σύνδεση με άλλες μονάδες στη Βόρεια Πελοπόννησο που δεν υπήρχαν πια. Στην πορεία τους προς την Κορινθία και το Μαίναλο θα αποδεκατιστούν από τις κακουχίες και τα κρυοπαγήματα και τις συγκρούσεις με τις στρατιωτικές και ποικίλες παραστρατιωτικές δυνάμεις. Μέχρι τον Μάρτιο, η δύναμη αυτή ως οργανωμένη μονάδα δεν υπήρχε πλέον. Οι εναπομείνασες δυνάμεις του ΔΣΕ στον Ταΰγετο θα εξαλειφθούν τον Μάρτιο και τον Απρίλιο του 1949 σε μια διαδικασία που ήταν περισσότερο ανθρωποκυνηγητό ή «κυνήγι κεφαλών» παρά στρατιωτική αναμέτρηση.

Στις 12 Μαρτίου, στην εφημερίδα «Ελευθερία», ο συνεργάτης της, υποστράτηγος Χριστόδουλος Τσιγάντες σχολίαζε το τέλος του ΔΣΕ στην Πελοπόννησο: «Στην Πελοπόννησο η φθορά των συμμοριτών εξακολουθεί σε ρυθμό γοργότατο. Θα μπορούσε να χαρακτηρισθή ως κατάρρευσι η καθημερινή τους ελάττωσι κατά 100 ανθρώπους. Είναι ζήτημα αν έχουν απομείνει πεντακόσιοι συμμορίτες στην Πελοπόννησο. Τόσο κατάλαβαν το τι τους περιμένει αν μείνουν στον Ταΰγετο και στον Πάρνωνα ώστε προσπάθησαν να αποφύγουν την λαβίδα του στρατού ακολουθώντας την συνηθισμένη τους μέθοδο της "διεισδύσεως" εις τα μετόπισθεν της καταδιωκούσης δυνάμεως. Ευρήκαν όμως στον δρόμο τους τμήματα στρατού και την ολική εξέγερσι των κατοίκων, εναντίον τους - και δεν βρήκαν την βοήθειαν των οργανώσεων που είχαν στα χωριά των βορειοτέρων περιοχών, διότι, όπως είναι φυσικό, η εκκαθάρισί τους από τις συμμορίες έχει εξαρθρώσει και τις οργανώσεις».

Η τελική διεκδίκηση της Νότιας Ελλάδας

Μετά την εκκαθάριση της Πελοποννήσου, και πριν ακόμα αυτή τελειώσει, είχε έρθει η ώρα της Στερεάς και της Θεσσαλίας. Την επιχείρηση αυτή θα αναλάμβανε και πάλι η διοίκηση του Α΄ Σώματος Στρατού χρησιμοποιώντας τοπικές δυνάμεις μέσα από ένα σχήμα που ονομάστηκε «ΔΑΚΕΣ» (Δυνάμεις Αναζητήσεως Κρούσεως Εξοντώσεως Συμμοριτών). Σκοπός ήταν, ξεκινώντας από την ανακατάληψη της πόλης του Καρπενησίου, η εκ-

καθάριση της Κεντρικής Ελλάδας από το Νότο προς το Βορρά, πριν από τις μεγάλες εκκαθαριστικές επιχειρήσεις ενάντια στις κύριες δυνάμεις του ΔΣΕ στη Βόρεια Ελλάδα. Ο στόχος δεν ήταν η ανακατάληψη μιας συγκεκριμένης περιοχής, αλλά η καταδίωξη και εκμηδένιση των εχθρικών δυνάμεων του ΚΓΑΝΕ, όπου κι αν αυτές βρίσκονταν.

Η πρώτη επιχείρηση είχε την ονομασία «Πύραυλος», υπό τη διεύθυνση του Στρατηγείου του Α΄ Σώματος Στρατού και το σχηματισμό ΔΑΚΕΣ. Θα συμμετείχαν δε οι VIII, IX και XV Μεραρχίες, οι 71, 72 και 77 ανεξάρτητες Ταξιαρχίες και δύο Μοίρες Καταδρομών. Πριν όμως ξεκινήσουν επίσημα οι επιχειρήσεις, οι οποίες μάλιστα τροποποιήθηκαν λόγω της αντάρτικης δραστηριότητας στον Γράμμο, άρχισαν δευτερεύουσες κινήσεις μέσα στο πνεύμα επίθεσης του Α΄ Σώματος Στρατού. Από τα μέσα Φεβρουαρίου, με τη χρησιμοποίηση τοπικών δυνάμεων εκκαθαρίστηκε η περιοχή του Κάτω Ολύμπου από την παρουσία του ΔΣΕ και καταστράφηκαν οι υποδομές που είχε δημιουργήσει, ενώ μεταφέρθηκαν τα τοπικά κοπάδια, ώστε να αποκλειστεί τυχόν επανεγκατάσταση των ανταρτών στην περιοχή.

Η επόμενη περιοχή προς εκκαθάριση ήταν η ζώνη του οροπεδίου της Νευρούπολης, κέντρο του εφοδιασμού του ΔΣΕ στην ευρύτερη περιοχή. Εκεί ο Δημοκρατικός Στρατός είχε μονάδες εφοδιασμού και υπηρεσίες, ενώ η στρατιωτική του δύναμη ήταν μειωμένη. Την επιχείρηση ανέλαβαν η 73η και η 61η Ταξιαρχία του Εθνικού Στρατού μαζί με το Β΄ Σύνταγμα Ιππικού. Η εκκαθάριση έγινε μάλλον εύκολα και οι δυνάμεις του ΔΣΕ αποχώρησαν από το χώρο, ο οποίος επίσης εκκαθαρίστηκε μεθοδικά από τις υποδομές του ΔΣΕ και χρησίμευσε ως βάση για τη συνέχεια των επιχειρήσεων προς τα Αγραφα.

Εικοσιτριάχρονη μαχήτρια του ΔΣΕ από τη Ρούμελη παραδίδεται τραυματισμένη στο στομάχι σε στρατιώτες του Εθνικού Στρατού.

Εκεί βρισκόταν, στις αρχές Μαρτίου 1949, ο κύριος όγκος των δυνάμεων του ΚΓΑΝΕ, δυνάμεις της Ι και της ΙΙ Μεραρχίας, περίπου 1.200 μαχητές, ενώ προς το θεσσαλικό κάμπο βρισκόταν η Ταξιαρχία Ιππικού του ΔΣΕ. Οι δυνάμεις του Εθνικού Στρατού που συγκεντρώθηκαν εναντίον τους ήταν εντυπωσιακά πολλαπλάσιες, με 10.000 άνδρες στις μονάδες πρώτης γραμμής, με αναλογία πάνω από ένα προς οκτώ. Στις δυνάμεις της Στρατιωτικής Διοικήσεως Θεσσαλίας που είχαν εκκαθαρίσει τη Νευρούπολη είχαν προστεθεί και άλλες της Ανωτέρας Στρατιωτικής Διοικήσεως Στερεάς Ελλάδος, συνολικά τέσσερις ταξιαρχίες Πεζικού, δύο μοίρες ΛΟΚ, Ιππικό,Τεθωρακισμένα και Πυροβολικό, καθώς και Αεροπορία.

Οι δυνάμεις του ΚΓΑΝΕ, έπειτα από καταδίωξη σχεδόν 10 ημερών, κατάφεραν μεν να διαφύγουν, αλλά με απώλειες 91 νεκρών και 329 συλληφθέντων ή παραδοθέντων, ενώ εγκατέλειπαν άλλο ένα σημείο στήριξής τους. Βασικός στόχος των κυβερνητικών δυνάμεων ήταν και η καταστροφή του Ιππικού του ΔΣΕ, μιας «ταξιαρχίας» με σχεδόν 400 έφιππους μαχητές. Η ταξιαρχία κυκλώθηκε προοδευτικά από τις εχθρικές δυνάμεις που χρησιμοποίησαν τεθωρακισμένα οχήματα. Οι συνεχείς ελιγμοί και η αποτυχία διαφυγής προς την περιοχή των Τρικάλων και των Αντιχασίων έκριναν την τύχη της. Στις 7 Μαρτίου καθηλώθηκε και καταστράφηκε από δυνάμεις Ιππικού και Τεθωρακισμένων, ενώ τα υπολείμματά της καταδιώχθηκαν από την Αεροπορία και τις τοπικές παραστρατιωτικές μονάδες.

Οι δυνάμεις του ΚΓΑΝΕ είχαν πλέον περιοριστεί στο κέντρο των Αγράφων, σε μια πολύ πιο στενή και φτωχή βάση. Ο δε ερχομός της άνοιξης θα έκανε πιο εύκολες τις επιχειρήσεις εναντίον τους. Για άλλη μια φορά η αδράνεια ήταν καταστροφική για τον ΔΣΕ. Ως επιχείρηση, λοιπόν, αντιπερισπα-

Στρατιωτικό καμιόνι χτυπημένο από νάρκη.

σμού επιλέχθηκε το χτύπημα στην άλλη πλευρά της ορεινής ραχοκοκαλιάς της χώρας, και πιο συγκεκριμένα στην πόλη της Αρτας.

Το ΚΓΑΝΕ, κινητοποιώντας όσο περισσότερες δυνάμεις μπορούσε, κατάφερε να συγκεντρώσει περίπου 2.500 μαχητές σε διάφορες ετερόκλητες μονάδες. Και εδώ όμως ο συσχετισμός ήταν συντριπτικός εναντίον του, καθώς μάλιστα οι προθέσεις του είχαν γίνει αντιληπτές και για την άμυνα της πόλης είχαν συγκεντρωθεί περίπου 4.000 άνδρες, καθώς και άλλες δυνάμεις στην ευρύτερη περιοχή, πάντα υπό τις διαταγές του επιτελείου του Α΄ Σώματος Στρατού.

Η επίθεση του ΚΓΑΝΕ την 20ή προς την 21η Μαρτίου καθηλώθηκε γρήγορα από τις υπέρτερες κυβερνητικές δυνάμεις και την 24η άρχισε η υποχώρηση προς τον Αχελώο υπό καταδίωξη. Η εξάντληση των δυνάμεων του ΚΓΑΝΕ είχε ως αποτέλεσμα διαρροές μαχητών του με λιποταξίες και συλλήψεις ανταρτών.

Η τελική μάχη δόθηκε πέριξ της γέφυρας του Κοράκου, απ' όπου πέρασαν όσες δυνάμεις των ανταρτών κατάφεραν κάτω από συνεχείς επιθέσεις με συνεχή δραστηριότητα της Αεροπορίας. Οι απώλειές τους ήταν συντριπτικές, με περίπου 1.000 αντάρτες εκτός μάχης, ενώ αντίστοιχα ο Εθνικός Στρατός ανακοίνωσε 26 νεκρούς και 72 τραυματίες. Ολόκληρες μονάδες, όπως η 138η Ταξιαρχία του ΔΣΕ, ουσιαστικά έπαψαν να υπάρχουν και όλα έδειχναν πως η ολοκληρωτική καταστροφή του ΚΓΑΝΕ ήταν ζήτημα χρόνου.

Μεταφορά πυρομαχικών στον Γράμμο από τμήμα μαχητών του ΔΣΕ.

Η καταστροφή του ΚΓΑΝΕ

Είχε έρθει η ώρα για την επιχείρηση «Πύραυλος» από τις δυνάμεις ΔΑΚΕΣ. Οι επιχειρήσεις, βέβαια, είχαν ουσιαστικά ξεκινήσει, όπως είδαμε παραπάνω, και οι εναπομείνασες δυνάμεις του ΔΣΕ θα αναγκάζονταν για άλλη μια φορά να αναλάβουν πρωτοβουλία σε μια απέλπιδα πλέον προσπάθεια να προκαταλάβουν τις κινήσεις του Εθνικού Στρατού. Μέσα στο πλαίσιο αυτό, η ΙΙ Μεραρχία του ΔΣΕ ξανακατέβηκε προς τη Στερεά Ελλάδα σε έναν ακόμη αντιπερισπασμό. Παρά όμως τις ονομασίες των τμημάτων, το αντάρτικο αυτό σώμα υπό τον Διαμαντή δεν περιλάμβανε παρά μερικές εκατοντάδες εξαντλημένων ανταρτών που φυλλορροούσαν διαρκώς πριν ακόμη από την έναρξη των κυβερνητικών επιχειρήσεων. Αλλωστε, δεν είχαν πλέον κάποιον αντικειμενικό στόχο παρά μόνο τη διαρκή μετακίνηση με σκοπό την επιβίωση.

Ενδεικτικές της κατάστασης των τμημάτων ήταν οι σημειώσεις του ημερολογίου του Διαμαντή, που δημοσιεύτηκαν ύστερα από σχεδόν πενήντα χρόνια στην εφημερίδα «Ριζοσπάστης»: «26 [σ.σ.: Μαρτίου] Τρίτη: Σκέψεις μας πώς να ξεκουράσουμε μαχητές μας - πώς τους τροφοδοτήσουμε - είναι περισσότερο από κάθε άλλη φορά απαραίτητη μια ανάπαυλα. Να ενεργήσουμε για τρόφιμα είναι αδύνατο, γιατί κινδυνεύουμε να μας μείνουν όλοι στο δρόμο - έχουμε κρούσματα λιποθυμιών από εξάντληση - Χώρο Ευρυτανίας υπάρχουν λίγα αποθέματα και το μόνο μέρος που θα μας εξασφαλίσει λίγη ανάπαυση». Παρ' όλα αυτά, δυνάμεις του ΔΣΕ κατάφεραν στις 18 Απριλίου να μπουν στο Λιδωρίκι και να ανεφοδιαστούν σε τρόφιμα και ρουχισμό.

Στο πλαίσιο της επιχείρησης «Πύραυλος», για την τελική εκκαθάριση της Στερεάς και των Αγράφων έως το Μέτσοβο εκπονήθηκε η επιχείρηση «Κυνηγός» με όλες τις δυνάμεις ΔΑΚΕΣ και με όλες τις μεγάλες δυνάμεις που βρίσκονταν στην περιοχή, δηλαδή την ΙΧ Μεραρχία που είχε εκκαθαρίσει την Πελοπόννησο, τις XV και VIII Μεραρχίες, την 72η και την 77η Ταξιαρχίες, δύο μοίρες καταδρομών και πολλά ελαφρά συντάγματα Πεζικού και ανεξάρτητα τάγματα. Οι δυνάμεις αυτές επικουρούνταν από όλες τις διαθέσιμες παραστρατιωτικές μονάδες και τη Χωροφυλακή των μεγάλων διοικήσεων της περιοχής. Στο σύνολο, η δύναμη αυτή αριθμούσε πάνω από 40.000 άνδρες, ενώ οι αντάρτικες δυνάμεις, αποδεκατισμένες όπως είδαμε, ήταν μηδαμινές.

Ο Αμερικανός αντιστράτηγος Τζέιμς Βαν Φλιτ, επικεφαλής της στρατιωτικής αποστολής των ΗΠΑ στην Ελλάδα, πάνω σε ένα άλογο στη διάρκεια των μαχών στο Βίτσι.

Η επιχείρηση εξελίχθηκε σε κυνήγι εξόντωσης των τμημάτων του ΔΣΕ. Στις 21 Ιουνίου σκοτώθηκε και ο επικεφαλής της ΙΙ Μεραρχίας του ΔΣΕ Διαμαντής, επισφραγίζοντας το τέλος του αντάρτικου στη Στερεά. Ο θάνατός του πανηγυρίστηκε από το ΓΕΣ: «Ο αιμοβόρος αρχισυμμορίτης Διαμαντής, ο διοικητής της ΙΙ κομμουνιστοσυμμοριακής Μεραρχίας, όστις επί τριετίαν κατεδυνάστευσε την ορεινήν Στερεάν Ελλάδαν και εβύθισε ταύτην εις το πένθος, καταδιωκόμενος κατά πόδας υπό των εθνικών δυνάμεων εφονεύθη σήμερον κατά συμπλοκήν εις περιοχήν Β.Δ. Μαρμάρων Στερεάς Ελλάδος. Συνελήφθη ο αδελφός του».

Ο ίδιος έγραφε στο ημερολόγιό του λίγες μέρες πριν από το θάνατό του: «18 Σάββατον: Ωρα 2 ακούω μερικές ριπές και πυροβολισμούς - εχθρός αντιλήφθηκε τη φάλαγγα - συνεχίζω από δύσβατο μέρος προς 959 υψ. δυσκολευόμαστε πολύ - πριν κατεβούμε ρέμα ακούμε πίσω μας πατήματα - ώρα 4.30 φθάνουμε 959 σε λίγο έρχεται Αλεξίου με διμοιρία μου διηγείται για τη φάλαγγα - συνεχίζουμε μαζί προς τα Κάτω - φθάνουμε κοντά Παληοέλατα - ακούμε φωνές - υπάρχει εχθρός παραμένουμε μέσα στο δάσος και καθόμαστε όλη μέρα - υπάρχουν μεγάλες φτέρες - (...) Χωρίς να 'ρθουν κοντά μας - είμαστε όλοι 12 - στεναχωριέμαι για τη φάλαγγα - δεν ξέρω αν πέρασε και πού βρίσκεται - αποφασίζω να κινηθούμε για Αργύρια - είναι το σημείο που πιστεύω στη σύνδεση - ανηφορίζω Κοκκάλια - Κούκο - δεν έχω κανένα να ξέρει δρομολόγιο - ώρα 20 ξεκινάμε για Γαρδίκι με δρομολόγιο κορυφογραμμής. Χάνουμε και βγαίνουμε δάσος Παληοχωριού.

Τεθωρακισμένο άρμα του Εθνικού Στρατού στη διάβαση του Σαρανταπόρου (Διεύθυνση Ιστορίας Στρατού).

19 Κυριακή: Το λίγο κρέας που είχαμε το φτιάσαμε χθες βράδυ - τώρα ελάχιστο αλεύρι υπάρχει στα σακίδια ορισμένων - ώρα 2 βρισκόμαστε Ν. Παληοχωριού - σε μια συστάδα έλατα - προς το Σπανό - ώρα 9 εχθρική ομάδα ανέβηκε Απ Λια Παληοχωριού - Απ Θόδωρο παρατηρούμε εχθρό».

Οι δυνάμεις του ΚΓΑΝΕ βορειότερα, αντιλαμβανόμενες το μάταιο της αντίστασης και της παραμονής στην περιοχή, κατάφεραν στα τέλη Μαΐου να περάσουν βόρεια του Μετσόβου και να ενωθούν με τις δυνάμεις του ΔΣΕ στο Βίτσι. Σε μια τελευταία μάχη, τη 16η προς τη 17η Μαΐου στη Θεσσαλία, στην περιοχή της Οθρυος, ο ΔΣΕ υπέστη άλλη μια καταστροφή, καθώς ενάντια σε μια Ταξιαρχία Καταδρομών, Ιππικό και Τεθωρακισμένα, είχε 84 νεκρούς και 164 παραδοθέντες και συλληφθέντες. Το ΚΓΑΝΕ είχε ουσιαστικά πάψει να υπάρχει. Οι μικροομάδες που παρέμεναν στην περιοχή ήταν αντικείμενο κυνηγιού για τις στρατιωτικές δυνάμεις. Σύμφωνα με ένα χαρακτηριστικό ανακοινωθέν του Γενικού Επιτελείου που δημοσιεύτηκε στις εφημερίδες τον Ιούνιο του 1949 για τη Στερεά Ελλάδα και τη Θεσσαλία, αναφερόταν: «Συνεχίζεται η εξόντωσις των υπολειμμάτων του Κ.Γ.Α.Ν.Ε. και των 1ης και 2ας κομμουνιστοσυμμοριακών μεραρχιών. Απώλειαι ημετέρων ουδεμία, κομμουνιστοσυμμοριτών νεκροί 22, συλληφθέντες και παραδοθέντες 51».

Η ΑΝΑΚΑΤΑΛΗΨΗ ΤΟΥ ΓΡΑΜΜΟΥ ΑΠΟ ΤΟΝ ΔΣΕ

Η προετοιμασία της επιχείρησης

Ο Δημοκρατικός Στρατός είχε αναγκαστεί να αποχωρήσει από τον Γράμμο τον Αύγουστο του 1948. Παρ' όλα αυτά, δεν εγκατέλειψε ποτέ το στόχο επανακατάληψής του, μια και ο χώρος αυτός ήταν απαραίτητος για την ανάπτυξή του και την άμυνα μέσω ελιγμών, γεγονός που δεν μπορούσε να επιτευχθεί μόνο από τη στενότερη επικράτειά του στο Βίτσι. Για αυτό, αμέσως σχεδόν μετά την αποχώρηση του όγκου των δυνάμεων του ΔΣΕ από τον Γράμμο, μικρές ομάδες ανταρτών επαναπροωθήθηκαν στην περιοχή, προσπαθώντας να αποκτήσουν βάσεις στα δυσπρόσιτα ορεινά μέρη. Εγινε φανερό ότι η φύση του εδάφους έκανε αδύνατο τον ολοκληρωτικό του έλεγχο από τον Εθνικό Στρατό και υπήρχαν αφύλακτες προσβάσεις, ειδικά τους χειμερινούς μήνες, όταν οι χιονισμένες κορυφές είχαν εγκαταλειφθεί από τις κυβερνητικές δυνάμεις για τις χαμηλότερες περιοχές.

Αυτό δεν σήμαινε πως μια επιχείρηση ανακατάληψης ήταν εύκολη υπόθεση, μια και οι κυβερνητικές δυνάμεις εξακολουθούσαν να υπερτερούν στην περιοχή και η εκμετάλλευση των αφύλακτων διαβάσεων σήμαινε δύσκολες επιχειρήσεις σε υψόμετρο 1.500 και 2.000 μέτρων μέσα στο χιόνι των βουνών. Βασικό στοιχείο ήταν και εδώ για τον ΔΣΕ ο αιφνιδιασμός ώστε να καταληφθούν οι διαβάσεις, τα υψώματα και τα οχυρά σημεία προτού οι κλιματικές αλλαγές κάνουν την περιοχή πιο προσβάσιμη στις μεγάλες μονάδες του Εθνικού Στρατού.

Στα υπέρ της επιχείρησης ήταν και η εμπλοκή δυνάμεων του Εθνικού Στρατού σε άλλες περιοχές, όπως η ΙΧ Μεραρχία στην Πελοπόννησο και ύστερα στη Στερεά, ενώ οι επιχειρήσεις του ΚΓΑΝΕ στη Δυτική Ελλάδα είχαν απασχολήσει δυνάμεις της VIII Μεραρχίας. Παρ' όλα αυτά, σημαντικές δυνάμεις του Εθνικού Στρατού εξακολουθούσαν να βρίσκονται στην περιοχή του Γράμμου, υπέρτερες εκείνων που μπορούσε να χρησιμοποιήσει ο ΔΣΕ. Η 75η Ταξιαρχία βρισκόταν στην Πυρσόγιαννη, στο Ασημοχώρι και τα Κανάλια, ελέγχοντας το δρόμο από την Αλβανία έως την κοιλάδα του Σαρανταπόρου. Η 74η Ταξιαρχία βρισκόταν στην Κόνιτσα με δυνάμεις προς την περιοχή Κεράσοβου-Κλέφτη και της γέφυρας Μπουραζανίου. Επίσης προς την Κόνιτσα θα μεταφέρονταν η 76η Ταξιαρχία και άλλες δυνάμεις από την περιοχή του Αχελώου.

Ο αρχιστράτηγος του Εθνικού Στρατού Αλέξανδρος Παπάγος (Πολεμικό Μουσείο).

Η επιχείρηση ανακατάληψης

Στις παραμονές της επιχείρησης, οι μονάδες της VIII Μεραρχίας του ΔΣΕ είχαν διεισδύσει και εγκατασταθεί στον κεντρικό κορμό και τις υψηλές κορυφές του Γράμμου και περίμεναν την κυρίως επιχείρηση. Την 31η Μαρτίου προς την 1η Απριλίου 1949 επιτέθηκαν στις κυβερνητικές δυνάμεις και προωθήθηκαν προς τον Γράμμο η 108η Ταξιαρχία του ΔΣΕ από την άνω κοιλάδα του Σαρανταπόρου και από τη Σαμαρίνα προς τον Σμόλικα τμήματα της 16ης Ταξιαρχίας και η Σχολή Αξιωματικών του Γενικού Αρχηγείου, πετυχαίνοντας τον πολυπόθητο αιφνιδιασμό. Η Ι Μεραρχία του Εθνικού Στρατού αρχικά υποτίμησε την κατάσταση θεωρώντας πως πρόκειται για συνήθεις μικροεπιχειρήσεις αντιπερισπασμού, όχι όμως και το Γενικό Επιτελείο και ο αρχιστράτηγος Παπάγος, που ζήτησε ενεργητική στάση και καταδίωξη των ανταρτών. Οι δυνάμεις, όμως, του ΔΣΕ με μεγάλες εφοδιοπομπές με εκατοντάδες μεταφορικά κτήνη είχαν καταφέρει να εγκατασταθούν στην περιοχή.

Από την επόμενη ημέρα, 2α Απριλίου, άρχισαν οι επιθέσεις του ΔΣΕ για την κατάληψη επίκαιρων σημείων. Καταλήφθηκαν ο Πύργος Στράτσανης, το ύψωμα 1615 και το ύψωμα Κάμενικ από την 137η Ταξιαρχία και το ύψωμα Αγιος Χριστόφορος Πυρσόγιαννης-Γκόλιο-Στενό από την 138η Ταξιαρχία. Την 3η Απριλίου, το τμήμα Υψηλάντη, που περιλάμβανε τη Σχολή Αξιωματικών, κατέλαβε το Κάντζικο και το Ταμπούρι. Η κατοχή των σημείων αυτών από τον ΔΣΕ έκλεινε την κοιλάδα του Σαρανταπόρου και το δρόμο από την Κόνιτσα προς την Πυρσόγιαννη. Η γρήγορη άφιξη των ενισχύσεων του Εθνικού Στρατού (76η Ταξιαρχία) δεν απέτρεψε αυτήν την εξέλιξη, αλλά γλίτωσε την 75η Ταξιαρχία που κινδύνεψε με περικύκλωση και καταστροφή. Αντιθέτως, ο ΔΣΕ δεν διέθετε επαρκείς εφεδρείες για να ολοκληρώσει την επίθεσή του και να προξενήσει μεγαλύτερες απώλειες στον αντίπαλό του.

Η κυβερνητική πλευρά, για να δικαιολογήσει την επιτυχία της επίθεσης του ΔΣΕ, υιοθέτησε την εκδοχή της εισβολής των δυνάμεών του από το έδαφος της Αλβανίας. Το έκτακτο ανακοινωθέν του

Ανδρες του Λόχου Ορεινών Καταδρομών.

Γενικού Επιτελείου ανέφερε: «Δυνάμεις πλέον των 4.000 κομμουνιστοσυμμοριτών (εξ ων τα 2/3 από Βίτσι διά αλβανικού εδάφους άνευ προσπαθείας τηρήσεως των προσχημάτων) εισέδυσαν με βάσιν κυρίως το αλβανικόν έδαφος και προσβάλλουν το πλευρόν της ημετέρας διατάξεως εις την περιοχήν Γκολιό-Κάμενικ-Πύργος-Γύφτισσα-Ταμπούρι, από της νυκτός της 1ης προς την 2αν Απριλίου». Η εκδοχή όμως αυτή δεν επιβεβαιώθηκε, ούτε τότε ούτε αργότερα, από κανένα στοιχείο.

Η σταθεροποίηση του μετώπου

Μετά τις αρχικές αυτές επιτυχίες του ΔΣΕ, υπήρξε μεγάλη κινητοποίηση του Εθνικού Στρατού εναντίον του, όχι με μεγάλη επιτυχία αρχικά. Ο λόγος φαίνεται πως ήταν ο πανικός που προκλήθηκε από τον αιφνιδιασμό, με αποτέλεσμα τη βεβιασμένη και ασυντόνιστη χρήση μονάδων ενισχύσεων, οι οποίες είχαν βαριές απώλειες. Μέχρι την παγίωση του μετώπου στα τέλη Απριλίου, μόνο η VIII Μεραρχία που επιχειρούσε στα δυτικά του Γράμμου είχε απώλειες 166 νεκρούς, 984 τραυματίες και 201 αγνοουμένους, με σημαντικό ποσοστό αξιωματικών ανάμεσά τους.

Οι κύριες συγκρούσεις έλαβαν χώρα στη βόρεια όχθη του ποταμού Σαρανταπόρου, στον Πύργο Στράτσιανης, στο Κάμενικ και την Πυρσόγιαννη. Από την πλευρά του Εθνικού Στρατού διατέθηκαν σημαντικές δυνάμεις: 9 τάγματα της VIII Μεραρχίας, 2 τάγματα της 45ης Ταξιαρχίας, 6 τάγματα του Β΄ Σώματος Στρατού, 2 Μοίρες Καταδρομών και 2 εφεδρικές ταξιαρχίες για την εξασφάλιση των μετόπισθεν της VIII Μεραρχίας. Το σύνολο των δυνάμεων αυτών, που υπολογιζόταν σε τουλάχιστον 4.000 άνδρες, ήρθε αντιμέτωπο με την 157η Ταξιαρχία του ΔΣΕ, που δεν αριθμούσε περισσότερους από 250 μαχητές, οι οποίοι βασίζονταν στην αξιοποίηση του βαρέος οπλισμού που είχαν προμηθευτεί ως λάφυρα και της φυσικής οχύρωσης των υψωμάτων. Οι μάχες γύρω από τα υψώματα αυτά ήταν συνεχείς και εξαντλητικές μέχρι την ανακατάληψη από τον Εθνικό Στρατό του Πύργου και του υψώματος 1615 έως τις 26 Απριλίου με την επιχείρηση «Νυχτερίς». Μετά την επιχείρηση αυτή, η γραμμή του μετώπου στον Γράμμο σταθεροποιήθηκε ως τις επόμενες επιχειρήσεις του Εθνικού Στρατού το καλοκαίρι 1949. Η τελευταία νίκη του ΔΣΕ θα ήταν η ανακατάληψη του υψώματος Πατώματα έπειτα από επίθεση στις 30 Μαΐου εναντίον τής εκεί οχυρωμένης διλοχίας του Εθνικού Στρατού.

Ο ΠΟΛΕΜΟΣ ΣΤΗΝ ΠΕΡΙΦΕΡΕΙΑ

Ανατολική Μακεδονία - Θράκη

Ο Εμφύλιος στην περιοχή αυτή της χώρας είχε αρκετές ιδιαιτερότητες που οφείλονταν στη γεωγραφική της θέση, αλλά και στην πληθυσμιακή της σύνθεση. Απο τη μία πλευρά, οι κυβερνητικές δυνάμεις ήταν εκτεθειμένες σε μια μεγάλη ορεινή περιοχή που κατέληγε στη συνοριακή γραμμή, ενώ, από την άλλη, οι δυνάμεις του ΔΣΕ δεν ήταν πουθενά πολύ μακριά από τη θάλασσα και τις δυνάμεις που μπορούσαν να καταφθάσουν από εκεί. Λόγω της στενότητας του χώρου, δεν υπήρξε στην περιοχή αυτή μεγάλη συγκέντρωση στρατευμάτων όπως στις περιοχές της Δυτικής και της Κεντρικής Ελλάδας. Ο πόλεμος πήρε εξαρχής το χαρακτήρα φθοράς του αντιπάλου και για τον ΔΣΕ προσπάθειας καθήλωσης υπέρτερων δυνάμεων του Εθνικού Στρατού έτσι ώστε να μην είναι διαθέσιμες σε επιχειρήσεις αλλού.

Και η σύνθεση του πληθυσμού, όμως, ήταν διαφορετική στην περιοχή και αντανακλάτο στους αντιπάλους. Οι δυνάμεις του ΔΣΕ προέρχονταν σε μεγάλο βαθμό από παλιούς αντάρτες της Κατοχής που είχαν αποσυρθεί στο στρατόπεδο Μπούλκες της Γιουγκοσλαβίας κατά την περίοδο 1945-1946 και στην περιοχή του Εβρου από ανθρώπους που είχαν φύγει στην Κατοχή για τη Μέση Ανατολή και είχαν καταλήξει σε βρετανικά στρατόπεδα συγκέντρωσης μετά τα γεγονότα του Απριλίου του 1944. Από την αντίπαλη πλευρά, η VII Μεραρχία, που είχε ως πηγή στρατολόγησης την περιοχή, είχε υψηλό ποσοστό ατόμων από τη μουσουλμανική μειονότητα, τα οποία είχαν πολύ μειωμένη διάθεση συμμετοχής στην πολεμική δραστηριότητα.

Οι συγκρούσεις είχαν για μεγάλο διάστημα το χαρακτήρα μικρών επιχειρήσεων του ΔΣΕ απέναντι σε μεμονωμένους στόχους με σκοπό την παρενόχληση του αντιπάλου και τον ανεφοδιασμό των τμημάτων. Το 1947 σημειώθηκαν επιχειρήσεις του Εθνικού Στρατού στο Βέρμιο και στα Κρούσια εναντίον των τμημάτων του ΔΣΕ χωρίς σπουδαία αποτελέσματα. Αντιθέτως, οι δυνάμεις του ΔΣΕ κατάφερναν να αντεπιτεθούν, όπως έγινε στην περιοχή του Μπέλες τον Απρίλιο του 1947. Η δύναμη του ΔΣΕ, σύμφωνα με τις εκτιμήσεις των αντιπάλων του, φαίνεται πως είχε αυξηθεί από περίπου 1.000 μαχητές την άνοιξη του 1947 σε 3.200 τον Σεπτέμβριο της ίδιας χρονιάς. Αντίθετα, λόγω των επιχειρήσεων σε άλλα μέτωπα, οι δυνάμεις του Εθνικού Στρατού είχαν περιοριστεί σε 2 ταξιαρχίες με σύνολο 4.000 ανδρών, συν 1.500 άνδρες της Χωροφυλακής και 4.500 μέλη παραστρατιωτικών σωμάτων.

Η προσπάθεια, όμως, του ΔΣΕ να εκμεταλλευτεί την κατάσταση με επίθεση στην Κομοτηνή το φθινόπωρο του 1947 απέτυχε, με αποτέλεσμα να ακολουθήσει σημαντική ενίσχυση των κυβερνητικών δυνάμεων στην περιοχή. Η ανανεωμένη αυτή δύναμη προχώρησε σε νέες επιχειρήσεις, όπως η επιχείρηση «Αλέξανδρος» τον Δεκέμβριο του 1947. Η επιχείρηση δεν ήταν μεν επιτυχής στο να εκμηδενίσει τις δυνάμεις του ΔΣΕ, το πλέγμα όμως των δυνάμεων που αναπτύχθηκαν περιόρισαν κατά πολύ τις δυνατότητες του αντάρτικου.

Την επόμενη χρονιά, και μετά τις επιχειρήσεις στον Γράμμο το καλοκαίρι του 1948, αποφασί-

Φωτογραφία ξένου φωτορεπόρτερ που απεικονίζει τις δυσκολίες στις μεταφορές των εφοδίων του Εθνικού Στρατού.

στηκε το Γ΄ Σώμα Στρατού να εκκαθαρίσει την περιοχή εν όψει της τελικής φάσης του πολέμου. Οι επιχειρήσεις που ανέλαβε, όπως η επιχείρηση «Κούλα» τον Σεπτέμβριο του 1948 βόρεια της Δράμας, δεν είχαν την αναμενόμενη επιτυχία, με αποτέλεσμα το Γ΄ Σώμα Στρατού να ζητήσει κατάλληλη ενίσχυση για να πετύχει το στόχο του. Οι τελικές και επιτυχείς εκκαθαριστικές επιχειρήσεις θα γίνονταν στην περιοχή τελικά το 1949, όπως και στην Πελοπόννησο και τη Στερεά Ελλάδα. Η μέθοδος θα ήταν η ίδια, όπως και στις άλλες περιοχές, με μεγαλύτερη συγκέντρωση δυνάμεων και καταδίωξη του εχθρού μέχρι τελικής εκμηδένισής του.

Η πρώτη εφαρμογή του νέου δόγματος εφαρμόστηκε στην περιοχή των Κερδυλλίων τον Φεβρουάριο του 1949 με το κωδικό όνομα «Αχιλλεύς». Τα τακτικά συγκροτήματα Εθνοφρουράς Σερρών και Λαγκαδά κατάφεραν να καταστρέψουν την υποδομή του ΔΣΕ στην περιοχή, ενώ η 20ή Ταξιαρχία του τελευταίου διέφυγε προς τη Χαλκιδική. Οι επιτυχίες αυτές του στρατού συνδυάζονταν στην κυβερνητική προπαγάνδα με τις αντίστοιχες επιτυχίες σε Πελοπόννησο, Στερεά και Θεσσαλία, δημιουργώντας μια αίσθηση θριάμβου. Στις 9 Μαρτίου, η εφημερίδα «Ελευθερία» έγραφε σε δημοσίευμα με το γενικό τίτλο «Οι συμμορίται απώλεσαν εντός τριών ημερών χιλίους άνδρας εις Κερδύλλια, Στερεάν, Θεσσαλίαν και Πελοπόννησον»: «Οι συμμορίται έχασαν χιλίους ανθρώπους μέσα σε τρεις μέρες. 62 στην Στερεά, 181 στη Θεσσαλία, 373 στα Κερδύλλια, 386 στην Πελοπόννησο. Οι σκοτωμένοι και οι αιχμάλωτοι είναι περίπου μισοί και μισοί, οι παραδοθέντες πολύ περισσότεροι από τους συλληφθέντες».

Η επόμενη επιχείρηση «Ποσειδών», με ισχυρότερες δυνάμεις με Τεθωρακισμένα, Ιππικό, Πυροβολικό και τη συνδρομή της Αεροπορίας και του Ναυτικού, κατάφερε τελικά να εξαρθρώσει την 20ή Ταξιαρχία. Τον Μάρτιο-Απρίλιο του 1949 διαλύθηκε και η δύναμη του ΔΣΕ στη Χαλκιδική. Ενώ όμως τον Μάιο του 1949 είχε ξεκινήσει η επιχείρηση «Αρης» για την εξάρθρωση της 132ης Ταξιαρχίας του ΔΣΕ στην περιοχή των Σερρών, η ίδια αυτή μονάδα κατάφερε να επιτεθεί στο χωριό Νέο Πετρίτσι, προκαλώντας βαριές απώλειες στους αμυνόμενους στρατιώτες και παραστρατιωτικούς, και να αποκομίσει αρκετά εφόδια.

Αργότερα, το καλοκαίρι του 1949, οι επιχειρήσεις του στρατού είχαν στόχο να εξασφαλιστούν τα μετόπισθεν των δυνάμεων που επιχειρούσαν στο Βίτσι και να αποσοβηθεί η δημιουργία άλλου μετώπου στα ανατολικά. Στις αρχές Αυγούστου συγκεντρώθηκε από το Γ΄ Σώμα Στρατού μια μεγάλη δύναμη γύρω από την VII Μεραρχία, καθώς και τις Στρατιωτικές Διοικήσεις Κεντρικής Μακεδονίας και Θράκης. Η δύναμη αυτή είχε παρατακτή δύναμη 25.000 ανδρών και συνολική δύναμη 40.000 με 45.000 άνδρες, συν τις δυνάμεις της Χωροφυλακής και τους παραστρατιωτικούς σχηματισμούς των ΜΑΥ, ΜΑΔ, ΜΕΑ κ.λπ.

Απέναντι σε αυτές τις δυνάμεις, ο ΔΣΕ είχε να παρατάξει περίπου 1.200-1.300 μαχητές στην περιοχή του Μπέλες, 600 με 800 στον Εβρο και μερικές εκατοντάδες ακόμη διάσπαρτους. Ο συσχετισμός έγινε ακόμη πιο συντριπτικός με την επιτυχή για τον Εθνικό Στρατό έκβαση των μαχών στο Βίτσι και τον Γράμμο στα τέλη Αυγούστου 1949. Στην περιοχή μεταφέρθηκαν, επιπροσθέτως, οι δυνάμεις της ΙΙ Μεραρχίας και της 72η Ταξιαρχίας. Με τις νέες αυτές δυνάμεις οργανώθηκε σειρά επιχειρήσεων κατά τη διάρκεια του Σεπτεμβρίου.

Στρατιωτικές δυνάμεις και Χωροφυλακή σε επιχείρηση στη Χαλκιδική (Διεύθυνση Ιστορίας Στρατού).

Πολυβολητής του Εθνικού Στρατού.

Οι εναπομείνασες δυνάμεις του ΔΣΕ εκκαθαρίστηκαν σταδιακά, ενώ προς το τέλος του φθινοπώρου και άλλες ενισχύσεις (ΙΧ Μεραρχία) προστέθηκαν στις κυβερνητικές δυνάμεις. Στα τέλη του 1949 περίπου 200 σκόρπιοι αντάρτες παρέμεναν στην περιοχή. Από αυτούς κάποιοι κατάφεραν να περάσουν τα σύνορα, οι περισσότεροι σκοτώθηκαν και ορισμένοι παραδόθηκαν γράφοντας το τέλος του Δημοκρατικού Στρατού στην περιοχή.

Σάμος

Λόγω της γεωγραφικής τους απομόνωσης, τα νησιά δεν γνώρισαν γενικά τον Εμφύλιο στη στρατιωτική του εκδοχή, όπως στην ηπειρωτική Ελλάδα. Σε λίγα μόνο από αυτά υπήρξαν μικρότερες ή μεγαλύτερες συγκρούσεις και κυρίως στα μεγαλύτερα, που μπορούσαν να συντηρήσουν αντάρτικα σώματα, όπως η Εύβοια, η Κρήτη, η Μυτιλήνη, η Κεφαλλονιά και η Λευκάδα. Υπήρξε όμως και ένα νησί όπου οι διαστάσεις του πολέμου για μια περίοδο δεν υστερούσαν σε τίποτε από εκείνες του πολέμου στα άλλα μέτωπα, η Σάμος.

Εκτός από τις οικονομικές δυνατότητες του νησιού, που επέτρεπαν τη συντήρηση ενός μικρού σχετικά αλλά σημαντικού αντάρτικου σώματος, ήταν οι ιδιομορφίες της περιόδου της Κατοχής που είχαν ως αποτέλεσμα τη δημιουργία ενός αποφασισμένου Σώματος του ΔΣΕ στο νησί. Οπως και στην περίπτωση του Εβρου, και εδώ χιλιάδες άνθρωποι έφυγαν για τη Μέση Ανατολή, την περίοδο που οι Γερμανοί επανακατέλαβαν το νησί μετά την ιταλική συνθηκολόγηση. Η πλειοψηφία τους εντάχθηκε στο ΕΑΜ και πήρε μέρος στις κινητοποιήσεις στο στράτευμα τον Απρίλιο του 1944, με αποτέλεσμα να βρεθούν στα βρετανικά στρατόπεδα συγκέντρωσης. Οι Αρχές του νησιού τούς υπολόγιζαν σε 4.500 άτομα, τα οποία επέστρεψαν στη Σάμο μετά τη Συμφωνία της Βάρκιζας.

Από την πλευρά των Αρχών, ενισχύθηκαν οι τοπικές παραστρατιωτικές οργανώσεις, ειδικά μετά τις εκλογές του Μαρτίου 1946. Η δε συμπλοκή δυνάμεων της Χωροφυλακής με κατοίκους του χωριού Λέκα, στις 7 Μαΐου 1946, που είχε ως αποτέλεσμα το θάνατο ενός χωροφύλακα, καταγράφεται ως η απαρχή του εμφυλίου στο νησί. Οι διώξεις εναντίον των οργανώσεων και των οπαδών της Αριστεράς εντάθηκαν και το 1947 ξεκίνησε και στη Σάμο η ένοπλη σύρραξη.

Ο ΔΣΕ συγκροτήθηκε από τις ομάδες καταδιωκομένων το καλοκαίρι του 1947, έχοντας ως βάση τα δύο βουνά του νησιού, τον Καρβούνη και τον Κέρκη. Αποτελείτο δε από περίπου 100 αντάρτες χωρισμένους σε τέσσερις διμοιρίες. Τον Αύγουστο του 1947 πραγματοποιήθηκε μια πρώτη επίθεση των κυβερνητικών δυνάμεων ενάντια στις δυνάμεις του ΔΣΕ στον Καρβούνη, χωρίς όμως αποτέλεσμα. Εκείνη την εποχή ακόμα, οι δυνάμεις του ΔΣΕ, στελεχωμένες από στρατευμένους στη Μέση Ανατολή, ήταν πιο ετοιμοπόλεμες από τις αντίστοιχες του Εθνικού Στρατού και φυσικά των παραστρατιωτικών.

Ενδεικτική της μάχης είναι μια μαρτυρία μαχητή του ΔΣΕ: «Ξημέρωμα 29 Αυγούστου 1947, μια ομάδα αντάρτες πάνε να πάρουν θέση στο παρατηρητήριο. Η μάχη άρχισε. Το κενό που μας χώριζε δεν ήταν παραπάνω από 150 και 100 μέτρα. Η μάχη άναψε, πάνω από 1.500 ένοπλοι ΚουσουλοΜΑΥδες χτυπούν τις θέσεις μας, οι σφαίρες πέφτουν βροχή. Οι λάμψεις των εκπυρσοκροτήσεων μέσα στο γλυκοχάραμα γίνονται πρωτόφαντο φαντασμαγορικό θέαμα. Χιλιάδες σφαίρες τροχιοδεικτικές διέγραφαν καμπύλες στον αέρα πάνω από τα κεφάλια μας. Οσοι "παλικαράδες" αντικομμουνιστές προσπάθησαν να συρθούν πιο κοντά στις θέσεις μας καθηλώθηκαν από τα εύστοχα πυρά των ανταρτών. Τα πολεμικά μέσα που χρησιμοποιούν οι κυβερνητικοί δεν μπορούν να ανατρέψουν τις θέσεις των ανταρτών. Καμιά όρεξη για επίθεση δεν εκδηλώνεται, έφεραν και δύο αντιαρματικά "ΠΙΑΤ", που και αυτά απέτυχαν για κάποια ρήγματα στις θέσεις του ΔΣ».

Αντιθέτως, ο ΔΣΕ έκανε επιτυχημένες επιθέσεις στα γύρω χωριά, περιορίζοντας τη ζώνη ελέγχου των κυβερνητικών δυνάμεων και ανακόπτοντας

τη στελέχωση των παρακρατικών ομάδων.

Υστερα από μια σύντομη ανακωχή και ατελέσφορη προσπάθεια συμβιβασμού, που ερχόταν σε αναντιστοιχία με το γενικότερο κλίμα στη χώρα, οι συγκρούσεις ξανάρχισαν δριμύτερες. Ο ΔΣΕ είχε ενισχύσει την υποδομή του σε όπλα και εφόδια, ενώ η δυναμική του είχε προσελκύσει νέους αντάρτες και, από την άλλη, οι στρατιωτικές δυνάμεις στο νησί ενισχύθηκαν. Από τις αρχές του 1948, ο ΔΣΕ πραγματοποίησε μια σειρά επιθέσεων για να αναπληρώσει τα εφόδιά του, που είχαν εξαντληθεί στις συγκρούσεις του φθινοπώρου. Την 20ή προς την 21η Ιανουαρίου, ο ΔΣΕ μπήκε στο Καρλόβασι και κατέσχεσε όχι μόνο μια σειρά υλικών, αλλά και χρήματα απο το υποκατάστημα της Εθνικής Τράπεζας, με αποτέλεσμα να είναι σε θέση να αγοράζει ό,τι του χρειαζόταν.

Από το καλοκαίρι του 1948, οι επιχειρήσεις του Εθνικού Στρατού εναντίον του ΔΣΕ επανήλθαν δριμύτερες, ακόμα και με τη χρήση αντιτορπιλικών του στόλου που βομβάρδιζαν τις ορεινές θέσεις των ανταρτών. Η εναλλαγή θέσεων, όμως, από το ένα βουνό στο άλλο εξασφάλιζε στον ΔΣΕ την επιβίωσή του. Οπως όμως και στην υπόλοιπη χώρα, σταδιακά ο συσχετισμός έγερνε εναντίον του ΔΣΕ και οι ενέργειες του τελευταίου είχαν το χαρακτήρα του αντιπερισπασμού και της εξασφάλισης των αναγκαίων για την επιβίωσή του, όπως η επίθεση στο Καρλόβασι τη 17η προς τη 18η Φεβρουαρίου 1949.

Τον Μάιο αφίχθησαν στο νησί νέες στρατιωτικές δυνάμεις και ειδικά τρία Ειδικά Τάγματα Αξιωματικών (ΕΤΑΞ), στελεχωμένα από έφεδρους αξιωματικούς που πέρασαν από τη Μακρόνησο. Οι νέες αυτές δυνάμεις, σε συνδυασμό με τον πιο ασφυκτικό έλεγχο του χώρου και τη σύλληψη δύο χιλιάδων ανθρώπων ως ύποπτων για βοήθεια προς τον ΔΣΕ, περιόρισαν στο ελάχιστο τις δυνατότητες του τελευταίου. Στις 21 Μαΐου, μεταφέρθηκαν στα αστικά κέντρα ή σε χώρους συγκέντρωσης οι κάτοικοι είκοσι ορεινών χωριών, αποκόπτοντας τους αντάρτες του ΔΣΕ από κάθε κατοικημένο χώρο.

Ο πολιτικός επίτροπος του Δημοκρατικού Στρατού Σάμου, Γιάννης Σαλάς.

Χωρισμένοι σε μικρές ομάδες, οι αντάρτες προσπάθησαν να επιβιώσουν σε δυσμενείς συνθήκες και εξοντώνονταν ο ένας μετά τον άλλον. Ορισμένοι αυτοκτόνησαν για να μην πέσουν στα χέρια των εχθρών τους και άλλοι παραδόθηκαν ή συνελήφθηκαν. Η τελευταία συγκροτημένη ομάδα παραδόθηκε την 26η Αυγούστου 1949. Σχεδόν δύο μήνες μετά συνελήφθη και εκτελέστηκε ο πολιτικός επίτροπος του ΔΣΕ Σάμου Γιάννης Σαλάς, που είχε πρωταγωνιστικό ρόλο στο κίνημα της Μέσης Ανατολής, μαζί με το φοιτητή Ιατρικής Σαράντο Καρούτσο.

Κρήτη

Ο Εμφύλιος στην Κρήτη ξεκίνησε σχετικά αργά και τελείωσε νωρίς. Για λόγους τόσο γεωγραφικούς όσο και πολιτικούς και κοινωνικούς, η τοπική ηγεσία του ΚΚΕ προσπάθησε να αποφύγει την όξυνση που θα οδηγούσε σε ένοπλη σύρραξη. Από τις αρχές όμως του 1947 το κλίμα του Εμφυλίου που κατέκλυζε την υπόλοιπη χώρα, μοιραία συμπεριέλαβε και την Κρήτη. Και για την κεντρική εξουσία, που έβλεπε την περιοχή ως μεγάλη πηγή στρατολογίας, έπρεπε να παταχθεί εξαρχής κάθε πιθανή εστία αναταραχών. Η εξάρθρωση των οργανώσεων της Αριστεράς και η σύλληψη στελέχων τους μετέτρεψαν την επιλογή της σύγκρουσης σε μονόδρομο.

Ο αρχηγός του Δημοκρατικού Στρατού στην Ανατολική Κρήτη, Γιάννης Ποδιάς.

Στην κεντρική και την ανατολική Κρήτη, οι νεοδημιουργημένες αντάρτικες ομάδες τον Μάρτιο και τον Απρίλιο του 1947 στελεχώθηκαν κυρίως από στρατευμένους σε στρατόπεδο σκαπανέων στον Αγιο Νικόλαο Λασιθίου. Σύμφωνα με την αφήγηση ενός από αυτούς: «Στα τέλη του 1946 υπήρχαν στην Κρήτη δυο στρατόπεδα Σκαπανέων -το ένα στο Ρέθυμνο και το άλλο στον Αγιο Νικόλαο Λασηθίου- που αριθμούσαν συνολικά γύρω στους τρεις χιλιάδες στρατιώτες. Στις αρχές του 1947 τα στρατόπεδα αυτά διαλύθηκαν και κρατήθηκαν μόνο οι πιο "επικίνδυνοι", που συγκεντρώθηκαν στον Αγιο Νικόλαο - γύρω στους 120 με 125 [...] Στο τέλος του δεύτερου δεκαήμερου του Απρίλη και αφού η Οργάνωση Περιοχής Κρήτης του ΚΚΕ ενέκρινε τη σχετική πρόταση της κομματικής οργάνωσης του στρατοπέδου, πήραμε το δρόμο για το βουνό. Εκείνες τις μέρες είχαν έλθει βάσιμες πληροφορίες ότι σχεδίαζαν (οι στρατιωτικές αρχές) να μας στείλουν για εξόντωση στην κόλαση της Μακρονήσου (...). Με όλες τις αναγκαίες προφυλάξεις και τη μυστικότητα αποδράσαμε από το στρατόπεδο και συναντηθήκαμε, κατάκοποι λόγω της απόστασης, με την ομάδα του Ποδιά στη θέση Καθαρό».

Οι ομάδες όμως αυτές εξαρθρώθηκαν αρκετά εύκολα, καθώς δεν μπόρεσαν να ελέγξουν σταθερά κάποιο ορεινό χώρο ως βάση τους και εξαναγκάστηκαν σε συνεχείς συγκρούσεις χωρίς ανάπαυλα. Τέλος, στις αρχές Ιουλίου η τελευταία ομάδα, αποτελούμενη από περίπου 55 μαχητές, κυκλώθηκε στη νότια πλευρά του Ψηλορείτη από μέλη της Χωροφυλακής, ένοπλους παρακρατικούς των ΜΑΥ και των τοπικών οπλαρχηγών και εξοντώθηκε. Το κεφάλι του επικεφαλής της ομάδας Γιάννη Ποδιά αποκόπηκε και εκτέθηκε στο Ηράκλειο και στα γύρω χωριά.

Στη δυτική Κρήτη, οι τοπικές ομάδες του ΔΣΕ κατάφεραν να κρατήσουν για μεγαλύτερο διάστημα. Η περιοχή των Λευκών Ορέων προσφερόταν περισσότερο για καταφύγιο απ' ό,τι τα βουνά της ανατολικής μεριάς του νησιού. Οι αντάρτες κατάφεραν τον Ιούνιο του 1947 να κυριεύσουν το αεροδρόμιο του Μάλεμε αποκομίζοντας αιχμαλώτους και εφόδια. Η δραστηριότητα του ΔΣΕ στα Χανιά επέβαλε την αντιμετώπισή του από τη μόνη ισχυρή στρατιωτική μονάδα του νησιού, το Κέντρο Βασικής Εκπαιδεύσεως του Ηρακλείου, χωρίς ιδιαίτερη αρχική επιτυχία. Ως αποτέλεσμα, ο ΔΣΕ ενισχύθηκε και ανέβασε τη δύναμή του σε περίπου 300 μαχητές, αριθμός που δεν αυξήθηκε περαιτέρω, κυρίως λόγω των προβλημάτων επιμελητείας.

Ομως, και από την πλευρά του κράτους χρησιμοποιήθηκαν διάφοροι τρόποι για την αντιμετώπιση του αντάρτικου, όπως η χορήγηση αμνηστίας, αλλά και ο προσεταιρισμός άλλων ενόπλων που πάντα βρίσκονταν στα ορεινά μέρη. Εντέλει, μια επίθεση στις αρχές Ιουνίου 1948 έδωσε το αποφασιστικό χτύπημα στις δυνάμεις του ΔΣΕ. Η περικύκλωση του φαραγγιού της Σαμαριάς οδήγησε στη διάλυση των δυνάμεων αυτών, που διαχωρίστηκαν σε μικρές ομάδες, ενώ πολλοί επέλεξαν διάφορες ατομικές λύσεις.

Σύμφωνα με την αφήγηση του Νίκου Κοκοβλή: «Μέσα σ' ένα φαράγγι άγριο, εισβολείς, από τη μια μεριά, χιλιάδες, μ' όλα τα μέσα και το σύγχρονο εξοπλισμό και καθαρά μετόπισθεν. Κι από την άλλη, μερικές δεκάδες ξεπαπούτσωτοι, γυμνοί, να μετρούν τις μέρες και τις νύχτες που είναι νηστικοί και διψασμένοι και να λογαριάζουν μια - μια τις σφαίρες τους. Κι όμως, τα περάσματα του Φαραγγιού κρατιούνται. Οι αντάρτες μάχονται ηρωικά και ελπίζουν. Πόσο όμως και μέχρι πότε; Ενα μεσημέρι όλα εδώ μέσα άλλαξαν. Η ελπίδα χάθηκε. Μια συνδυασμένη επίθεση του αντιπάλου απ' το πέρασμα των Λαγουδολίβαδων σπάει τη δική μας αντίσταση... ...Στα νοτιοδυτικά η θέση Πρινιάς κρατιέται ακόμα. Μα το τέλος ήρθε. Το Φαράγγι δεν μπορεί να κρατηθεί. Επεσε! Τούτη η άγρια φύση, τούτος ο δύσβατος τόπος, που τόσες φορές μας περιέθαλψε και μας φύλαξε, είναι τώρα ξένος, εχθρικός...».

Τον Νοέμβριο του 1948 είχαν απομείνει στα Λευκά Ορη 48 αντάρτες. Ο πόλεμος είχε ουσιαστικά τελειώσει στην Κρήτη, αν και χαρακτηριστικά μια ομάδα έξι ανταρτών κατάφερε ύστερα από πολλές περιπέτειες να διαφύγει από το νησί το 1962 και μέσω Ιταλίας να φτάσει στο ανατολικό μπλοκ, ενώ οι τελευταίοι δύο αντάρτες κατέβηκαν από το βουνό εμφανιζόμενοι το 1974, μετά την πτώση της δικτατορίας.

ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ

Γιώργος Μαργαρίτης, *Ιστορία του ελληνικού Εμφυλίου Πολέμου 1946-1949, τόμος 2, Αθήνα, Βιβλιόραμα, 2001.*

Δημήτριος Ζαφειρόπουλος, *Ο αντισυμμοριακός αγών 1945-1949, Αθήνα, 1956.*

Σόλων Ν. Γρηγοριάδης, *Ιστορία της σύγχρονης Ελλάδας 1941-1974, Αθήνα, Καπόπουλος, 1973.*

Εφημερίδες *«Ελευθερία», «Εμπρός», «Ριζοσπάστης».*

Δημήτρης Θρασυβούλου, *«Ο εμφύλιος πόλεμος στη Σάμο 1947-1949. Τοπικές κοινωνίες και πολιτικές συγκρούσεις», διδακτορική διατριβή, Αθήνα, Πάντειο Πανεπιστήμιο.*

Αργυρώ Κοκοβλή - Νίκος Κοκοβλής, *«Αλλος δρόμος δεν υπήρχε: Αντίσταση, Εμφύλιος, Προσφυγιά», Αθήνα, Πολύτυπο, 2002.*

ΔΙΕΥΘΥΝΤΗΣ: ΠΑΝΟΣ Β. ΚΟΚΚΑΣ

ΕΛΕΥΘΕΡΙΑ

ΑΝΕΞΑΡΤΗΤΟΣ ΠΡΩΪΝΗ ΕΦΗΜΕΡΙΣ

Ἡ Ἑλλὰς εἶναι δημοκρατική

ΤΡΙΤΗ 30 ΑΥΓΟΥΣΤΟΥ 1949

ΕΠΗΛΘΕΝ Η ΠΛΗΡΗΣ ΚΑΤΑΡΡΕΥΣΙΣ ΤΟΥ ΣΥΜΜΟΡΙΤΙΣΜΟΥ

Ο ΓΡΑΜΜΟΣ ΗΛΕΥΘΕΡΩΘΗ

Κατέπαυσε κάδε ἀντίστασις τῶν συμμοριτῶν

ΠΟΛΛΟΙ ΑΙΧΜΑΛΩΤΟΙ ΚΑΙ ΟΛΟΚΛΗΡΟΝ ΤΟ ΕΠΙΤΕΛΕΙΟΝ ΣΥΜΜΟΡΙΑΚΗΣ ΜΕΡΑΡΧΙΑΣ ΕΙΣ ΧΕΙΡΑΣ ΤΟΥ ΣΤΡΑΤΟΥ

ΤΕΡΑΣΤΙΑΙ ΑΙ ΠΟΣΟΤΗΤΕΣ ΤΩΝ ΛΑΦΥΡΩΝ

Η ΠΕΡΙΑΛΑΧΠΡΟΣ ΝΙΚΗ ΤΟΥ ΣΤΡΑΤΟΥ

Πῶς ἐκερδήθη ἡ μάχη

Η ΤΑΚΤΙΚΗ ΤΗΣ ΔΗΜΙΟΥΡΓΙΑΣ ΡΗΓΜΑΤΟΣ

Τοῦ στρατιωτικοῦ συνεργάτου μας ὑποστρατήγου κ. ΧΡ. Γ. ΤΣΙΓΑΝΤΕ

ΚΟΖΑΝΗ, 29 Αὐγούστου.

ΕΛΕΥΘΕΡΑ

Η ΑΜΕΡΙΚΗ ΔΕΝ ΘΑ ΕΠΕΜΒΗ ΕΙΣ ΕΣΩΤΕΡΙΚΑ ΖΗΤΗΜΑΤΑ ΤΩΝ ΕΥΡΩΠΑΪΚΩΝ ΧΩΡΩΝ

δηλοῖ ὁ Πρόεδρος Τρουμαν

ΑΙ ΣΥΝΟΜΙΛΙΑΙ ΤΗΣ ΟΥΑΣΙΓΚΤΩΝ ΘΑ ΠΕΡΙΑΒΟΥΝ ΚΑΙ ΔΙΕΘΝΗ ΘΕΜΑΤΑ

Ο ΕΞΟΠΛΙΣΜΟΣ ΤΗΣ Δ. ΕΥΡΩΠΗΣ ΕΠΙΤΑΧΥΝΕΤΑΙ

Ο ΚΟΜΜΟΥΝΙΣΜΟΣ ΕΙΝΑΙ ΚΙΝΔΥΝΟΣ ΔΙΑ ΤΗΝ ΕΙΡΗΝΗΝ

Ο ΠΩΑ ΡΟΜΠΣΟΝ ΑΙΤΙΑ ΤΑΡΑΧΩΝ ΕΙΣ Ν. ΥΟΡΚΗΝ

Η ΠΟΛΙΟΜΥΕΛΙΤΙΣ ΕΞΑΠΛΟΥΤΑΙ ΕΙΣ ΗΝΩΜ. ΠΟΛΙΤΕΙΑΣ

Η ΣΥΜΦΩΝΙΑ ΙΤΑΛΙΑΣ ΚΑΙ ΕΛΛΑΔΟΣ

Ο ΤΙΤΟ ΑΝΤΙΤΙΘΕΤΑΙ ΕΙΣ ΤΗΝ «ΕΛΕΥΘΕΡΑΝ ΑΛΒΑΝΙΑΝ»

Ὁ Φράσαρι δὲν κατώρθωσεν εἰσέτι νὰ συνεννοηθῆ μὲ τὴν ὁμάδα τῶν Σκοπίων

ΑΙΔΗΝ ΙΚΑΝΟΠΟΙΗΜΕΝΟΙ ΟΙ ΑΛΒΑΝΟΙ ΑΠΟ ΤΗΝ ΔΗΛΩΣΙΝ ΔΙΟΣΙΗ ΔΗ

ΤΟ ΕΠΙΚΕΝΤΡΟΝ ΤΗΣ ΚΡΙΣΕΩΣ ΜΕΤΕΓΟΠΙΣΘΗ

Τὸ βαλκανικὸν πάλιν εἰς τὸ προσκήνιον

Α'. ΤΟ ΕΛΛΗΝΙΚΟΝ ΕΙΣ ΤΗΝ ΓΕΝ. ΣΥΝΕΛΕΥΣΙΝ ΤΗΣ Ο. Η. Ε.

Τοῦ κ. Γ. Α. Ἀνδρουλιδάκη

ΑΠΟ Τ.Η ΔΟΥΛΕΙΑ ΣΤΗ ΧΕΙΡΑΦΕΤΗΣΙΑ

Η εφημερίδα «Ελευθερία» της 30ής Αυγούστου 1949 αναγγέλλει την κατάληψη του Γράμμου από τον Εθνικό Στρατό.

ΒΑΣΙΛΙΚΗ ΛΑΖΟΥ

Ιστορικός, διδάκτωρ Τμήματος Πολιτικής Επιστήμης και Ιστορίας Παντείου Πανεπιστημίου

ΓΡΑΜΜΟΣ-ΒΙΤΣΙ: Η ΤΕΛΙΚΗ ΑΝΑΜΕΤΡΗΣΗ ΚΑΙ Η ΛΗΞΗ ΤΩΝ ΣΤΡΑΤΙΩΤΙΚΩΝ ΕΠΙΧΕΙΡΗΣΕΩΝ ΤΟΥ ΕΜΦΥΛΙΟΥ ΠΟΛΕΜΟΥ

Οι επιχειρήσεις του Εθνικού Στρατού «ΠΥΡΣΟΣ» Α΄, Β΄ και Γ΄. Η ήττα και η υποχώρηση του Δημοκρατικού Στρατού. Μαρτυρίες για τις μάχες.

Στις 30 Αυγούστου του 1949 οι αθηναϊκές εφημερίδες κυκλοφόρησαν φιλοξενώντας στην πρώτη τους σελίδα την είδηση πως ο Γράμμος, το τελευταίο προπύργιο του Δημοκρατικού Στρατού, κατελήφθη από τον Εθνικό Στρατό: «Επήλθεν η πλήρης κατάρρευσις του συμμοριτισμού. Ο Γράμμος πλευθερώθη. Κατέπαυσε κάθε αντίστασις των συμμοριτών»[1]. Ο εμφύλιος πόλεμος που είχε ξεκινήσει το 1946, ύστερα από τρία χρόνια αιματηρών, σκληρών συγκρούσεων, έφτανε στο τέλος του με την κατάληψη του Γράμμου και του Βίτσι από τον Εθνικό Στρατό και την υποχώρηση του Δημοκρατικού Στρατού (ΔΣΕ) στην Αλβανία.

Η αντίστροφη μέτρηση είχε ξεκινήσει κάποιους μήνες νωρίτερα. Από τέλη Μαρτίου 1949 ο ΔΣΕ έπαψε να υπάρχει ως υπολογίσιμη δύναμη στην Πελοπόννησο. Την ίδια τύχη ακολούθησαν από τα μέσα Μαΐου 1949 οι δυνάμεις του στη Στερεά Ελλάδα παρά τις επιτυχίες τους στην Καρδίτσα και το Καρπενήσι. Μικρές ήταν και οι συγκεντρώσεις μαχητών του ΔΣΕ που υπήρχαν στην Κεντρική και την Ανατολική Μακεδονία, με εξαίρεση αυτή στα Κρούσια – Μπέλες.

Ως το καλοκαίρι του 1949, ο κύριος όγκος του ΔΣΕ περιοριζόταν στις εστίες που αυτός κατείχε επί των βορειοδυτικών συνόρων της χώρας, στους ορεινούς όγκους του Βίτσι και του Γράμμου. Ελεύθερες από στατικά καθήκοντα φύλαξης και διατήρησης της τάξης και απαλλαγμένες από απειλές στα μετόπισθεν ή κινδύνους αντιπερισπασμών, όλες σχεδόν οι μονάδες εκστρατείας του Εθνικού Στρατού προσανατολίστηκαν προς αυτήν την κατεύθυνση για την πραγματοποίηση της τελικής φάσης του επιχειρησιακού σχεδίου: την κατάληψη των ορεινών αυτών περιοχών και την εξόντωση των δυνάμεων του ΔΣΕ που τις κατείχε[2].

Η τελική επίθεση του Εθνικού Στρατού: Το σχέδιο «ΠΥΡΣΟΣ»

Για την τελική επιχείρηση, ο Εθνικός Στρατός εφήρμοσε το σχέδιο με την κωδική ονομασία «ΠΥΡΣΟΣ», η εκτέλεση του οποίου έγινε σε τρεις φάσεις. Κατά την πρώτη φάση («ΠΥΡΣΟΣ Α΄», 2-8 Αυγούστου 1949), προβλέπονταν μέτριες παραπλανητικές επιθέσεις στον Γράμμο, με σκοπό να δημιουργηθεί η αίσθηση στο Δημοκρατικό Στρατό ότι εκεί θα ξεδιπλωνόταν η κύρια επίθεση και να καθηλωθούν οι δυνάμεις του ώστε να μην μπορούν να συνδράμουν στο Βίτσι, στην κύρια φάση των επιχειρήσεων[3]. Κατά τη δεύτερη φάση («ΠΥΡΣΟΣ Β΄», 10-16 Αυγούστου 1949), το σχέδιο του Γενικού Επιτελείου Στρατού προέβλεπε την εξέλιξη της κύριας ενέργειας του Εθνικού Στρατού στην περιοχή του Βίτσι με σκοπό την κατάληψή της και την εξόντωση των δυνάμεων του ΔΣΕ[4]. Τέλος, η τρίτη φάση («ΠΥΡΣΟΣ Γ΄»,

24-30 Αυγούστου 1949) προέβλεπε αποφασιστική ενέργεια του Εθνικού Στρατού στην περιοχή του Γράμμου, με σκοπό την κατάληψή της, την καταστροφή των δυνάμεων του ΔΣΕ και το σφράγισμα των ελληνοαλβανικών συνόρων, ώστε να μην υπάρχει καμία διέξοδος διαφυγής στις δυνάμεις του ΔΣΕ[5].

Το σχέδιο του Δημοκρατικού Στρατού για την αντιμετώπιση της εκστρατείας του Εθνικού Στρατού σε Γράμμο - Βίτσι

Σε αυτά τα σχέδια ενέργειας του Εθνικού Στρατού αντιτάχθηκε συγκεκριμένο σχέδιο διάταξης και δράσης του Δημοκρατικού Στρατού σύμφωνα με απόφαση του Πολιτικού Γραφείου του ΚΚΕ στις 7 Ιουνίου 1949. Το σχέδιο αυτό στις βασικές του γραμμές προέβλεπε όσον αφορά στο Βίτσι:

1. Τακτικές ενεργητικής άμυνας των δύο άκρων και ελαστικότητα στο κέντρο.

2. Διατήρηση των θέσεων του ΔΣΕ στα βασικά υψώματα και, σε περίπτωση κατάληψής τους, διατήρηση ορισμένων πολυβολείων και ταυτόχρονη αντεπίθεση από εφεδρική δύναμη με συνδυασμό γερή βάση πυρός για την ανακατάληψή τους.

3. Κατά την εξέλιξη της μάχης και έπειτα από οριστική φθορά του αντιπάλου, εξαπόλυση επιθέσεων από τις δυνάμεις του ΔΣΕ από μελετημένα βασικά σημεία, κυρίως προς τα πλευρά και τα μετόπισθεν του αντιπάλου.

4. Ορισμός δεύτερης σειράς άμυνας στο Λέσιτς και τρίτης γραμμής άμυνας στα σημεία Βάρμπα – Περβάλι – Διπέλα Βούτα, όπου και τοποθετήθηκε ισχυρή βάση πυρός και ορίστηκε κυκλική οργάνωση των σημείων για τη διατήρησή τους όταν υπερφαλαγγιστούν από τις δυνάμεις του Εθνικού Στρατού.

5. Γενική κινητοποίηση και τεχνική προετοιμασία της μάχης.

6. Οργάνωση της δράσης στα μετόπισθεν των εχθρικών δυνάμεων με τη διενέργεια αντεπιθέσεων.

Με βάση το σχέδιο άμυνας στον Γράμμο, προβλεπόταν διατήρηση της ισχύουσας διάταξης με αποφασιστικές επιθέσεις και φθορά του αντιπάλου, ώστε να μην μπορεί να επέμβει στη βασική γραμμή της άμυνας, η οποία θα αποτελούσε και ορμητήριο για τις αντεπιθέσεις του ΔΣΕ. Προβλεπόταν, επιπροσθέτως, οργάνωση αντεπιθέσεων από βασικά σημεία και δράση στα μετόπισθεν.

Τέλος, το Γενικό Αρχηγείο του ΔΣΕ, σε περίπτωση επιθετικής ενέργειας του Εθνικού Στρατού στο Βίτσι ή στον Γράμμο, μπορούσε να αποφασίσει μαζική συγκεντρωτική επίθεση για την ανατροπή του αντιπάλου[6].

Οι δυνάμεις των αντιπάλων

Το κύριο βάρος της επίθεσης από την πλευρά του Εθνικού Στρατού ανέλαβε το Στρατηγείο Ηπείρου και Δυτικής Μακεδονίας (ΣΗΔΜ), το οποίο είχε στη διάθεσή του τις δυνάμεις του Α΄ και Β΄ Σώματος Στρατού. Επρόκειτο για δύναμη περίπου 200.000 ανδρών, η οποία κατανεμόταν σε 7 Μεραρχίες Πεζικού, 1 Μεραρχία Καταδρομών, 12 Ελαφρά Συντάγματα Πεζικού, 8 Τάγματα Εθνοφρουράς και άλλους σχηματισμούς. Ιδιαίτερα ενισχυμένες ήταν οι μονάδες του Πυροβολικού, των Διαβιβάσεων και του Μηχανικού[7]. Οι δυνάμεις αυτές αποτελούσαν μια αξιόμαχη στρατιά, η οποία διέθετε σε αφθονία πεδινό και ορεινό πυροβολικό, όλμους, τεθωρακισμένα και άρματα μάχης, ποσότητες εφοδίων και νέα όπλα, όπως οι

Μελέτη χάρτη της περιοχής από αξιωματικούς του Εθνικού Στρατού.

Προετοιμασία δυνάμεων του Εθνικού Στρατού για επίθεση στο «βόρειο μέτωπο», όπως αναφέρει η λεζάντα της εποχής από τον αγγλικό Τύπο.

Ανδρες του Δημοκρατικού Στρατού, «κάπου στον Γράμμο», το 1949.

εκτοξευτές αντιαρματικών ρουκετών (μπαζούκας) και οι βόμβες ναπάλμ.

Κυρίως, όμως, διέθετε κατ' αποκλειστικότητα Αεροπορία. Εκατό περίπου αεροπλάνα, μεταξύ των οποίων, εκτός από τα Spitfire, υπήρχαν τα άρτι αφιχθέντα στην Ελλάδα βομβαρδιστικά καθέτου εφορμήσεως Helldiver[8], τα οποία ήταν σε θέση να εξαπολύσουν εναντίον των θέσεων του ΔΣΕ επιθέσεις ακριβείας. Η χρήση του μέσου αυτού κατά την τελευταία φάση των επιχειρήσεων στον Γράμμο και γενικότερα η αξιοποίηση της Αεροπορίας συνέτειναν αποφασιστικά στην έκβαση της τελικής αναμέτρησης υπέρ του Εθνικού Στρατού[9].

Απέναντι σε αυτές τις δυνάμεις ο ΔΣΕ είχε να αντιτάξει περίπου 15.000 μαχητές, άνδρες και γυναίκες, 8.800 μαχητές παρατακτή δύναμη στο Βίτσι και περίπου 6.500 μαχητές στον Γράμμο[10]. Αν και οι θέσεις του στο Βίτσι ήταν εξαιρετικά οχυρές, με μετωπική και στατική παράταξη, και παρόλο που μεταφέρθηκαν στην κύρια γραμμή μετώπου όσο το δυνατόν περισσότερα βαρέα όπλα και πυροβόλα, ο ΔΣΕ διέθετε περιορισμένη δύναμη πυρός και πενιχρά πολεμικά μέσα σε σχέση με τον αντίπαλό του. Οι μονάδες του αντιμετώπιζαν προβλήματα συνοχής και ποιότητας, καθώς μεγάλο ποσοστό ήταν γυναίκες, έφηβοι ή αποθεραπευμένοι τραυματίες και οι εφεδρείες ήταν σχεδόν ανύπαρκτες[11]. Το αξιόμαχο της δύναμής του διατηρείτο χάρη στο ομοιογενές και πειθαρχημένο σώμα στελεχών, στην ύπαρξη κάποιων επίλεκτων μονάδων πιο καλά στελεχωμένων και εξοπλισμένων, καθώς και στην οργάνωση της διάταξης των μαχητών γύρω από ισχυρές βάσεις πυρός – πολυβολεία[12].

Στη διάθεση του ΔΣΕ ήταν επιπροσθέτως Πυροβολικό, ορεινό, αντιαρματικό και αντιαεροπορικό

(45 ορειβατικά πυροβόλα, 15 αντιαεροπορικά και 27 αντιαρματικά) και όλμοι.

Οπως προκύπτει με σαφήνεια από τη γενική εικόνα, οι αντίπαλες δυνάμεις ήταν εξαιρετικά άνισες μεταξύ τους, με συντριπτική την υπεροχή του Εθνικού Στρατού όχι μόνο σε έμψυχο υλικό, αλλά και στην ποσότητα και την ποιότητα του οπλισμού. Το γεγονός αυτό απέβη καθοριστικό για την έκβαση των επιχειρήσεων, πόσω μάλλον όταν οι δύο αντίπαλοι έμελλε να συγκρουσθούν όχι πια με τους όρους του ανταρτοπολέμου, αλλά σε τακτική αναμέτρηση.

«ΠΥΡΣΟΣ Α΄»

Η πρώτη φάση της επιχείρησης «Πυρσός Α΄» άρχισε τη νύχτα της 2ας προς την 3η Αυγούστου 1949 στον Γράμμο και ήταν παραπλανητικού χαρακτήρα. Σκοπός της ήταν να δημιουργηθεί στο Δημοκρατικό Στρατό η εντύπωση ότι επρόκειτο για την κύρια επιχείρηση του Εθνικού Στρατού ώστε ο ΔΣΕ να καθηλωθεί στις θέσεις του και να μην μπορέσει να συνδράμει τις δυνάμεις στο Βίτσι κατά την κύρια φάση των επιχειρήσεων ή, στο πλαίσιο ενός ακόμα πιο αισιόδοξου σεναρίου, να αναγκαστεί να μεταφέρει δυνάμεις από το Βίτσι στον Γράμμο για ενίσχυση των εκεί θέσεων[13]. Για αυτό το λόγο καθορίστηκε ως αποστολή:

α) να πραγματοποιηθεί ισχυρή επιθετική ενέργεια κατά του Βορείου Γράμμου προκειμένου να καταληφθούν ο αυχένας Σγκούρο και η περιοχή ανατολικά των ποταμών Αλιάκμονα και Σαρανταπόρου και να απαγορευθεί η μεταφορά δυνάμεων από τον Γράμμο στο Βίτσι και αντίστροφα,

β) ταυτόχρονα να πραγματοποιηθούν δευτερεύουσες επιθετικές προσπάθειες σε ολόκληρο το μέτωπο του Γράμμου με σκοπό την αγκίστρωση των δυνάμεων του ΔΣΕ και να επιδιωχθεί η κατάληψη των Κάμενικ – Γκόλιο – Στενό,

γ) να διατηρηθούν πριν και κατά τη διάρκεια των επιχειρήσεων στο Βίτσι όλες οι ήδη κατεχόμενες θέσεις για την αντιμετώπιση κάθε επιθετικής ενέργειας του ΔΣΕ είτε στον Γράμμο είτε στη Μουργκάνα και

δ) να εμποδιστεί η διαφυγή των δυνάμεων του ΔΣΕ από τον Γράμμο στο εσωτερικό της χώρας.

Ως αποτέλεσμα, οι κύριες επιθέσεις του Εθνικού Στρατού στράφηκαν προς τις κοντινές προς το Βίτσι περιοχές, στη ζώνη ανατολικά του Αλιάκ-

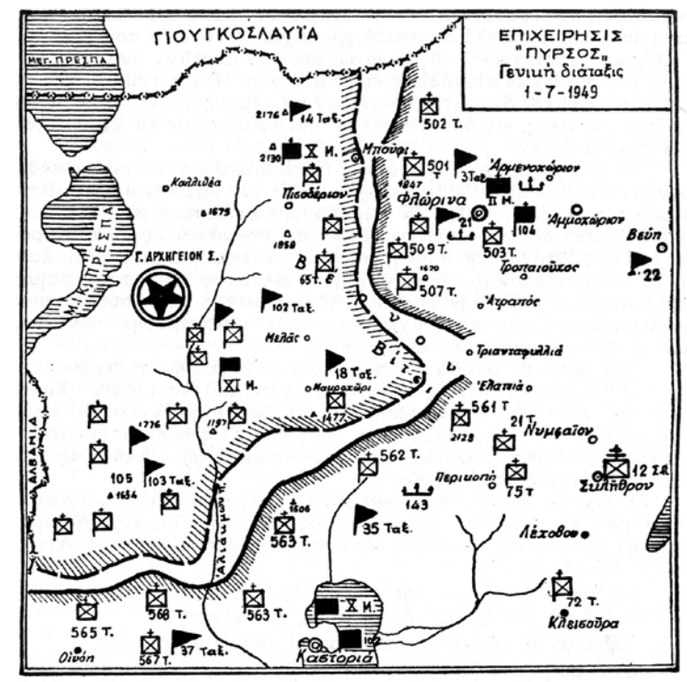

Γενική διάταξη των δυνάμεων του Εθνικού και του Δημοκρατικού Στρατού την 1η Ιουλίου 1949 (Δ. Ζαφειρόπουλος, Ο αντισυμμοριακός αγών, Αθήναι 1956).

Στην τελευταία φάση της εμφύλιας αναμέτρησης οι δυνάμεις του Εθνικού Στρατού είχαν συντριπτική υπεροπλία έναντι του Δημοκρατικού Στρατού.

μονα και στον άνω ρου της κοιλάδας του Σαρανταπόρου.

Η επιχείρηση ανατέθηκε σε μονάδες του Α΄ Σώματος Στρατού, με διοικητή τον Θρασύβουλο Τσακαλώτο, και ειδικότερα στην Ι Μεραρχία. Οι επιθετικές επιχειρήσεις στηρίχθηκαν σε μετωπικές ενέργειες για την κατάληψη ισχυρών σημείων στηρίγματος και υποστηρίζονταν από ισχυρά μέσα πυρός του Πυροβολικού και της Αεροπορίας. Στις έξι ημέρες που διήρκεσαν (2-8 Αυγούστου 1949), οι μονάδες του Εθνικού Στρατού κατόρθωσαν να καθηλώσουν τις δυνάμεις του ΔΣΕ στον Γράμμο και να καταλάβουν σημαντικές στρατηγικές θέσεις στο βορειοανατολικό και το δυτικό Γράμμο (υψώματα Ταμπούρι, 1425 «Χελώνα» και 1806), που αποτέλεσαν σοβαρές βάσεις εξορμήσεων στις μελλοντικές επιχειρήσεις στην περιοχή[14].

«ΠΥΡΣΟΣ Β΄»

Στις 10 Αυγούστου εξαπολύθηκε ο «ΠΥΡΣΟΣ Β΄», η κύρια φάση της όλης επιχείρησης, που είχε στόχο να εξοντώσει τις δυνάμεις του ΔΣΕ που βρίσκονταν στο Βίτσι, όπου ο ΔΣΕ είχε κατασκευάσει ισχυρές οχυρώσεις.

Η ζώνη των επιχειρήσεων, ορεινή, διακεκομμένη και στο μεγαλύτερο μέρος της δασώδης, οριζόταν από τους εδαφικούς όγκους των ορέων Βαρνούς, Βέρνον (Βίτσι), Μάλι Μάδι, Βάρμπα, Μισοδάγιστα, το συγκρότημα Τσούκα – Λέσιτς και τα όρη του Πυξού. Επιπρόσθετα, ο ανατολικός κλάδος του Αλιάκμονα, ο οποίος πηγάζει από το Πισοδέρι και ελίσσεται μεταξύ της κορυφογραμμής του Βίτσι και της αντιρίδας Μισοδάγιστα – Μπούτσι – Μάλι Μάδι, και οι λίμνες Μικρή και Μεγάλη Πρέσπα δημιουργούσαν υδάτινα εμπόδια και υποχρεωτικές διαβάσεις.

Σύμφωνα με το σχέδιο του επιτελείου του Β΄ Σώματος Στρατού, το οποίο τελούσε υπό τη διοίκηση του στρατηγού Στυλιανού Μανιδάκη, οι επιχειρήσεις επρόκειτο να ξεκινήσουν με επίθεση της ΙΙ Μεραρχίας στις θέσεις του ΔΣΕ στα υψώματα Πολενάτα και 1685. Στη συνέχεια, προβλεπόταν η αιφνιδιαστική διείσδυση και κατάληψη της τοποθεσίας Τσούκα – Λέσιτς – Μπαρό, η οποία αποτελούσε την κύρια τοποθεσία άμυνας των

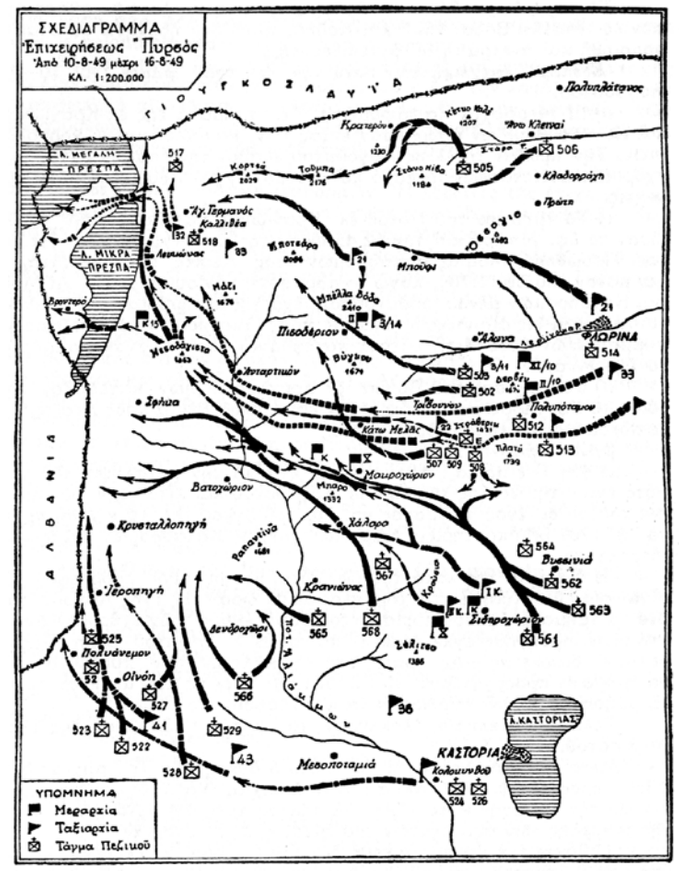

Σχεδιάγραμμα της επιχείρησης «Πυρσός Β΄», 10-16 Αυγούστου 1949 (Ζαφειρόπουλος, ό.π.).

Αντάρτες του ΔΣΕ στο Βίτσι το 1949.

μαχητών του ΔΣΕ. Ακολουθούσε διεύρυνση του ρήγματος προς Βάρμπα – Καρμπέτσι, σε συνδυασμό με ενέργεια επί των κατευθύνσεων Ιεροπηγή – Σμαρδέσι – Καρμπέτσι και Μισοδάγιτσα – Πρεβόλ – Λαιμός, με σκοπό την απαγόρευση διαφυγής των δυνάμεων του ΔΣΕ προς την Αλβανία. Τέλος, το σχέδιο προέβλεπε την εκκαθάριση της Χερσονήσου Πυξού[15].

Στις 6:30 π.μ. της 10ης Αυγούστου, ύστερα από σφοδρό βομβαρδισμό των θέσεων του ΔΣΕ από το Πυροβολικό και την Αεροπορία, η 22α Ταξιαρχία της ΙΙ Μεραρχίας του Εθνικού Στρατού προσέβαλε τις θέσεις των τμημάτων του ΔΣΕ στα υψώματα Πολενάτα και 1685, τα οποία υπερασπιζόταν το 427 Τάγμα της 18ης Ταξιαρχίας του ΔΣΕ με δύναμη μόλις 250 περίπου μαχητών με εφεδρεία τη διλοχία Γαρέφη, δύναμης περίπου 110 μαχητών[16].

Αξίζει να σημειωθεί ότι ποτέ έως τότε κατά τη διάρκεια του πολέμου δεν είχε δοθεί τόσο ισχυρή υποστήριξη Πυροβολικού και Αεροπορίας σε μονάδα Εθνικού Στρατού. Ενδεικτικά, την πρώτη ημέρα των επιχειρήσεων στο Βίτσι η αεροπορική δραστηριότητα εναντίον των υψωμάτων Πολενάτα και 1685 ήταν καταιγιστική. Σμήνος 32 αεροσκαφών Σπιτφάιρ και 2 Ντακότα εξαπέλυσαν εναντίον των στόχων συνολικά 257 βόμβες των 227 και 113 κιλών, 44 βόμβες ναπάλμ και εκατοντάδες οβίδες και βλήματα, με αποτέλεσμα τα διεκδικούμενα υψώματα να καταληφθούν ολοκληρωτικά από τις φλόγες[17].

Υστερα από επίμονες και διαρκείς επιθέσεις που οδήγησαν στην κατάληψη του υψώματος 1685, ο Εθνικός Στρατός πέτυχε να δημιουργήσει ρήγμα στην αμυντική διάταξη των μαχητών του ΔΣΕ. Αντίθετα, παρά τις καταιγιστικές επιθέσεις της Αεροπορίας και του Πυροβολικού στο ύψωμα Πολενάτα, τα τρία τέταρτα των πολυβολείων του ΔΣΕ παρέμεναν ανέπαφα. Οι μονάδες των καταδρομών δέχθηκαν ισχυρές αντεπιθέσεις από τους υπερασπιστές της αμυντικής διάταξης του ΔΣΕ,

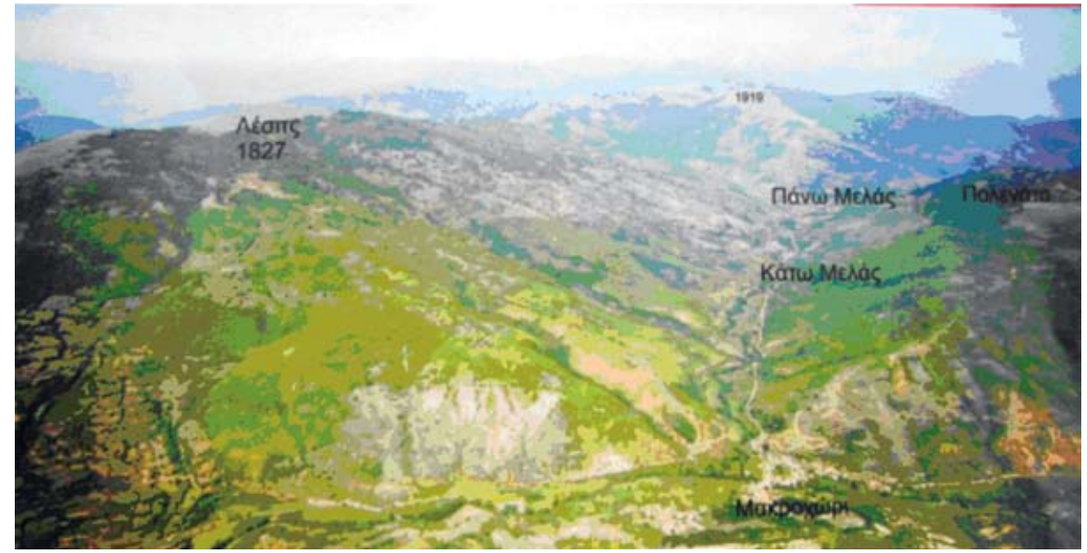

Τα υψώματα του Λέσιτς και της Πολενάτας όπου δόθηκαν οι καθοριστικότερες μάχες των επιχειρήσεων στο Βίτσι. Διακρίνεται η χαράδρα κοντά στο χωριό Παύλος Μελάς από όπου διείσδυσε ο Εθνικός Στρατός (Σύγχρονη Εποχή – Οδηγητής, Σύντομη Ιστορική Αναφορά για Πρέσπες – Βίτσι, Αθήνα 2007).

οι οποίοι είχαν ενισχυθεί από το ΙΙΙ Τάγμα της Σχολής Αξιωματικών του Γενικού Αρχηγείου του ΔΣΕ. Οι απώλειες του Εθνικού Στρατού, κυρίως από τα πυρά όλμων του ΔΣΕ, στον τομέα αυτό ήταν μεγάλες[18]. Τελικά, αργά το απόγευμα της 10ης Αυγούστου 1949 η πρώτη από τις κορυφές της Πολενάτα καταλήφθηκε από τον Εθνικό Στρατό. Αποφασιστικό ρόλο είχε η δράση των αρμάτων μάχης, τα οποία είχαν αναρριχηθεί και έβαλαν σε απόσταση βολής τα πολυβολεία των αμυνομένων.

Από το ρήγμα που δημιουργήθηκε διείσδυσαν τη νύκτα από τη 10η προς την 11η Αυγούστου πέντε Μοίρες Ορεινών Καταδρομών μέσα από τη χαράδρα κοντά στο χωριό Παύλος Μελάς (παρόλο που βρίσκονταν εντός του βεληνεκούς των πολυβολείων του ΔΣΕ), ακολουθούμενες από άρματα μάχης και τεθωρακισμένα προκειμένου να βρεθούν στο κέντρο της αμυντικής διάταξης του ΔΣΕ. Η κατάσταση σε αυτό το σημείο θα μπορούσε να είχε ανατραπεί αν ο ΔΣΕ έκανε επίθεση μέσα στη χαράδρα[19]. Οι εφεδρείες του, ωστόσο, ήταν μικρές και οι δυνάμεις του δέχονταν πιέσεις από πολλές κατευθύνσεις. Θεώρησε επιπροσθέτως ότι η κατάσταση δεν ήταν τόσο κρίσιμη, καθώς είχε καταληφθεί μόνο ένα ύψωμα.

Επόμενος στόχος ήταν η κατάληψη του ορεινού συγκροτήματος Μπαρό – Λέσιτς – Τσούκα. Δύο Ταξιαρχίες της ΧΙ Μεραρχίας, η 31η Ταξιαρχία με κατεύθυνση το Λέσιτς, η 33η Ταξιαρχία με κατεύθυνση το ύψωμα Τσούκα, καθώς και Μοίρα της ΙΙΙ Μεραρχίας Καταδρομών τις πρωινές ώρες της 11ης Αυγούστου βρέθηκαν κοντά στους στόχους Λέσιτς και Τσούκα. Υστερα από σκληρό αγώνα, τέσσερις Μοίρες ΛΟΚ κατέλαβαν το ιδιαιτέρως σημαντικό ύψωμα Μπαρό, προσβάλλοντας ταυτόχρονα το ύψωμα Λέσιτς από το Νότο, την ώρα που εναντίον του Λέσιτς επετίθετο άλλη Μοίρα Καταδρομών με ορμητήριο την περιοχή Κουλκουθούρια. Το ύψωμα αυτό υπερασπίζονταν μαχητές της 18ης και της 102ης Ταξιαρχίας του ΔΣΕ, στην ουσία

Πανοραμική φωτογραφία εποχής, της περιοχής όπου έγιναν οι τελευταίες μάχες στο Βίτσι, μεταξύ Φλώρινας και Πρέσπας.

με πολύ λιγότερους μαχητές από ό,τι δήλωνε η ονομασία τους.

Οι νυκτερινές διεισδύσεις των δυνάμεων καταδρομών και του Πεζικού στέφθηκαν από επιτυχία. Η 33η Ταξιαρχία (της ΧΙ Μεραρχίας), που επετίθετο στο ύψωμα Τσούκα, κατόρθωσε να πλησιάσει και να καταλάβει το ύψωμα το οποίο βρισκόταν στα νώτα της αμυντικής διάταξης του ΔΣΕ στο Λέσιτς[20]. Τη 12η Αυγούστου το πρωί κατελήφθη και το ύψωμα Λέσιτς, σημείο-κλειδί για τη στήριξη του μετώπου, παρά την άμυνα που αντέταξαν οι δυνάμεις της 102ης Ταξιαρχίας του ΔΣΕ, που είχαν ενισχυθεί με τμήματα της Σχολής Αξιωματικών του Γενικού Αρχηγείου. Η πυκνότητα των επιτιθέμενων, οι διαρκείς τους επιθέσεις και η άφιξη αρμάτων μάχης στην περιοχή δεν άφηναν κανένα περιθώριο εκμετάλλευσης. Τελικά, αργά το απόγευμα της 11ης Αυγούστου 1949 το συγκρότημα της Πολενάτας εγκαταλείφθηκε από το Δημοκρατικό Στρατό.

Τη μάχη περιγράφει ο Ζήσης Ζώκας, μαχητής της Σχολής Αξιωματικών του ΔΣΕ: *«Στις 11/8/1949 τα χαράματα κλήθηκε ο Π.Ε.* (Πολιτικός Επίτροπος) *της Ταξιαρχίας στο τηλέφωνο και πήρε εντολή από το Γ.Α.* (Γενικό Αρχηγείο). *Το ΙΙΙ τάγμα να κινηθεί αμέσως για το Λέσιτς. Σημάναμε συναγερμό και το τάγμα σε χρόνο μηδέν ξεκίνησε για την αποστολή του.*

Στο δρόμο προς το Λέσιτς συναντήσαμε τον επιτελάρχη της ΧΙ Μεραρχίας του ΔΣΕ, σ. Νίκο Τερζόγλου. Σύντομα μας ενημέρωσε για την κρισιμότητα της κατάστασης, την πίεση που δέχονταν τα τμήματα που μάχονταν στο Λέσιτς, και μας συνέστησε, όσο το δυνατόν γρηγορότερα, να φτάσουμε στο Λέσιτς με υψόμετρο 1.827 μέτρα.

Οι άνδρες του τάγματος επιστρατεύοντας όλες τις δυνάμεις τους σύντομα έφτασαν στο ύψωμα Λέσιτς. Παρακάμπτοντας την κορυφή από τα αριστερά της κορυφής του Λέσιτς, πήραμε αμέσως επαφή με τον εχθρό στο ύψωμα Μόρο. Περάσαμε αμέσως στην αντεπίθεση με αποτέλεσμα να καθηλωθεί ο εχθρός. Η μάχη είχε το χαρακτήρα μάχης εκ συναντήσεως και διεξαγόταν σε ανοχύρωτο πεδίο.

Ο αγώνας συνεχίστηκε σκληρός με επιθέσεις του κυβερνητικού στρατού και αντεπιθέσεις του τάγματος της Σχολής Αξιωματικών. Η απόσταση που μας χώριζε ήταν απόσταση αναπνοής, διεξαγόταν αγώνας εκ του συστάδην, αγώνας σώμα με σώμα (...).

Μετά την κατάληψη του υψώματος Τσούκα, από εγκληματικό λάθος της Δ/σης του ΔΣΕ, η κατάσταση άλλαξε ριζικά προς όφελος του κυβερνητικού στρατού. Το ύψωμα Τσούκα, με υψόμετρο 1.678 μέτρα, εφάμιλλο με το ύψωμα Λέσιτς, δέσποζε στην περιοχή και ο κυβερνητικός στρατός πέτυχε αμαχητί να τα καταλάβει και να μπει σφήνα στη διάταξή μας»[21].

Η κατάληψη του Λέσιτς από τον Εθνικό Στρατό και η υποχώρηση πολλών οχυρών ανατολικά του Αλιάκμονα ολοκλήρωσαν την κατάρρευση της αμυντικής περιμέτρου του ΔΣΕ στο Βίτσι και άνοιξαν το δρόμο προς τον άνω ρου της κοιλάδας του Αλιάκμονα και προς τις Πρέσπες. Οι δυνάμεις του ΔΣΕ απωθήθηκαν βορειοδυτικά και τελικά κατέφυγαν στη χερσόνησο του Πυξού, μεταξύ της Μεγάλης και της Μικρής Πρέσπας.

Τις νυχτερινές ώρες μεταξύ της 11ης και της 12ης Αυγούστου, οι μονάδες του ΔΣΕ άρχισαν να αποσύρονται από τις γραμμές άμυνας του μετώπου με στόχο τη διεκπεραίωσή τους δυτικά του Αλιάκμονα και στις κορυφογραμμές κατά μήκος των συνόρων ώστε να μπορέσουν να διαφύγουν προς την Αλβανία, εγκαταλείποντας σε πολλές περιπτώσεις το βαρύ οπλισμό τους.

Την κίνηση αυτή προσπάθησε να εμποδίσει η τρίτη φάση της επιθετικής ενέργειας του Εθνικού Στρατού. Οι μονάδες του Β΄ ΣΣ κινήθηκαν προς δύο κατευθύνσεις, οι οποίες αποτελούσαν και τις αναγκαστικές διαβάσεις: προς Βίγλα – Βαρνούς (Περιστέρι) – Λαιμό και προς Βατοχώρι – Κρυσταλλοπηγή, με σκοπό να αποκόψουν τη διαφυγή των μαχητών του ΔΣΕ προς την Αλβανία και να καταστρέψουν τις δυνάμεις του εντός ελληνικών συνόρων ώστε να μην μπορέσουν να συνεχίσουν τον ένοπλο αγώνα από άλλη περιοχή.

Η καθυστέρηση που παρατηρήθηκε στις κινήσεις των δυνάμεων του Εθνικού Στρατού δεν επέτρεψε την εκμετάλλευση της κατάρρευσης του μετώπου και τον εγκλωβισμό των δυνάμεων του ΔΣΕ, καθώς

Παράδοση στρατιωτών του Εθνικού Στρατού στον ΔΣΕ, σύμφωνα με τη λεζάντα γαλλικού περιοδικού.

Μεταγωγή συλληφθέντων μαχητών του ΔΣΕ «εις το πλησιέστερον στρατιωτικόν τμήμα», σύμφωνα με τη λεζάντα της εφημερίδας «Εθνος» της 25ης Αυγούστου 1949.

Μεταφορά τραυματία από μονάδα του Εθνικού Στρατού.

τα πεζοπόρα τμήματα ανέμεναν τις κινήσεις του Πυροβολικού και των Τεθωρακισμένων, οι οποίες δυσκολεύονταν εξαιτίας του κατεστραμμένου οδικού δικτύου και του δύσβατου της περιοχής. Η ΙΧ Μεραρχία, η οποία είχε ως αποστολή να κινηθεί κατά μήκος των ελληνοαλβανικών συνόρων για να αποκόψει τις διόδους προς την Αλβανία, καθηλώθηκε πριν φτάσει στο Σμαρδέσι από πυρά από το Μάλι Μάδι, ενώ, παρά την επιτυχία των μονάδων της, μαζί με τμήματα καταδρομέων στη Μισοδάγιστα, στις 13 Αυγούστου, δεν κατορθώθηκε να δοθεί ένα αποφασιστικό πλήγμα στο ΔΣΕ.

Το έργο της ανάσχεσης των υποχωρούντων προς την Αλβανία μαχητών του ΔΣΕ ανέλαβε ως επί το πλείστον η Αεροπορία, η οποία από την αρχή των επιχειρήσεων έβαλε ενάντια σε κάθε είδους κίνηση μεταγωγικών και ανθρώπων. Ιδιαίτερα δύσκολο ήταν το πέρασμα των υποχωρούντων μαχητών του ΔΣΕ από την περιοχή του Λαιμού, της στενής λωρίδας γης που χωρίζει τη Μικρή από τη Μεγάλη Πρέσπα. Μεγάλος αριθμός μαχητών του ΔΣΕ βρήκαν το θάνατο και πνίγηκαν στις Πρέσπες[22], ενώ τμήμα 800 περίπου μαχητών δεν κατόρθωσε να περάσει τον Λαιμό και κατέφυγε στη Γιουγκοσλαβία. Κάτω από τα καταιγιστικά πυρά του αντιπάλου, όσοι κατόρθωσαν να διαφύγουν κατέφυγαν στη χερσόνησο Πυξός, ανάμεσα στη Μεγάλη και στη Μικρή Πρέσπα[23]. Παράλληλα με τις επιχειρήσεις στην περιοχή αυτή, τμήματα της 36ης Ταξιαρχίας κατέλαβαν την περιοχή Μπούτσι και Μάλι Μάδι. Κατά αυτόν τον τρόπο, έως και τη 14η Αυγούστου όλη η περιοχή του Βίτσι ανατολικά της μεθορίου και των Πρεσπών περιήλθε στην κατοχή του Εθνικού Στρατού.

Η επιχείρηση «ΠΥΡΣΟΣ Β΄» ολοκληρώθηκε με την τέταρτη φάση, την κατάληψη της Χερσονήσου του Πυξού. Για την επίτευξη του στόχου αυτού είχε προβλεφθεί, εκτός από την κίνηση πεζοπόρων τμημάτων και καταδρομέων διά του περάσματος του Λαιμού, και αποβατική κίνηση στην περιοχή Μικρολίμνης – Κρανιάς. Η κίνηση προς τη Χερσόνησο αρχικά ανακόπηκε λόγω της ισχυρής

Νοσοκομείο του Δημοκρατικού Στρατού.

Το πεδίο των μαχών του Γράμμου. Στρατόπεδο στην κορυφή του όρους Κλέφτη και στο βάθος τα βουνά του Πάπιγκου.

οργάνωσης του Λαιμού, του απρόσιτου του εδάφους (ύψωμα Μπάμπας) και της καταστροφής της γέφυρας. Εν τέλει το πρωί της 15ης Αυγούστου με ισχυρή υποστήριξη αρμάτων, Αεροπορίας και Πυροβολικού έγινε η διεκπεραίωση τμημάτων του Εθνικού Στρατού στον Πυξό μέσω του Λαιμού, ενώ τη νύχτα της 15ης προς τη 16η Αυγούστου άλλα τμήματα πραγματοποίησαν απόβαση από τη Μικρολίμνη στην περιοχή του Αγκαθωτού. Κατά τη διάρκεια της ίδιας ημέρας ολοκληρώθηκε η κατάληψη της Χερσονήσου με κίνηση από το Βορρά και την περιοχή του Αγκαθωτού.

Απολογισμός των επιχειρήσεων ΠΥΡΣΟΣ Β΄

Κατά αυτό τον τρόπο έληξαν οι επιχειρήσεις στο Βίτσι με σημαντική στρατηγική και πολιτική επιτυχία του Εθνικού Στρατού. Από στρατιωτικής πλευράς, η νίκη αυτού στερούσε από το ΔΣΕ τον κυριότερο θύλακα των δυνάμεών του, καθώς στο Βίτσι βρισκόταν οι κύριες δυνάμεις του ΔΣΕ, το μεγαλύτερο μέρος του οπλισμού του, οι σημαντικότερες αποθήκες του και οι πολιτικές αρχές της Προσωρινής Δημοκρατικής Κυβέρνησης. Το

Ο βασιλιάς Παύλος επιθεωρεί οπλισμό του ΔΣΕ που έχει πέσει στα χέρια του Εθνικού Στρατού.

γεγονός αυτό προανήγγειλε κατ' ουσίαν και τη λήξη του πολέμου. Εντούτοις, ο Εθνικός Στρατός απέτυχε να εγκλωβίσει τις δυνάμεις του ΔΣΕ και να προκαλέσει την ολοσχερή καταστροφή τους, γεγονός που είχε πολλαπλές συνέπειες στις μετεμφυλιακές εξελίξεις στο εσωτερικό της χώρας. Σημαντικές δυνάμεις του ΔΣΕ διέφυγαν κυρίως προς την Αλβανία, ενώ περίπου 1.200 μαχητές κατόρθωσαν να φτάσουν στον Γράμμο, όπου έδωσαν λίγες ημέρες αργότερα την τελική μάχη.

Αναφορικά με τις απώλειες σε έμψυχο υλικό, λαμβάνοντας υπόψη ως κύρια πηγή το Γενικό Επιτελείο Στρατού, το κόστος σε ανθρώπινες ζωές ήταν βαρύ και από τις δύο πλευρές, με το Δημοκρατικό Στρατό να έχει περίπου τετραπλάσιες απώλειες από τον Εθνικό Στρατό. Οι απώλειες της επιχείρησης «ΠΥΡΣΟΣ Β΄» στο Βίτσι ήταν για τον Εθνικό Στρατό 265 νεκροί αξιωματικοί και στρατιώτες και 1.377 τραυματίες με μεγάλες -συγκριτικά με την αρχική τους αριθμητική δύναμη- απώλειες για τις μονάδες καταδρομών. Με βάση την ίδια πηγή, καθώς ο ΔΣΕ δεν δημοσιοποιούσε αριθμό απωλειών, η εκτίμηση ήταν 1.182 φονευθέντες και 634 αιχμάλωτοι. Στα χέρια του Εθνικού Στρατού έπεσαν 40 πυροβόλα, 33 αντιαρματικά, 16 αντιαεροπορικά, 115 όλμοι και άλλα είδη οπλισμού[24].

Η επιχείρηση «ΠΥΡΣΟΣ Γ΄»: Η τελική μάχη στον Γράμμο

Δεδομένης της νέας κατάστασης που διαμορφώθηκε στην περιοχή, η μόνη σοβαρή εκκρεμότητα για τη στρατιωτική λήξη της εμφύλιας σύγκρουσης απέμενε ο Γράμμος. Στις 24 Αυγούστου άρχισε η τρίτη φάση της επιχείρησης «ΠΥΡΣΟΣ Γ΄», η οποία προέβλεπε την ολοσχερή εκκαθάριση και του τελευταίου προπυργίου του ΔΣΕ, του Γράμμου, την καταστροφή των εκεί δυνάμεων του ΔΣΕ και τη μη διαφυγή τους στην Αλβανία.

Η κυρία κορυφογραμμή της οροσειράς του Γράμμου (Γράμμος – Κιάφα – Αρένες – Μπουχέτσι) ήταν γυμνή, βραχώδης με απότομες και μη προσπελάσιμες καταπτώσεις προς τα πλευρά. Οι δύο πτέρυγες (βόρειος και νότιος Γράμμος) παρουσιάζουν έδαφος διακεκομμένο με βαθιές χαράδρες, μεγάλες κλίσεις, τραχύ, και σε πολλά σημεία βραχώδες και δασωμένο στο μεγαλύτερο μέρος του. Η περιοχή παρουσιάζει πολλές παθητικές ζώνες και περιορίζει τις προσπελάσιμες ζώνες στο Πεζικό, τις οποίες σε εκτεταμένες περιοχές, ιδίως στο βόρειο Γράμμο, καθιστά υποχρεωτικές.

Επιπρόσθετο εμπόδιο για τη στρατιωτική κατάκτηση της περιοχής ήταν η έλλειψη βατών δρόμων. Οι ελάχιστες ημιονικές διαβάσεις ήταν δύσβατες και μεγάλης ανωφέρειας και υφίσταντο σε μεγάλο βάθος την επίδραση των αμυντικών πυρών. Η μόνη αμαξιτή οδός που υπήρχε είχε κατασκευασθεί από τον ΔΣΕ και άρχιζε από το αλβανικό έδαφος και διερχόμενη από τα σύνορα κατέληγε μέσω του χωριού Γράμμος στην Κιάφα.

Τη φύσει αμυντική ισχύ της περιοχής του Γράμμου ενίσχυαν πολλά και ισχυρά πολυβολεία και σκέπαστρα (5-8 σειρών κορμών δένδρων) καθ' όλο το βάθος (ενεργητικά και εφεδρικά) με χαρακώματα και ορύγματα συγκοινωνίας και ισχυρές εγκαταστάσεις παρατηρητηρίων, σταθμών διοικήσεως, σταθμών επιδέσεως, αναρρωτηρίων, αποθηκών κ.λπ. Οι αμυντικές εγκαταστάσεις εξοπλίζονταν με πολλά πολυβόλα και όλμους και επανδρώνονταν με μαχητές καταλλήλους για το χειρισμό των όπλων και μηχανημάτων. Τέλος, βασικό χαρακτηριστικό της άμυνας ήταν τα ευρύτατα ισχυρά και διαδοχικά ναρκοπέδια.

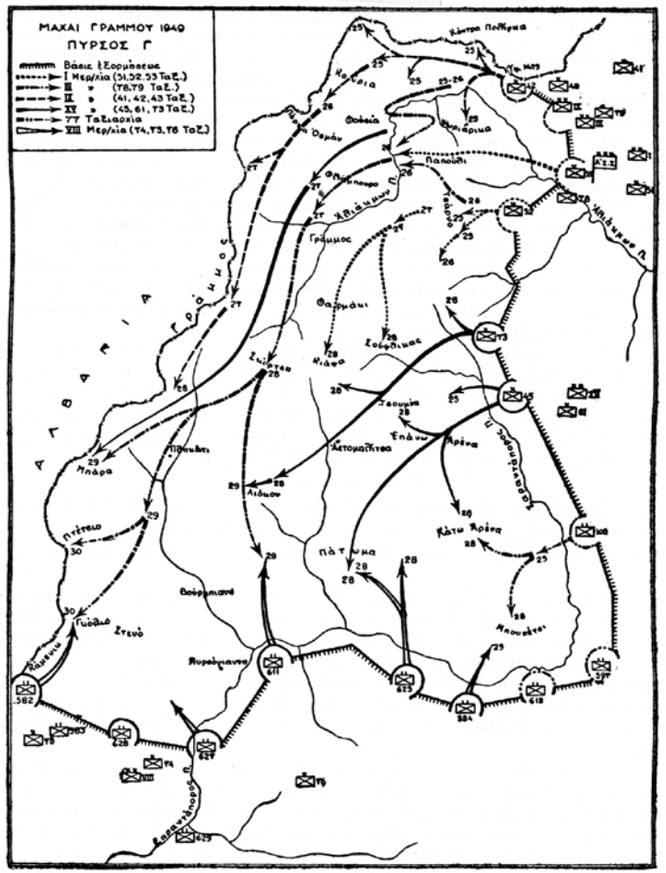

Σχεδιάγραμμα μαχών της επιχείρησης «ΠΥΡΣΟΣ Γ΄» στον Γράμμο (Ζαφειρόπουλος, ό.π.).

Πολυβολείο του ΔΣΕ, κατασκευασμένο από κορμούς δέντρων, στο Βίτσι.

Ο συσχετισμός δυνάμεων των δύο αντιπάλων ήταν συντριπτικά άνισος. Ο Εθνικός Στρατός παράτασσε 5 Μεραρχίες, 1 Μεραρχία Καταδρομών, 8 Συντάγματα Πυροβολικού, 3 Μοίρες Ορεινού Πυροβολικού και το σύνολο των Τεθωρακισμένων και της Αεροπορίας που συμμετείχαν στις στρατιωτικές επιχειρήσεις στο Βίτσι. Τη διοίκηση ανέλαβε το Α΄ ΣΣ υπό το στρατηγό Τσακαλώτο, το συντονισμό της επιχείρησης το Στρατηγείο Ηπείρου – Δυτικής Μακεδονίας υπό το στρατηγό Βεντήρη, ενώ το σύνολο των επιχειρησιακών σχεδίων επέβλεπαν το Γενικό Επιτελείο Στρατού και ο αρχιστράτηγος Παπάγος.

Απέναντί του βρίσκονταν μόλις 7.000-8.000 μαχητές του ΔΣΕ υπό τη διοίκηση του κλιμακίου του Γενικού Αρχηγείου του ΔΣΕ με διοικητές τον Γούσια και τον Μπαρτζώτα. Οι δυνάμεις αυτές ήταν κατανεμημένες σε δύο συγκροτήματα, την VIII Μεραρχία στα δυτικά και την IX Μεραρχία στα ανατολικά.

Σύμφωνα με το επιχειρησιακό σχέδιο, οι μονάδες του Εθνικού Στρατού θα ασκούσαν πίεση από το Βορρά και το Νότο. Ο Εθνικός Στρατός, φτάνοντας με ελιγμούς έως το ύψωμα Σκύρτση, θα συνέχιζε την προέλασή του προς το Νότο. Παράλληλα, μονάδες του από τον Νότο θα παρενοχλούσαν το ΔΣΕ ώστε να αναγκαστεί να πολεμήσει εκεί και να μη διαφύγει προς την κοιλάδα του Σαρανταπόρου μέσω του Επταχωρίου και της Σαμαρίνας[25].

Στις διαταγές προς τις μονάδες του Εθνικού Στρατού τονίστηκε το ζήτημα της ταχείας και τολμηρής διεισδύσεως στο εσωτερικό της εχθρικής τοποθεσίας μέσω των υπαρχόντων διακένων. Τονίστηκαν

επιπροσθέτως το ζήτημα της εκμεταλλεύσεως των πυρών του Πυροβολικού και της Αεροπορίας και η σημασία της λεπτομερούς αναγνώρισης νυκτερινών δρομολογίων.

Στις 24 Αυγούστου 1949, ο «ΠΥΡΣΟΣ Γ'» βάζει φωτιά στις κορυφές του Γράμμου. Την επόμενη κιόλας ημέρα, μία Μεραρχία του Εθνικού Στρατού κατόρθωσε να υπερκεράσει τη γραμμή άμυνας του ΔΣΕ, να εγκατασταθεί μεταξύ της συνοριακής γραμμής και των μονάδων του ΔΣΕ και να βρεθεί στα μετόπισθεν του αντάρτικου στρατού, όπου κατέλαβε την Πόρτα Οσμάν, κύριο σημείο εξόδου των μαχητών του ΔΣΕ προς την Αλβανία. Παρά τις δυσκολίες που προκαλούσαν το διακεκομμένο έδαφος, η ναρκοθέτηση του εδάφους και τα προβλήματα στην υποστήριξη του Πυροβολικού και της Αεροπορίας, ο Εθνικός Στρατός κατόρθωσε να καταλάβει την κορυφογραμμή του Γράμμου στις 28 Αυγούστου 1949.

Απέναντι στον κίνδυνο να αποκλειστεί και η μοναδική απομένουσα δίοδος Μπάρα και οι δυνάμεις του ΔΣΕ να βρεθούν περικυκλωμένες, το Πολιτικό Γραφείο του ΚΚΕ τις διέταξε να εκκενώσουν τον Γράμμο και να περάσουν στην Αλβανία. Στις 29 Αυγούστου ο ΔΣΕ εγκατέλειψε το άλλοτε τρομερό οχυρό και ορμητήριό του.

Μαρτυρίες για τις μάχες

Ας αφήσουμε όμως τους ίδιους τους πρωταγωνιστές να μιλήσουν για την τελευταία αυτή μάχη του Γράμμου. Στην πρώτη μαρτυρία, ο Θανάσης Ανάγνου, διευθυντής τότε του 3ου Επιτελικού Γραφείου της 9ης Μεραρχίας του ΔΣΕ, περιγράφει μέρα με τη μέρα σε μορφή ημερολογίου την τελική μάχη.

«Την ανακατάληψη του Γράμμου την άνοιξη του 1949 πραγματοποίησαν με διαταγή του Γενικού Αρχηγείου (ΓΑ) η ΙΧ Μεραρχία, με τις δύο Ταξιαρχίες της (16η και 108η), και η Σχολή Αξιωματικών του ΓΑ, διεισδύοντας από το Βίτσι στον Γράμμο (η Σχολή Αξιωματικών στις 23 Μαρτίου 1949 και η ΙΧ Μεραρχία την 1 Απριλίου 1949).

Με σκληρές μάχες, μέσα σε άσχημες καιρικές συνθήκες κι ένα μέτρο χιόνι, η 108η Ταξιαρχία καταλαμβάνει την Πυρσόγιαννη, με αιφνιδιαστικό δυναμικό. Η 16η ανακαταλαμβάνει την κορυφογραμμή Ψωριάρικα – Τσάρνο Βήτο – Τσαγκός – Καραούλι – Ανθρωπάκο, η δε Σχολή Αξιωματικών δίνει σκληρές μάχες στο Ταμπούρι Φούρκας, όπου τραυματίζεται ο διοικητής της Κόλιας και υποκύπτει. Στη συνέχεια, καταλαμβάνονται τα Πατώματα Λυκόρραχης και η Οξυά Θεοτόκου. Στον Γράμμο είχε διεισδύσει πρωτύτερα η Διλοχία του Κ. Παλαιολόγου και ορισμένα τμήματα της 8ης Μεραρχίας, που κατέλαβαν τον Πύργο Στράτσανης. Ετσι διαμορφώθηκαν στον Γράμμο συνθήκες αντιμετώπισης των μελλοντικών εχθρικών επιχειρήσεων.

2.8.49: Ο κυβερνητικός στρατός εξαπολύει σφοδρή επίθεση στον Α. Γράμμο. Εισβάλλοντας στο αλβανικό έδαφος χτυπά πισώπλατα το Λόχο, που υπερασπιζόταν την "Γκίνοβα" και τον κυκλώνει. Ο Λόχος γλιτώνει την αιχμαλωσία του χάρη στην αυτοθυσία του. Ο στρατός, όμως, καταλαμβάνει την "Γκίνοβα" και στη συνέχεια καταλαμβάνει το "Ταμπούρι - Καψάλια".

6.8.49: Ο κυβερνητικός στρατός επιτίθεται με δύο Ταξιαρχίες στο "Τσάρνο". Η σθεναρή αντίσταση των τμημάτων μας και οι σοβαρές απώλειες του στρατού τον υποχρεώνουν να σταματήσει τις επιθέσεις του. Στη μάχη αυτή από βλήμα πυροβολικού σκοτώνεται ο Ταξίαρχος της 16ης Ταξιαρχίας Σ. Παπαδημητρίου. Αποδείχτηκε ότι οι ενέργειες αυτές του κυβερνητικού στρατού ήταν παραπλανητικές, που απόβλεπαν να καλύψουν την αιφνιδιαστική συγκεντρωτική επίθεσή του στο Βίτσι.

Παρατηρητήριο του Εθνικού Στρατού παρακολουθεί τις βολές Πυροβολικού και τους αεροπορικούς βομβαρδισμούς στον Γράμμο.

Οι μαζικοί βομβαρδισμοί προξένησαν μεγάλες απώλειες στις δυνάμεις του ΔΣΕ.

Μονάδα Πυροβολικού του ΔΣΕ.

Πολυβολητές του ΔΣΕ σε ώρα μάχης.

10.8.49: Εξαπολύεται κεραυνοβόλα και με όλα τα μέσα (τανκ, τεθωρακισμένα και μηχανοκίνητα, πεδινά και ορειβατικά πυροβόλα, αεροπλάνα) μαζική επίθεση των μοναρχοφασιστικών δυνάμεών του στο Βίτσι. Παρά την ηρωική αντίσταση των τμημάτων μας στην άνιση αυτή μάχη, ο κυβερνητικός στρατός σε τέσσερις μέρες καταλαμβάνει το Βίτσι, προξενώντας εξοντωτικές απώλειες στα τμήματά μας, που το υπεράσπιζαν, και, ταυτόχρονα, καθοριστικό πλήγμα στη συνέχιση του αγώνα μας. Τα μισοδιαλυμένα τμήματα του ΔΣΕ, όσα κατόρθωσαν να περισωθούν, άλλα μπήκαν στην Αλβανία και άλλα με αυτοθυσία κατόρθωσαν να περάσουν στον Γράμμο.

Τη δ/νση της ΙΧ Μεραρχίας αποτελούσαν οι Δημ. Ζυγούρης (Παλαιολόγος), διοικητής Μεραρχίας, Δήμος Σιδηρόπουλος, ΠΕ, Ζήσης Ζωγράφος, επιτελάρχης, Γ. Τσερβελής, δ/τής Β΄ Γραφείου Πληροφοριών, Θ. Ανάγνου, δ/τής Γ` Γραφείου, Στ. Τέμπος, Γραφείο Διαβιβάσεων, Γ΄. Καραμπίλιας, επιμελητής, και Β. Οικονόμου, δικαστικός. Η έδρα της Μεραρχίας ήταν στην "Αρένα" και μετά την πτώση του Βίτσι, στο "Φλάμπουρο", στη χαράδρα "Μπαρούκα".

23.8.49, ώρα 17.30: Ο κυβερνητικός στρατός με μαζικούς κανονιοβολισμούς δεκάδων πυροβόλων και αεροπορικούς βομβαρδισμούς επί τρεις ώρες σφυροκοπεί τις θέσεις μας και σμπαραλιάζει τις οχυρώσεις μας.

24.8.49: Από τις πρωινές ώρες με μαζικούς βομβαρδισμούς επί ώρες εξαπολύει με όλες του τις δυνάμεις την τελική γενική επίθεση εναντίον των τμημάτων μας που υπερασπίζονταν το Γράμμο. Η επίθεση, που ολημερίς υποστηριζόταν από δεκάδες πυροβόλα, όλμους και αεροπλάνα, κατευθύνθηκε σε δύο άξονες: Η μία προς Μονόπυλο – Πουριά –Φούσια – Πέτρα Οσμάν, με τελικό σκοπό την κατάληψη του 2522 υψώματος, και η άλλη προς Ανθρωπάκο – Τσάρνο Βήτο –Ψωριάρικα. Στόχος, ο εγκλωβισμός και η εξόντωση όλων των δυνάμεων του ΔΣΕ και το κλείσιμο της συνοριακής γραμμής με την Αλβανία.

Λαμπαδιασμένος ο Γράμμος τραντάζεται από τις μαζικές εκρήξεις των ολοήμερων βομβαρδισμών. Μια απερίγραπτη γιγαντομαχία διεξάγεται. Τα τμήματά μας μάχονται σκληρά με αφάνταστο ηρωισμό και αυτοθυσία, με άνισους όρους, πολλές φορές κυκλωμένα και μεμονωμένα, μέσα σε μια λάβα φωτιάς και σίδερου. Δεν παραδίνονται, όμως, πολεμάνε, σπάζουν κλοιούς και συμπτύσσονται μέσα από τις εχθρικές δυνάμεις.

25.8.49: Ο κυβερνητικός στρατός βγαίνει με τα τανκς στη συνοριακή γραμμή και καταλαμβάνει το Μονόπυλο.

26.8.49: Ο κυβερνητικός στρατός καταλαμβάνει τα Πουριά – Φούσια και επιτίθεται στην κατεύθυνση "Πέτρα Οσμάν", που την υπεράσπιζε ένα ενισχυμένο τάγμα της 8ης Μεραρχίας, με επικεφαλής το Μέραρχο Βαγγέλη Φωκά.

27.8.49: Ολες τις μέρες άυπνοι, νηστικοί, εξαντλημένοι, διψασμένοι, μπαρουτοκαπνισμένοι οι μαχητές και οι μαχήτριες πολεμούν σκληρά, με αυταπάρνηση, πιστοί στο δίκιο του αγώνα μας. Ο κυβερνητικός στρατός στις 12.30 το μεσημέρι σπάζει την αμυντική γραμμή και καταλαμβάνει την "Πέτρα Οσμάν", ανοίγοντας το δρόμο για την κατάληψη του 2522. Ενα τμήμα του κινείται τις απογευματινές ώρες προς το Φλάμπουρο, όπου βρισκόταν ο Σταθμός Διοίκησης της ΙΧ Μεραρχίας.

Εκείνες τις στιγμές, η κεραυνοβόλα ενέργεια του γιατρού Σακελαρίου και του Σπύρου Πεσεξίδη (Φωκάς) (διοίκηση του Νοσοκομείου του ΓΑ) και του Διοικητή της Μονάδας Εφοδιασμού και Μεταφορών του Γράμμου Πετρόμπεη (Σακαλή Αλέκο) έσωσε από την αιχμαλωσία δεκάδες τραυματίες, προωθώντας τους στην Αλβανία. Το Νοσοκομείο βρισκόταν στη χαράδρα "Μπαρούκα".

Στη 1 το μεσημέρι, φτάνει στην έδρα της Μεραρχίας ο διοικητής Παλαιολόγου, που βρισκόταν τρεις μέρες στην πρώτη γραμμή του μετώπου. Δίνει εντολή με επικεφαλής τον ίδιο να συμπτυχθούν οι σχηματισμοί της Μεραρχίας στην κατεύθυνση Πλεκάτη. Επιχειρείται μέσα σ' ένα πανδαιμόνιο και κάτω από το συνεχές σφυροκόπημα των αεροπλάνων. Δημιουργήθηκε, όμως, σύγχυση ανάμεσα στους σχηματισμούς, με αποτέλεσμα άλλοι να προλάβουν και να περάσουν προς Πλεκάτη και άλλοι να κλειστούν στον κλοιό, που πραγματοποίησε ο κυβερνητικός στρατός, καταλαμβάνοντας το Φλάμπουρο.

28.8.49: Τις πρωινές ώρες συμπτύσσεται και η 16η Ταξιαρχία που όλες τις μέρες αμυνόταν σκληρά στα Ψωριάρικα – Τσάρνο – Ανθρωπάκο.

Ο κυβερνητικός στρατός τελικά τις βραδινές ώρες της 28ης Αυγούστου 1949 καταλαμβάνει το 2522, κλείνει τη συνοριακή γραμμή και μαζί κυκλώνει τα τμήματα του ΔΣΕ του Γράμμου. Καταλαμβάνει ολοκληρωτικά τον Γράμμο. Τις πρωινές ώρες της 29ης όλα τα τμήματα που συγκεντρωθήκαμε στην Πλεκάτη με κάλυψη οπισθοφυλακής περνάμε τα σύνορα και μπαίνουμε στην Αλβανία»[26].

Η δεύτερη μαρτυρία της τελικής μάχης του Γράμμου προέρχεται από απόσπασμα έκθεσης του Α΄ Σώματος Στρατού για την επιχειρήση «ΠΥΡΣΟΣ Γ΄» και αφορά την πρώτη ημέρα της επιχείρησης.

Εκθεση Α΄Σώματος Στρατού για την επιχείρηση «Πυρσός Γ΄»

Συμβάντα νυκτός 24ης και 25ης Αυγούστου.

ΙΧ Μεραρχία.

-Τμήματα 42 και 43 Ταξιαρχιών από 21.00 ώρας ήρξαντο εξορμούντα από περιοχής υψ. 1425 (Ν. 170375) και ΓΙΑΝΝΟΧΩΡΙ (Ν. 165358) προς κατάληψιν των διά την Μεραρχίαν καθορισθέντων αντικειμενικών σκοπών. Καθ' όλην την διάρκειαν της νυκτός διεξήχθη σκληρός αγών. Μέχρι του λυκαυγούς τα Τμήματα ταύτα καταλαβόντα τα ενδιάμεσα υψώματα και εντερείσματα προσήγγισαν το ύψωμα ΚΟΝΤΡΑ ΠΟΛΙΓΚΑ (42 Ταξιαρχία) και ΨΩΡΙΑΡΙΚΑ (Ν. 145355). Κατόπιν αγώνος και τη Υποστηρίξει Πυροβολικού και Αεροπορίας την 05.40 ώραν της 25 Αυγούστου κατελήφθη υπό της 42 Ταξιαρχίας το υψ. ΚΟΝΤΡΑ ΠΟΛΙΓΚΑ, την δε 07.00 ώραν το υψ. ΠΙΟΥ (Ν. 1537). Την 09.50 κατόπιν σκληρού αγώνος τη υποστηρίξει Αεροπορίας καταλαμβάνεται υπό της 43 Ταξιαρχίας το υψ. ΨΩΡΙΑΡΙΚΑ.

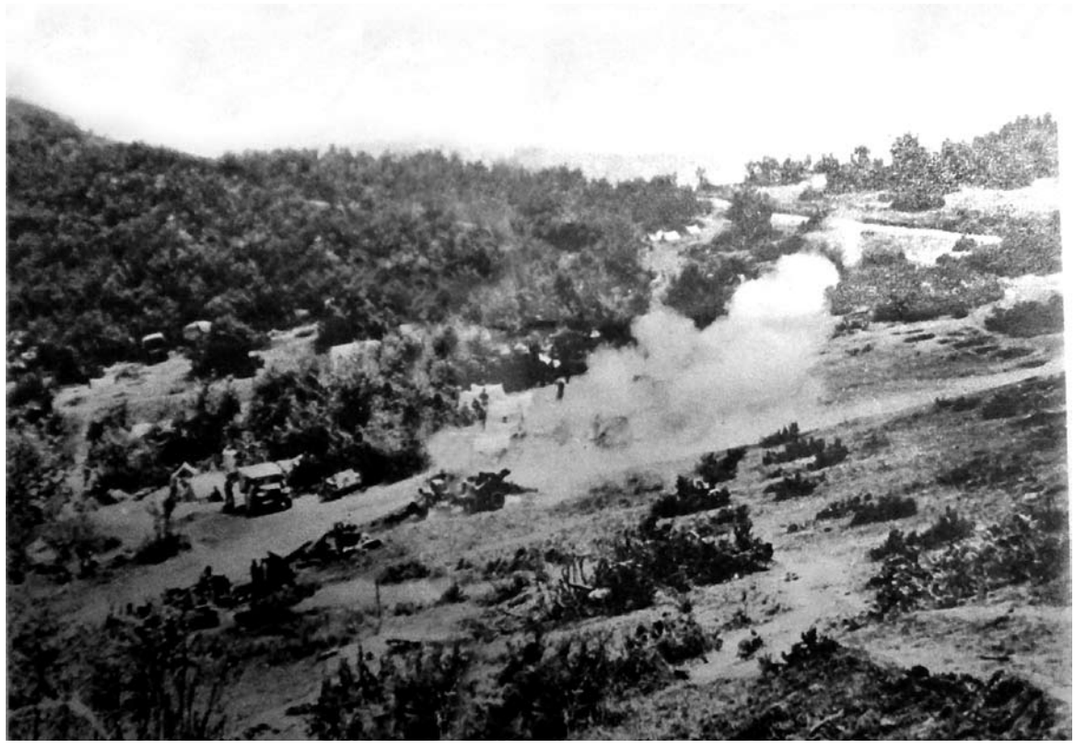

Προέλαση στρατιωτών του Εθνικού Στρατού με υποστήριξη Πυροβολικού.

-Η 42 Ταξιαρχία συνεχίσασα ταχέως την κατά μήκος των συνόρων προέλασίν της κατέλαβε κατόπιν αγώνος διαδοχικώς τα υψώματα 14 3 και την 16.20 ώραν το υψ. ΚΑΛΥΒΙΑ ΚΑΤΣΑΡΑ, εδραιωθείσα τελικώς επί των κατά μήκος των συνόρων υψωμάτων και εκπέμψασα αναγνωρίσεις προς υψ. 1275.

-Ο εχθρός προέβαλε ισχυράν αντίδρασιν εις τα υψ. ΚΟΝΤΡΑ ΠΟΛΙΓΚΑ και ιδίως κατά την κατάληψιν του υψ. 1463, όπου και ενήργησε δις σφοδράς αντεπιθέσεις.

Η αντίδρασις εκ μέρους των ΑΛΒΑΝΩΝ υπήρξε σημαντική. Ούτοι έβαλον δραστικώς εκ του ΑΛΒΑΝΙΚΟΥ εδάφους κατά την ημετέρων Τμημάτων, κινουμένων κατά μήκος των συνόρων επί ΕΛΛΗΝΙΚΟΥ εδάφους, προξενήσαντες αρκετάς απωλείας εις ταύτα.

-Ο αγών προς κατάληψιν του υψ. ΨΩΡΙΑΡΙΚΑ υπήρξε σκληρός. Τα ημέτερα Τμήματα (43 Ταξιαρχίας) συνήντησαν σοβαράς δυσκολίας, ιδία λόγω καλύψεως της εχθρικής τοποθεσίας διά πυκνού ναρκοπεδίου και του εξαιρετικά δυσβάτου εδάφους.

Ι Μεραρχία.

-Τμήματα της 53 Ταξιαρχίας εξορμήσαντα από 21.00 ώρας κατέλαβον κατόπιν αγώνος το (Ν. 160345), έτερα δε Τμήματα προσήγγισαν το υψ. ΓΚΑΣΙ.

-Τμήματα της 52 Ταξιαρχίας κινούνται καθ' όλην την νύκτα εις γραμμήν εφόδου άνευ αντιδράσεως του εχθρού.

-Την 07.05 ώραν κατόπιν σκληρού αγώνος και τη υποστηρίξει Πυρ/κού καταλαμβάνεται το ΟΤΟΡΙΤΣΕ. Η κατάληψις τούτου υποβοήθησε κατά πολύ την ενέργειαν της ΙΧ Μεραρχίας προς κατάληψιν του υψ. ΨΩΡΙΑΡΙΚΑ.

-Συνεχισθείσης της προσπαθείας υπό Τμημάτων της 53 Ταξιαρχίας κατελήφθησαν διαδοχικώς την 08.20 ώραν το ΑΝΩΝ. ΟΤΟΡΙΤΣΕ και την 10.10 ώραν το ΓΚΑΣΙ. Τα Τμήματα διήλθον διά ναρκοπεδίων και συρματοπλεγμάτων, άτινα διηνοίγησαν διά τορπιλών ΜΠΑΚΑΛΟΡ.

-Εσυνεχίσθη η προσπάθεια πέραν του ΟΤΟΡΙΤΣΕ.

-Από της έω ήρξαντο ισχυρά προπαρασκευή Πυροβολικού και Αεροπορίας και εν συνεχεία εξόρμησις Τμημάτων της 52 Ταξιαρχίας προς κατάληψιν του υψ. ΤΣΑΡΝΟ, το οποίον απετέλει το πλέον σημαντικόν ύψωμα ολοκλήρου της αμυντικής τοποθεσίας του εχθρού.

Ο εχθρός διεξεδίκησε μετά πρωτοφανούς πείσματος μετά λύσσης την κατοχήν τούτου καθότι η πτώσις του θα είχε σοβαράς συνεπείας εις βάρος του. Διά την άμυναν του σημαντικού ως άνω υψώματος ο εχθρός διέθεσε τας καλυτέρας και περισσοτέρας δυνάμεις του ως και τον όγκον των πυρών πυρ/κού και ολμοβόλων του.

Η Ι Μεραρχία και η 52 Ταξιαρχία και γενικώς Διοικήσεις, Επιτελεία και Μονάδες είχον εμποτισθή μετά φανατικής πίστεως ότι το ΤΣΑΡΝΟ, το κλειδί της τοποθεσίας, ήτο υπόθεσις της Ι Μεραρχίας. Οι αγώνες της, σκληροί άλλως τε ενός 15νθημέρου, είχον ενισχύσει τον πόθον των διά την νίκην του ΤΣΑΡΝΟ.

Ούτω κατόπιν επανειλημμένων αιματηρών επιθέσεων καθ' ας εξετιμήθησαν η επιμονή των Διοικητών Ι Μεραρχίας και 52 Ταξιαρχίας (ΚΕΤΣΕΑ και ΤΡΙΑΝΤΑΦΥΛΛΙΔΗ) τελικώς το 595 Τ.Π. της 52 Ταξιαρχίας κατέλαβε την 12.15 το υψ. ΤΣΑΡΝΟ και εδραιώθη επί τούτου την 12.40 ώραν απολύτως.

-Την 13.55 ώραν υπό Τμημάτων της 52 Ταξιαρχίας (596 Τάγμα) κατελήφθη ο ΣΤΑΘΜΟΣ ΧΩΡΟΦΥΛΑΚΗΣ (Ν. 145306). Οι Κ.Σ. παρέβαλον λυσσώδη αντίστασιν επί ισχυρώς οργανωμένων θέσεων διά πολυβολείων, ναρκοπεδίων και συρματοπλεγμάτων.

-Τμήματα της 53 Ταξιαρχίας μετά την κατάληψιν του ΟΤΟΡΙΤΣΕ εσυνέχισαν την προσπάθειάν των προς ΠΑΠΟΥΛΗ.

-Το ΣΣ διά της υπ' αριθ. Φ. 3/105/ΤΣ/Α.Σ.Σ/ΑΙ/2040 διαταγής καθώριζεν όπως την επομένην 26 Αυγούστου η Ι Μεραρχία καταλάβη ΠΑΠΟΥΛΗ και υψ. 1499 (Ν. 135312) και εκκαθαρίση την περιοχήν ΛΙΑΝΟΤΟΠΙ – ΑΓ. ΖΑΧΑΡΙΑΣ. Να επιτεθή προς κατάληψιν ΤΣΑΓΚΟΣ ΚΑΡΑΟΥΛΙ (2) – ΚΟΖΑΚΑΣ.

ΙΙΙ Μεραρχία (Καταδρομών).

-Την 25 Αυγούστουν εκινήθη και συνεκεντρώθη όπισθεν των προκεχωρημένων Τμημάτων μας. Η 78 Ταξιαρχία περιοχήν ΤΣΑΡΝΟ και η 79 Ταξιαρχία περιοχήν ΛΕΙΒΑΔΟΤΟΠΟΥ (Ν. 1933).

Ο Διοικητής της Μεραρχίας υπήρξε αξιέπαινος εις την προσπάθειαν ταύτην παρακολουθών συνεχώς ίνα επωφεληθή αμέσως, συμφώνως προς τας διαταγάς του Σώματος.

XV Μεραρχία.

-Εις την Μεραρχίαν ταύτην ωρίσθη εντολήν επί του αδιαβάτου σχεδόν τομέως του Σώματος. Ητο όμως εμποτισμένη άπασα με την φανεράν θέλησιν να επιτύχη την αποστολήν της.

-Την 20.30 ώραν εκινήθησαν συγχρόνως εκ της βάσεως εξορμήσεως άπαντα τα Τμήματα επιθέσεως. Η κίνησις υπήρξε δυσχερής λόγω των εξαιρετικών δυσκολιών του εδάφους. Μετά ανατροπήν ενεδρών των ΚΣ. εις ΣΑΡΑΝΤΑΠΟΡΟΝ και παράκαμψιν ωρισμένων γνωστών αντιστάσεων, ωρισμένα Τμήματα κατώρθωσαν να διεισδύσουν εις το εσωτερικόν της εχθρικής τοποθεσίας.

-Από 03.00 ώρας της 25 Αυγούστου ελήφθη στενή επαφή εφ' ολοκλήρου του μετώπου και ήρχισε σκληρός και πεισματώδης αγών εντός δασώδους και πυκνο-

Ο Βασιλιάς Παύλος παρακολουθει βολή πυροβολικού στον Γράμμο (Διευθυνση Ιστορίας Στρατού).

ναρκοθετημένης περιοχής με σοβαράς απωλείας.

-Η 45 Ταξιαρχία εκ των καταληφθεισών θέσεων ΛΟΥΓΚΑ (Ν. 1323) – υψ. 1351 (Ν. 1523) κατά την διάρκειαν της νυκτός, εσυνέχισε την προσπάθειάν της προς κατάληψιν του υψ. 1666 (Ν. 1423). Οι ΚΣ. ενήργησαν επανειλημμένας αντεπιθέσεις ιδία κατά υψ. ΛΟΥΓΚΑ. Διεξήχθη σκληρός αγών. Τελικώς τα ημέτερα Τμήματα λόγω σοβαρών απωλειών τας απογευματινάς ώρας ηναγκάσθησαν να συμπτυχθώσιν ανατολικώτερον.

-Η 61 Ταξιαρχία επιτυχούσα κατά την νύκτα διείσδυσιν εις τα νώτα των ΑΡΑΠΗΔΩΝ (Ν. 1521) εσυνέχισε καθ' όλην την ημέραν της 25 Αυγούστου επιθέσεις από ΠΡΙΟΝΙ (Ν. 162215) και ΜΟΥΣΚΛΑΔΙΑ (Ν. 152205) προς κατάληψιν ΑΡΑΠΗΔΩΝ. Τα επιτιθέμενα Τμήματα διεξήγαγον σκληρόν αγώνα κατά της 14 ΚΣ. Ταξιαρχίας, μετεφερθείσης εκ ΒΙΤΣΙ, δεχόμενα αλλεπαλλήλους αντεπιθέσεις εκ διαφόρων κατευθύνσεων, τελικώς μετά εξάντλησιν πυρομαχικών των ηναγκάσθησαν να συμπτυχθώσι με βαρείας απωλείας. Τελικώς μέχρι των εσπερινών ωρών δεν επετεύχθη η ολοκλήρωσις των ΑΡΑΠΗΔΩΝ.

-Τμήματα της 73 Ταξιαρχίας μετά κατάληψιν ΚΑΡΥΑΣ (Ν.1425) εσυνέχισαν προσπάθειαν προς ΓΚΟΥΡΙΤΣΑ άνευ προόδου. Τμήματα εβάλλοντο δραστικώς από ΓΚΟΥΡΙΤΣΑ – ΣΟΥΦΛΙΚΑ – ΤΣΑΓΚΟ ΚΑΡΑΟΥΛΙ. Ετερα Τμήματα αχθέντα εγγύς ΤΣΑΓΚΟΣ ΚΑΡΑΟΥΛΙ (Ι) – ΑΝΘΡΩΠΑΚΟΣ δεν ολοκλήρωσαν αντικειμενικούς σκοπούς λόγω πυκνών ναρκοπεδίων και ισχυράς οργανώσεως.

-Τα Τμήματα άνευ στιβαράς υποστηρίξεως Πυρ/κού και άνευ ουδεμιάς υποστηρίξεως Αεροπορίας και παρά τας σοβαράς απωλείας, εσυνέχισαν τον άχαρι αγώνα με φανατισμόν, ηρωϊσμόν και καθήκον αμείωτον.

-Το ΣΣ αντιληφθέν εγκαίρως ότι η κατεύθυνσις ενεργείας της XV Μεραρχίας δεν είναι εκμεταλλεύσιμος λόγω εδαφικών δυσχερειών και ισχυράς κατοχής της τοποθεσίας και ότι διηνείγετο πιθανοτάτη η εκμετάλλευσις επί της κατευθύνσεως της ΙΧ Μεραρχίας διέταξεν όπως κατά την διάρκειαν της νυκτός 25/26 Αυγούστου αποσυρθή εκ του μετώπου της XV Μεραρχίας μία Ταξιαρχία ταύτης και συγκεντρωθή εις ΓΚΟΥΡΟΥΣΙΑ (Ν. 225225) προκειμένου να χρησιμοποιηθή εις κατεύθυνσιν ΙΧ Μεραρχίας.

Αι υπόλοιποι δυνάμεις της XV Μεραρχίας να συνεχίσωσι την πίεσίν των προς συγκράτησιν δυνάμεων του εχθρού.

Κατόπιν τούτου η Μεραρχία διέταξεν όπως η 61 Ταξιαρχία κινηθή από 20.00 ώραν και συγκεντρωθή εις ΓΚΟΥΡΟΥΣΙΑ ετοίμη προς επιβίβασιν από 12.00 ώρας της 26 Αυγούστου, προκειμένου να κινηθή επειγόντως εις ΜΟΝΟΠΥΛΟΝ (Ν. 145370), τιθεμένη υπό διοίκησιν ΙΧ Μεραρχίας (διαταγή Α.Π. 8232/25-8-49).

Λόγω σοβαρών απωλειών του 117 Τ.Π. κατά την επιχείρησιν της 25 Αυγούστου διετέθη εις την 61 Ταξιαρχίαν αντ' αυτού το 572 Τ.Π. της 45 Ταξιαρχίας.

-Είναι προς παραδειγματικήν διδασκαλίαν, η απόλυτος αντίληψις του Διοικητού της XV Μεραρχίας, του συνολικού προβλήματος και η ταχυτάτη άνευ χρονοτριβής εκτέλεσις των διαταγών του Σώματος διαβιβασθεισών διά το άμεσον και διά προσωπικής συνεννοήσεως και Διοικήσεων αλλά και Επιτελείων (Σώματος και Μεραρχίας). Ούτω κατωρθώθη ένα πραγματικόν ρεκόρ αναλήψεως Ταξιαρχίας από μετώπου, συγκεντρώσεως και αμέσου κινήσεώς της.

77 Ταξιαρχία.

-Από της έω της 25 Αυγούστου ενήργησε δι' ενός Τάγματος προς χωρίον ΧΡΥΣΗ (Ν. 190164). Διαβάσα τον ΣΑΡΑΝΤΑΠΟΡΟΝ, μετά ανατροπής ενεδρών των ΚΣ., ενεπλάκη εις σκληρόν αγώνα εις την περιοχήν της ΧΡΥΣΗΣ, την οποίαν και κατέλαβε την 07.40.

Εσυνέχισε σοβαράς προσπαθείας εις τα αμέσως ΔΥΤ. υψώματα.

VIII Μεραρχία.

-75 Ταξιαρχία: Την 250200 το 582 Τ.Π. ενήργησε διά Λόχου κατά ΠΡ. ΗΛΙΑ ΚΑΜΕΝΙΚ, δυνηθέν την 17.00 ώραν ν' αχθή εις απόστασιν 50 μέτρων από της κορυφής ΠΡ. ΗΛΙΑ. Δεν ηδυνήθη να ολοκληρώση αυτόν διότι εν ω το μείζον μέρος των επ' αυτού οχυ-

ρών και αντιστάσεως είχον εξουδετερωθεί, άπαντα τα όργανα πυρός του εχθρού από του πετάλου ΣΤΕΝΟ - ΚΑΡΔΑΡΙ - ΓΚΟΛΙΟ - ΚΑΜΕΝΙΚ - ΑΝΩΝΥΜΟΝ ΚΑΜΕΝΙΚ, έβαλλον δραστικίως επί του ΠΡ. ΗΛΙΑ, μη καθισταμένης δυνατής οιασδήποτε κινήσεως των Τμημάτων μας.

74 Ταξιαρχία.

Από της νυκτός 24/25 Αυγούστου τρεις Λόχοι του 627 Τ.Π. από ΣΟΥΡΤΣΚΟ (Ν. 0408) ενήργησαν κατά ΑΓ. ΧΡΙΣΤΟΦΟΡΟΥ εν ω έτερος Λόχος του 628 Τ.Π. ενήργη από 1133 (Ν. 012073) προς ΠΑΝΑΓΙΑ.

Την έω 25 Αυγούστου είχε καταληφθεί η γραμμή υψ. 747 – ΑΓ. ΑΠΟΣΤΟΛΟΙ – Αντέρεισμα ΑΓ. ΑΘΑΝΑΣΙΟΥ (Ν. 038092) – 400 μ. ΝΟΤ. ΠΑΝΑΓΙΑΣ.

Από 07.00 ώρας συνεχίζεται η προσπάθεια υπό δραστικόν πυρ του εχθρού από ΠΡ. ΗΛΙΑ ΠΥΡΣΟΓΙΑΝΝΗΣ, ΜΕΤΣΟΡΑΒΙΑΝΗΣ, ΠΕΤΡΙΤΗ, ΜΟΚΟΛΙΟ, ΤΟΥΜΠΑ.

Επιτελείς του Εθνικού Στρατού επιθεωρούν το διάσπαρτο με πτώματα μαχητών του ΔΣΕ πεδίο της μάχης.

-Την 07.30 ώραν τα Τμήματά μας διανοίξαντα διάδρομον εις ναρκοπέδιον (Ν. 028098) ήχθησαν επί της γραμμής: ΠΑΝΑΓΙΑ (Ν. 019093) – (Ν.033018) – (Ν.026098) καθηλωθέντα.

76 Ταξιαρχία.

Από 250200 το 611 Τ.Π. (μείον Διλοχία) καλυπτόμενον από ΔΥΣΜΩΝ υπό Λόχου του 625 Τ.Π. ενεργούντος κατά 1171 επεχείρησε να καταλάβη το ΑΝΩΝΥΜΟΝ ΖΕΡΜΑΣ αιφνιδιαστικώς.

-Αιφνιδιασμός δεν επετεύχθη. Ενεκα τούτου η επιχείρησις συνεχίσθη εν ημέρα. Κατόπιν σκληρού αγώνος και μετά διάνοιξιν διαδρόμων εις δύο ναρκοπέδια το 611 Τ.Π. την 13.45 ώραν κατέλαβε το ΑΝΩΝΥΜΟΝ ΖΕΡΜΑΣ.

-Την 18.30 ώραν κατόπιν σφοδρών πυρών και αντεπιθέσεων του εχθρού ως και σοβαρών απωλειών των ημετέρων το ΑΝΩΝΥΜΟΝ ΖΕΡΜΑΣ εγκατελείφθη, τη διαταγή του Διοικητού της Μεραρχίας προς αποφυγήν ανωφελών απωλειών.

-Την νύκτα 25/26 Αυγούστου εξαπελύθη νέα επίθεσις ημετέρων και επέτυχε εκ νέου άνοδον επί ΑΝΩΝΥΜΟΥ ΖΕΡΜΑΣ χωρίς όμως η ολοκλήρωσις τούτου να επιτευχθή πλήρως»[27].

ΕΠΙΛΟΓΟΣ

Αν και ο δραματικά αρνητικός συσχετισμός δυνάμεων σε βάρος του Δημοκρατικού Στρατού τον Αύγουστο του ’49 εξηγεί την έκβαση των τελικών αναμετρήσεων στον Γράμμο και το Βίτσι, καθόλου δεν αποτελεί απάντηση στο ερώτημα γιατί νίκησε ο Εθνικός Στρατός και χάθηκε ο πόλεμος για το ΔΣΕ. Οι ερμηνείες που έχουν δοθεί είναι πολλαπλές και συχνά αντικρουόμενες και αποδίδουν τα αίτια της ήττας τόσο σε εσωτερικούς όσο και εξωτερικούς παράγοντες. Το μόνο βέβαιο είναι ότι ο εμφύλιος πόλεμος ως στρατιωτική αναμέτρηση είχε λήξει. Οι συνέπειές του, ωστόσο, σε όλα τα επίπεδα, πολιτικό, οικονομικό αλλά και ανθρώπινο, θα βασάνιζαν την Ελλάδα για πολλές δεκαετίες ακόμη.

ΥΠΟΣΗΜΕΙΩΣΕΙΣ

1. Εφημερίδα «Ελευθερία», 30 Αυγούστου 1949.

2. Α. Παπάγος, «Εκθεσις πεπραγμένων από 21η Ιανουαρίου μέχρι 30ή Απριλίου 1949», ΓΕΣ, Αι μάχαι του Βίτσι και του Γράμμου 1949, υπό το συνθηματικόν επιχείρησις «Πυρσός», Αθήναι: εκτύπωσις Στρατιωτικού Τυπογραφείου, Φεβ. 1951, σ. 13-19.

3. Δ. Ζαφειρόπουλος, Αντισυμμοριακός Αγών, 1945-1949, Αθήναι 1956, σ. 599-600

4. Στο ίδιο, σ. 602.

5. Στο ίδιο, σ. 625.

6. Η τρίχρονη εποποιία του Δημοκρατικού Στρατού Ελλάδας, 1946-1949, Ριζοσπάστης – Σύγχρονη Εποχή, Αθήνα 1998, σ. 535-537.

7. ΓΕΣ/ΔΙΣ, Αρχεία Εμφυλίου Πολέμου, Τόμος 14, Κείμενο 6, ΣΗΔΜ προς Α΄ και Β΄ ΣΣ, «Διαταγή Επιχειρήσεων Πυρσός, Παράρτημα Γ: Πίναξ των υπό τας διαταγάς του ΣΗΔΜ μάχιμων μονάδων, ΒΣΤ 901 / 16-8-1949», Αθήνα: έκδοση ΔΙΣ, 1998, σ. 79-103, και ΓΕΣ/ΔΙΣ, Αρχεία Εμφυλίου Πολέμου, Τόμος 14, Κείμενο 11, Αρχηγείο Στρατού/ΔΙΣ, Τμ.Χ, «Πίνακας Διαρθρώσεων Μονάδων Εθνικού Στρατού την 1/8/1949 (Παραμονή έναρξης των επιχειρήσεων ΠΥΡΣΟΣ), Λάρισα, 1 Αυγούστου 1949», Αθήνα: έκδοση ΔΙΣ, 1998, σ. 155-162. Υπολογίζοντας τις δυνάμεις αυτές ο ιστορικός Γ. Μαργαρίτης αναφέρει ότι ανέρχονταν περίπου σε 200.000 άνδρες. Γ. Μαργαρίτης, Ιστορία του Ελληνικού Εμφυλίου Πολέμου, 1946-1949, Αθήνα: Βιβλιόραμα, τόμος 2ος, σ. 498. Ο Σ. Γρηγοριάδης υπολογίζει τις δυνάμεις αυτές σε 180.000 άνδρες. Σ. Γρηγοριάδης, Ιστορία της Σύγχρονης Ελλάδας, 1941-1974, Αθήνα: Κ. Καπόπουλος, τόμος 3ος, σ. 372.

8. Η. Νταλούμης, «Οργάνωση, μονάδες και εξοπλισμός της Πολεμικής Αεροπορίας», http://library.techlink.gr/ptisi/article, επίσκεψη ιστοσελίδας, 4 Νοεμβρίου 2008.

9. ΓΕΣ/ΔΙΣ, Αρχεία Εμφυλίου Πολέμου, Τόμος 14, Κείμενο 36, ΣΗΔΜ προς ΓΕΣ, «Εκθεσις επί της αεροπορικής δράσεως κατά των επιχειρήσεων Πυρσός, ΒΣΤ 901/ 2-9-1949», Αθήνα: έκδοση ΔΙΣ, σ. 426-237. Με βάση την έκθεση μόνο στην επιχείρηση «ΠΥΡΣΟΣ Γ΄» ρίχτηκαν 172 βόμβες ναπάλμ.

10. ΓΕΣ/ΔΙΣ, Αρχεία Εμφυλίου Πολέμου, Τόμος 14, Κείμενο 10, «Β΄ ΣΣ προς υφιστάμενες διοικήσεις, Δελτίον Πληροφοριών μέχρι 31 Ιουλίου 1949, Λάρισα, 3 Ιουλίου 1949», Αθήνα: έκδοση ΔΙΣ, 1998, σ. 127-154.

11. Τμήμα Ιστορίας της Κ.Ε. του ΚΚΕ, Δοκίμιο Ιστορίας του ΚΚΕ, τόμος Α΄ 1918-1949, Αθήνα: Σύγχρονη Εποχή, σ. 617 και σ. 621, και Η τρίχρονη εποποιία του Δημοκρατικού Στρατού Ελλάδας 1946-1949, Αθήνα: εκδ. Ριζοσπάστης, 1998, σ. 531-7.

12. Γ. Μαργαρίτης, Ιστορία του Ελληνικού Εμφυλίου Πολέμου,1946-1949, τόμ. 2, Αθήνα: Βιβλιόραμα 2000, σ. 486-9.

13. ΓΕΣ/ΔΙΣ, Αρχεία Εμφυλίου Πολέμου, Τόμος 14, Κείμενο 3, «ΣΗΔΜ, Επιχείρησις Πυρσός. Σχέδιον Ενέργειας, 10-8-1949, Κεφάλαιο 10: Στρατηγική Παραπλάνησις», Αθήνα: ΔΙΣ, 1998, σ. 54.

14. ΓΕΣ/ΔΙΣ, Αρχεία Εμφυλίου Πολέμου, Τόμος 14, Κείμενο 35, «Α΄ Σώμα Στρατού, Έκθεσις Επιχειρήσεων Πυρσός από 2 έως 30 Αυγούστου 1949», Αθήνα: ΔΙΣ, 1998, σ. 515-573.

15. ΓΕΣ/ΔΙΣ, Αρχεία Εμφυλίου Πολέμου, Τόμος 14, Κείμενο 33, «Β΄ ΣΣ, Πυρσός από 10.8.49-15.8.49. Εκθεσις επιχειρήσεως Πυρσός», Αθήνα: ΔΙΣ, 1998, σ. 346-368.

16. ΓΕΣ/ΔΙΣ, Αρχεία Εμφυλίου Πολέμου, Τόμος 14, Κείμενο 10 «Β΄ ΣΣ / Α2, Δελτίον Πληροφοριών», 31 Ιουλίου 1949», σ. 113.

17. ΓΕΣ/ΔΙΣ, Αρχεία Εμφυλίου Πολέμου, Τόμος 15, Κείμενο 5, «Ανωτέρα Διοίκησις Αεροπορίας, Εκθεσις Επιχειρήσεων Πυρσός, 10 Σεπτεμβρίου 1949», σ. 140.

18. Η έκθεση επιχειρήσεων Πυρσός της ΙΙ Μεραρχίας (υποστράτηγος Νικόλαος Παπαδόπουλος) σημείωνε 204 εκτός μάχης, εκ των οποίων 16 αξιωματικοί. ΓΕΣ/ΔΙΣ, Αρχεία Εμφυλίου Πολέμου, Τόμος 14, Κείμενο 26, σ. 284-5.

19. Ο σχολιασμός του Δ. Ζαφειρόπουλου σε αυτό το σημείο είναι χαρακτηριστικός: «Είναι αληθές ότι ο Θεός της Ελλάδος εβοήθησε και προελήφθη Δευτέρα καταστροφή Μεγάλης Μονάδος εντός βαθείας κοιλάδος ως συνέβη εις την χαράδραν του Αλή Βεράν της Μικράς Ασίας κατά το 1922, καθ’ όσον εάν δεν υφαρπάζετο αμαχητί η Τσούκα και δεν ηδράνει ο εχθρός, η αποτυχία της διεισδύσεως του Λέσιτς θα ήτο βεβαία», Ζαφειρόπουλος, ό.π., σ. 610.

20. Σύμφωνα με την αφήγηση του Ζήση Ζώκα, το ύψωμα Τσούκα κατελήφθη χωρίς καμιά αντίσταση, εντελώς αμαχητί, γιατί το Γενικό Αρχηγείο έκανε το εγκληματικό λάθος να αποσύρει το τμήμα που κατείχε το ύψωμα Τσούκα και να του αναθέσει άλλη αποστολή. Ζήσης Ζώκας, «Εισαγωγή: Η μάχη στο Βίτσι και στον Γράμμο», Ριζοσπάστης (Ενθετη έκδοση: 7 ημέρες μαζί), 10 Δεκεμβρίου 2006.

21. «Η δημιουργία και η δράση της Σχολής Αξιωματικών του Γενικού Αρχηγείου του ΔΣΕ», Μέρος Τρίτο, Ριζοσπάστης, Κυριακή 10 Δεκέμβρη 2006.

22. Υπολογίζεται, για παράδειγμα, ότι το 580 Τάγμα του ΔΣΕ έχασε εκεί το 80% της δύναμής του. ΓΕΣ/ΔΙΣ, Αρχεία Εμφυλίου Πολέμου, Τόμος 14, Κείμενο 25, «Γραφείο Α2: Ενέργειαι κομμουνιστοσυμμοριτικών δυνάμεων Βίτσι κατά επιχείρησιν Πυρσός, ΒΣΤ, 4 Σεπτεμβρίου 1949», Αθήνα: έκδοση ΔΙΣ, 1998, σ. 244.

23. Ριζοσπάστης, «Αφιέρωμα στο ΔΣΕ», μέρος 82ο, ημερομηνία δημοσίευσης: 8 Φεβρουαρίου 1997, σελίδα δημοσίευσης: 20.

24. ΓΕΣ/ΔΙΣ, Αρχεία Εμφυλίου Πολέμου, Τόμος 14, Κείμενο 25, «Γραφείο Α2, Κατάσταση εμφαίνουσα τας απωλείας των ΚΣ κατά την επιχείρησιν Πυρσός. ΒΣΤ 901 / 4-9-1949», Αθήνα: ΔΙΣ, 1998, σ. 250, και ΓΕΣ/ΔΙΣ, Αρχεία Εμφυλίου Πολέμου, Τόμος 14, Κείμενο 33, «Β΄ ΣΣ, Πυρσός από 10.8.49-15.8.49. Εκθεσις επιχειρήσεως Πυρσός», Αθήνα: ΔΙΣ, 1998, σ. 366-368.

25. ΓΕΣ/ΔΙΣ, Αρχεία Εμφυλίου Πολέμου, Αρχιστράτηγος προς Α΄ ΣΣ «Σχέδιον επιχειρήσεων Γράμμου», Κείμενο 9, τόμος 16, σ. 83-84.

26. Η τρίχρονη εποποιία του Δημοκρατικού Στρατού Ελλάδας, 1946-1949, Ριζοσπάστης – Σύγχρονη Εποχή, Αθήνα 1998, σ. 539-542.

27. ΓΕΣ/ΔΙΣ, Αρχεία Εμφυλίου Πολέμου, Τόμος 14, Κείμενο 35 «Α΄ ΣΣ προς ΣΗΔΜ/Α1, ΓΕΣ.Α1 Επιχείρηση Πυρσός Γ΄ (2-30 Αυγούστου 1949), Αθήνα 14 Σεπτεμβρίου 1949», σ. 515-573.

Φόρτωση ρουκετών HVAR των 5 ιντσών σε αεροπλάνο Δ/Β τύπου Vickers Supermarine Spitfire της ΕΒΑ (Αρχείο Πολεμικού Μουσείου Αθηνών).

Το μοναδικό διασωθέν βομβαρδιστικό Douglas C-47/DC-3 «Dakota», υπό Διακριτικόν Νηολογίου Κλήσεως (ΔΝΚ): ΚΚ- 169, όπως φωτογραφήθηκε την Παρασκευή 28 Μαρτίου 2003 στο χώρο εναποθέσεως του Μ/Π.Α., στην Α.Β. Δεκελείας (Αρχείον ΕΕΕΣ Α.Ε. «Κηρύκειον»).

ΚΩΝΣΤΑΝΤΙΝΟΣ ΛΑΓΟΣ

Λέκτορας (Π.Δ. 407/80) Αεροπορικής Ιστορίας Σχολής Ικάρων

Η ΔΡΑΣΗ ΤΗΣ ΕΛΛΗΝΙΚΗΣ ΒΑΣΙΛΙΚΗΣ ΑΕΡΟΠΟΡΙΑΣ (ΕΒΑ) ΣΤΗ ΔΙΑΡΚΕΙΑ ΤΟΥ ΕΜΦΥΛΙΟΥ ΠΟΛΕΜΟΥ

Οι σημαντικότερες αεροπορικές επιχειρήσεις και η καθοριστική συμβολή τους στην έκβαση του πολέμου. Τα Spitfires και η ρίψη ναπάλμ. Η δράση των Helldivers στον Γράμμο.

Εισαγωγή

Ο Β' Παγκόσμιος Πόλεμος κατέδειξε τη μεγάλη σημασία του «όπλου» της Αεροπορίας στην έκβαση των μαχών, καθώς μία βασική παράμετρος της νίκης των Συμμάχων κατά των δυνάμεων του Αξονα ήταν η κυριαρχία τους στον αέρα. Στη διάρκεια του πολέμου η Ελληνική Βασιλική Αεροπορία (ΕΒΑ) απέκτησε έμπειρα στελέχη που εκπαιδεύθηκαν στο σύγχρονο αεροπορικό πόλεμο σε βρετανικές σχολές. Οι αεροπόροι αυτοί στη συνέχεια είχαν σημαντική δράση στα πεδία των μαχών του Β' Π.Π. Μετά την Απελευθέρωση, το 1944, όταν η ΕΒΑ επανήλθε στην Ελλάδα, τα στελέχη της συνέχισαν τις πολεμικές επιχειρήσεις εναντίον των Γερμανών στο Αιγαίο (Μήλος, Κρήτη) μέχρι και τον Μάιο του 1945, οπότε και το Γ' Ράιχ παραδόθηκε άνευ όρων στους Συμμάχους.[1] Η ΕΒΑ διέθετε τότε τρεις πολεμικές Μοίρες, τις 335 και 336 Μοίρες Διώξεως / Βομβαρδισμού (Μ.Δ./Β.) με αεροπλάνα τύπου Vickers Supermarine Spitfire Mk.Vb/c -βρετανικής κατασκευής- και τη 13η Μοίρα Ελαφρού Βομβαρδισμού (ΜΕΒ) με βομβαρδιστικά δικινητήρια αεροπλάνα τύπου Martin Baltimore - αμερικανικής κατασκευής.

Στη διάρκεια του Εμφυλίου Πολέμου (1946-1949), η ΕΒΑ συνέδραμε τον Εθνικό Στρατό (Ε.Σ.) στις περισσότερες επιχειρήσεις του εναντίον του Δημοκρατικού Στρατού Ελλάδας (ΔΣΕ). Στον τομέα αυτόν ο ΔΣΕ μειονεκτούσε σοβαρά απέναντι στον Ε.Σ. καθώς δεν διέθετε αεροπορική δύναμη. Ο ΔΣΕ προσπάθησε να δημιουργήσει Αεροπορία την οποία θα στελέχωναν αξιωματικοί της ΕΒΑ που είχαν λιποτακτήσει στον ΔΣΕ. Ορισμένοι από αυτούς φαίνεται ότι εκπαιδεύτηκαν στην Πολωνία και η ηγεσία του ΔΣΕ ανέμενε ότι τα ανατολικά κράτη θα τους παραχωρούσαν αεροπλάνα πολωνικής και σοβιετικής κατασκευής. Τελικά αυτή η προσπάθεια δεν έφερε κάποιο πρακτικό αποτέλεσμα.[2]

Κατά τα πρώτα έτη του εμφυλίου πολέμου η έλλειψη των απαραίτητων, τόσο σε αριθμό όσο και σε είδος αποστολών, αεροπλάνων δεν ήταν ιδιαίτερα αισθητή, δεδομένης της παντελούς απουσίας του αεροπορικού όπλου στις τάξεις των ανταρτών. Ετσι η ΕΒΑ κατόρθωσε σιγά σιγά να αναδιοργανωθεί και να παραλάβει νέα αεροπλάνα όπως Spitfire Διώξεως-Βομβαρδισμού, Avro Anson, Airspeed AS.10 Oxford Mk III, Fairchild CU-61K Argus & Douglas C-47/DC-3 Dakota Μεταφορικά, Auster Taylorcraft A.O.P. Mk III Παρατηρήσεως Πυροβολικού, Tiger Moth &, North American Harvard Mk IIa και b, Εκπαιδευτικά, Stinson L-5C Sentinel, Ryan L-17B Piper L-19 & 21 και Navion Συνδέσμου, ενώ κατά τον τελευταίο μήνα του πολέμου (Αύγουστος 1949) παρέλαβε τα μονοκινητήρια βομβαρδιστικά καθέτου εφορμήσεως Curtiss SB2C-5 Helldiver.

Η δράση της Αεροπορίας από τον Μάρτιο του 1946 μέχρι και τον Νοέμβριο του 1948

Οταν τον Μάρτιο του 1946 ξεκίνησε ο εμφύλιος πόλεμος, η ΕΒΑ βρισκόταν ακόμη σε φάση αναδιοργάνωσης ύστερα από το τέλος του Β' Π.Π. Τα προβλήματα που αντιμετώπιζε τότε σε οργανωτικό και επιχειρησιακό επίπεδο ήταν πολλά και σοβαρά. Τα αεροπλάνα που διέθετε η ΕΒΑ ήταν τα λίγα που είχαν απομείνει από τον Β' Π.Π., τα αεροδρόμιά της ήταν κατεστραμμένα και η εκπαίδευση των νέων χειριστών είχε μόλις ξεκινήσει. Στο μεγαλύτερο διάστημα του Εμφυλίου (μέχρι το 1948) ο εκάστοτε αρχηγός της ήταν κατώτερου βαθμού του αντίστοιχου του Στρατού (και του Β.Ν.). Αυτό είχε ως αποτέλεσμα η Αεροπορία πολλές φορές να αντιμετωπίζεται και να χρησιμοποιείται από την ηγεσία του Ε.Σ. σε ρόλο καθαρά επικουρικό των χερσαίων δυνάμεων και όχι ως ανεξάρτητος κλάδος των Ελληνικών Ενόπλων Δυνάμεων (ΕΕΔ). Εξ αυτού του γεγονότος η εξάρτηση από τη RAF ήταν, αν όχι φανερή, συγκαλυμμένη, αλλά σίγουρα ουσιαστική.

Επίσης, μέχρι το 1948 ο έλεγχος του ελληνικού εναερίου χώρου γινόταν αποκλειστικά από προσωπικό και μέσω της RAF, και όχι της ΕΒΑ, κάτι που δυσκόλευε το επιχειρησιακό έργο της δεύτερης. Ομως το σοβαρότερο πρόβλημα που αντιμετώπιζε η ΕΒΑ ήταν η έλλειψη βομβαρδιστικών αεροπλάνων, που όπως φάνηκε στη διάρκεια του Εμφυλίου

Οι υπουργοί της κυβέρνησης του Αλέξανδρου Διομήδη, Κωνσταντίνος Καραμανλής, Παναγιώτης Κανελλόπουλος και Σοφοκλής Βενιζέλος με τους Αμερικανούς Πολ Χόφμαν της Αμερικανικής Οικονομικής Αποστολής και τον πρεσβευτή Χένρι Γκρέιντι κατά την παραλαβή αμερικανικών Helldivers τον Αύγουστο 1949 (Γενική Γραμματεία Επικοινωνίας – Ενημέρωσης).

ήταν απαραίτητα για την επιτυχία των αεροπορικών επιχειρήσεων κατά του ΔΣΕ. Το 1945 η 13 ΜΕΒ διέθετε αξιόλογα βομβαρδιστικά, τύπου Baltimore, τα οποία όμως οι Βρετανοί αφαίρεσαν από την ΕΒΑ και τα παρέδωσαν μέσω της RAF στην επανιδρυόμενη Ιταλική Πολεμική Αεροπορία, αντικαθιστώντας τα με ελάχιστο αριθμό πεπαλαιωμένων δικινητήριων βομβαρδιστικών τύπου Vickers Wellington. Αυτά αποδείχθηκαν άχρηστα στις επιχειρήσεις και μέσα σε δύο χρόνια η ΕΒΑ υποχρεώθηκε να τα αποσύρει. Αξίζει να σημειωθεί ότι τα βομβαρδιστικά δικινητήρια αεροπλάνα τύπου Martin Baltimore, αμερικανικής κατασκευής, είχαν αγοραστεί με χρήματα της ελληνικής ομογένειας στην Αμερική και δωρηθεί στην ΕΒΑ, όταν αυτή επιχειρούσε στη Μέση Ανατολή και την Ιταλία.

Ως φυσικό επακόλουθο όλων αυτών των προβλημάτων, το πρώτο έτος του Εμφυλίου η ΕΒΑ είχε περιορισμένη δράση δίχως θεαματικά αποτελέσματα. Θα πρέπει επίσης να επισημανθεί ότι τα στελέχη της ΕΒΑ δεν διέθεταν ακόμη εμπειρία στην αντιμετώπιση μικρών και ευέλικτων μονάδων, την τακτική με την οποία ενεργούσαν τότε οι αντάρτες του ΔΣΕ. Οι συγκεκριμένες αεροπορικές επιχειρήσεις απαιτούσαν άριστο συντονισμό της Αεροπορίας με τον Στρατό, κάτι όμως που ήταν ακόμη ζητούμενο το 1946. Συνήθως η ΕΒΑ βομβάρδιζε περιοχές όπου είχε αναφερθεί ότι κρύβονταν αντάρτες, οι οποίοι όμως είχαν αποχωρήσει ώρες πριν. Το γεγονός ότι την περίοδο εκείνη τα αεροπλάνα επιχειρούσαν από το αεροδρόμιο του Σέδες (Θεσσαλονίκη) και σε μακρινή απόσταση από τις περιοχές όπου δρούσε ο ΔΣΕ στην αρχή του Εμφυλίου δυσκόλευε ακόμη περισσότερο το έργο της ΕΒΑ.

Για να αντιμετωπιστούν αυτά τα προβλήματα, από τα τέλη του 1946 ξεκίνησε εντατικό πρόγραμμα εκπαίδευσης των στελεχών της ΕΒΑ στη συνεργασία Αεροπορίας-Στρατού με τη χρήση σύγχρονων μέσων επικοινωνιών. Στο πλαίσιο αυτό λειτούργησε στο Αεροδρόμιο Ελευσίνας το «Κέντρο συνεργασίας Στρατού-Αεροπορίας», στο οποίο εκπαιδεύτηκαν αξιωματικοί σύνδεσμοι μεταξύ Στρατού και Αεροπορίας και που στη συνέχεια στελέχωσαν μονάδες του Ε.Σ. Την ίδια περίοδο οι χειριστές της ΕΒΑ συμμετείχαν σε πολλές ασκήσεις συνεργασίας της Αεροπορίας με το Στρατό, κάτι που ανέβασε σημαντικά την απόδοσή τους στις πολεμικές επιχειρήσεις. Ομως, σε μία τέτοια άσκηση στις 2-11-1946 φονεύθηκε ο επισμηναγός Ν. Βολωνάκης, διοικητής της 336 Μ.Δ/Β -και ένας από τους πιο διακεκριμένους Ελληνες αεροπόρους του Β' Π.Π.- όταν το Spitfire του κατέπεσε στον Λαγκαδά.

Παράλληλα με την εντατική εκπαίδευση, το προσωπικό της ΕΒΑ συνέχισε να επιχειρεί κατά του ΔΣΕ. Τον Δεκέμβριο του 1946 όλα σχεδόν τα καταδιωκτικά της ΕΒΑ επιχειρούσαν στην περιοχή του Βερμίου όπου ο ΔΣΕ είχε αναπτύξει έντονη δράση. Παρά την κακοκαιρία που επικρατούσε, οι χειριστές των Spitfires επενέβησαν σε αρκετές περιπτώσεις για να αποκρούσουν τις επιθέσεις των ανταρτών κατά των χωριών της περιοχής. Οι επιχειρήσεις αυτές ήταν πετυχημένες αλλά είχαν ανθρώπινο κόστος για την ΕΒΑ: Στις 18-12-1946 στη διάρκεια αποστολής βομβαρδισμού θέσεων των ανταρτών στο Βέρμιο, ένα Spitfire συνετρίβη στην ψηλότερη κορυφή του βουνού παρασύροντας στο θάνατο το χειριστή του, σμηναγό Προκόπιο Διδασκάλου. Ο Διδασκάλου υπήρξε ο πρώτος πεσών της ΕΒΑ σε πολεμική επιχείρηση στη διάρκεια του Εμφυλίου, αλλά δυστυχώς δεν ήταν και ο μόνος της οικογένειάς του. Την ίδια τύχη είχε 20 μήνες αργότερα ο αδελφός του Βασίλειος, ο οποίος επίσης ήταν χειριστής Spitfire -με το βαθμό του ανθυποσμηναγού. Στις 18-8-1948, καθώς βομβάρδιζε θέσεις του ΔΣΕ στον Γράμμο, το αεροπλάνο του κατερρίφθη από βολές Α/Α και ο ίδιος φονεύθηκε.

Στις αρχές του 1947 τα αεροδρόμια της Λάρισας, των Ιωαννίνων και της Κοζάνης κατέστησαν και πάλι ικανά επιχειρησιακά, γεγονός που διευκόλυνε τη δράση της ΕΒΑ κατά του ΔΣΕ, καθώς μεγάλες δυνάμεις του βρίσκονταν σε κοντινή απόσταση σε αυτές τις πόλεις. Παράλληλα, τον Απρίλιο του 1947 η ΕΒΑ ενισχύθηκε με 90 Supermarine Spitfire Mk IX, βρετανικής κατασκευής, που την εποχή

Αεροπλάνο Δ/Β Vickers Supermarine Spitfire της ΕΒΑ, στο Αεροδρόμιο των Ιωαννίνων, την περίοδο των επιχειρήσεων 1946-1949 (Αρχείον ΕΕΕΣ Α.Ε. «Κηρύκειον»).

εκείνη συμπεριλαμβάνονταν στα πιο σύγχρονα αεροπλάνα και είχαν τη δυνατότητα να πλήττουν επίγειους στόχους με σημαντική δύναμη πυρός, που αποτελείτο από βόμβες και ρουκέτες. Η ένταξη των Spitfires IX στο δυναμικό της ΕΒΑ οδήγησε στη δημιουργία της 337 Μ.Δ./Β. Ο συγκεκριμένος τύπος Spitfire υπήρξε ο κορμός του επιθετικού βραχίονα της ΕΒΑ την περίοδο 1947-1949.

Στις επιχειρήσεις κατά των ανταρτών οι χειριστές των Spitfires συνεργάζονταν στενά με τους συναδέλφους τους των εκπαιδευτικών T-6D/G, γνωστά ως Harvards, αμερικανικής κατασκευής, που η ΕΒΑ άρχισε να παραλαμβάνει μετά το 1946. Τα Harvards ενεργούσαν ως αναγνωριστικά πάνω από τις θέσεις των ανταρτών και τα πληρώματά τους, αφού εντόπιζαν κάποιο στόχο, στη συνέχεια καλούσαν μέσω ασυρμάτου τα Spitfires. Οι χειριστές των Harvards πετούσαν καπνογόνα πάνω από τα σημεία όπου είχαν εντοπίσει τον αντίπαλο, και στη συνέχεια τα Spitfires κάνοντας χαμηλές διελεύσεις τον προσέβαλλαν με πολυβολισμούς, πυροβολισμούς, ρίψεις βομβών και ρουκετών. Τόσο πολύ είχαν συνηθίσει οι αντάρτες τις διελεύσεις των μοναχικών Harvards πάνω από τα κεφάλια τους μόλις ξημέρωνε, που τα αποκαλούσαν «ο γαλατάς».

Την άνοιξη του 1947 η ΕΒΑ είχε εξελιχθεί σ' ένα ακατανίκητο και φοβερό όπλο στα πεδία των μαχών του Εμφυλίου. Τον Απρίλιο 1947 η συνδυασμένη επιχείρηση ενός Harvard και δύο Spitfire εξουδετέρωσε μία σημαντική δύναμη του ΔΣΕ στον Κίσσαβο. Στην επιχείρηση αυτή πραγματοποιήθηκε για πρώτη φορά ρίψη ρουκετών σε μάχη του Εμφυλίου από Spitfire με καταστροφικά αποτελέσματα για τους αντάρτες. Τον ίδιο μήνα στο Λιοντάρι του Δομοκού, 10 Spitfires προκάλεσαν

Ανδρες Ομάδος Επαφής Εδάφους-Αέρος, με Ασύρματο VHF, καθοδηγούν τα αεροπλάνα της ΕΒΑ να πλήξουν συγκεκριμένους αναγνωρισθέντες στόχους των οχυρωμένων ανταρτών στην περιοχή Αυχένα Πρεσπών (Αρχείον ΓΕΣ/ΔΙΣ).

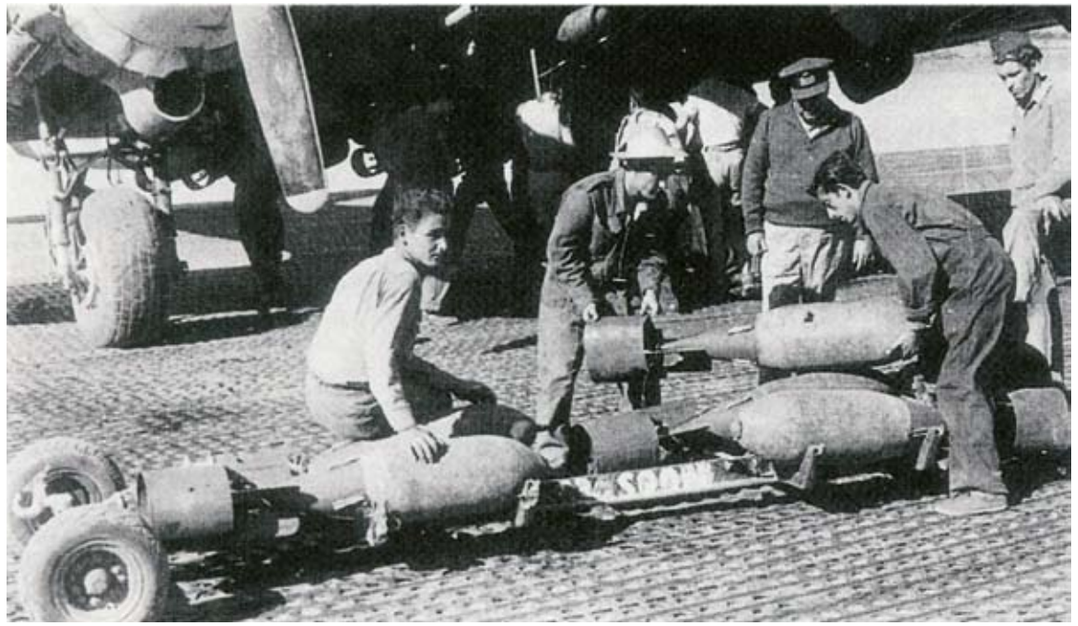

Διαδικασία φορτώσεως βομβών 500 λιβρών σε βομβαρδιστικό Douglas C-47/DC-3 «Dakota», στο αεροδρόμιο Τριπόλεως (Αρχείον ΕΕΕΣ Α.Ε. «Κηρύκειον»).

μεγάλες απώλειες στους αντάρτες που επιχειρούσαν να καταλάβουν τη συγκεκριμένη κωμόπολη. Η ΕΒΑ επίσης ενίσχυε τις επίγειες δυνάμεις του Ε.Σ. στη διάρκεια των πρώτων μεγάλων εκκαθαριστικών επιχειρήσεων εναντίον των ανταρτών στην Πελοπόννησο, στη Στερεά και τον Γράμμο (επιχείρηση «Terminus»). Στο πλαίσιο αυτό η ΕΒΑ ξεκίνησε να βομβαρδίζει τις θέσεις των ανταρτών στην κύρια βάση τους στον Γράμμο. Ενα από τα Spitfire που βομβάρδιζε την κορυφή «Κλέφτης» του Γράμμου στις 26-7-1947 χτυπήθηκε από αντιαεροπορικά όπλα του ΔΣΕ και κατερρίφθη παρασύροντας στο θάνατο το χειριστή του, ανθυποσμηναγό Ν. Αθανασιάδη.

Οι νίκες του Ε.Σ. κατά του ΔΣΕ το 1947 απέτυχαν να θέσουν τέρμα στη δράση του. Σε πολλές περιοχές που υποτίθεται ότι είχαν περάσει στον έλεγχο του Ε.Σ. μέσα σε σύντομο χρονικό διάστημα εμφανίζονταν και πάλι δυνάμεις των ανταρτών.[3] Μάλιστα, την ίδια περίοδο ο ΔΣΕ άρχισε να εκτελεί μεγάλης κλίμακας επιθέσεις κατά πόλεων, κυρίως στη Βόρεια Ελλάδα. Στόχος του ήταν να καταλάβει μία από αυτές για να την ορίσει ως έδρα της «προσωρινής κυβέρνησής» του.

Ετσι οι χειριστές της ΕΒΑ συμμετείχαν και σε αποστολές που είχαν σκοπό να λύσουν αυτές τις πολιορκίες πόλεων, ενισχύοντας με εφόδια τις τοπικές δυνάμεις του Ε.Σ. και χτυπώντας τους αντάρτες που τις πολιορκούσαν. Στις 14-7-1947 στα Γιάννενα και στις 25-7 στα Γρεβενά, τα Spitfires από το αεροδρόμιο της Λάρισας υποχρέωσαν σε υποχώρηση τους αντάρτες που αποπειράθηκαν να καταλάβουν τις δύο πόλεις. Μεταξύ 25/31-12-1947 η ΕΒΑ συμμετείχε ενεργά στην προάσπιση της Κόνιτσας που πολιορκείτο από σημαντικές μονάδες του ΔΣΕ. Τα Spitfires σε συνεργασία με τα Harvards εξουδετέρωσαν μεγάλο αριθμό ανταρτών και τα μεταγωγικά αεροπλάνα ανεφοδίασαν

τις επίγειες δυνάμεις που αντιστέκονταν μέσα στην πόλη.[4]

Επίσης, στις 10-2-1948 η Αεροπορία έθεσε τέρμα σε μία από τις πιο εντυπωσιακές ενέργειες του ΔΣΕ στη διάρκεια του Εμφυλίου. Μία ταξιαρχία του έφθασε απαρατήρητη στα περίχωρα της Θεσσαλονίκης όπου έστησε ένα ορειβατικό πυροβόλο και ξεκίνησε να βομβαρδίζει διάφορα στρατηγικά σημεία της πόλης. Η ταξιαρχία τελικά εντοπίστηκε από Harvards και το μεγαλύτερο τμήμα της εξουδετερώθηκε από τα Spitfires που απογειώθηκαν από το Σέδες.

Καθώς οι αντάρτες του ΔΣΕ δεν διέθεταν Αεροπορία, στηρίχθηκαν στα αντιαεροπορικά όπλα (Α/Α) τους για να αντιμετωπίσουν την ΕΒΑ. Τα Α/Α δεν σταματούσαν τις αεροπορικές επιχειρήσεις και προκαλούσαν μεγάλες απώλειες σε αεροπλάνα και ιπταμένους. Ιδιαίτερα ευάλωτα σε αυτά ήταν τα Harvards, καθώς πετούσαν χαμηλά και αργά πάνω από τους στόχους που επισήμαιναν. Εκτός από τα αεροπλάνα που καταρρίπτονταν στην Πρώτη Γραμμή, υπήρξαν και πολλά ακόμη που είχαν βληθεί από Α/Α και καταστρέφονταν στη φάση αναγκαστικής προσγείωσης. Οι χειριστές της ΕΒΑ συνήθως επιβίωναν μετά από μία αναγκαστική προσγείωση και αρκετοί είχαν στο ενεργητικό τους περισσότερες από μία. Το ρεκόρ κατείχε ο ανθυποσμηναγός Τάσος Τζαβάρας, ο οποίος σε μία περίοδο 9,5 μηνών στην Πρώτη Γραμμή είχε πέντε (!) αναγκαστικές προσγειώσεις, δύο καταρρίψεις και τραυματίστηκε δύο φορές.

Σύμφωνα με τον αεροπόρο πτέραρχο (Ι) ε.α και βετεράνο ιπτάμενο του Β' Π.Π και του Εμφυλίου κ. Ηλία Καρταλαμάκη, την περίοδο 1946-1949 συνολικά 600 αεροπλάνα της ΕΒΑ χτυπήθηκαν από Α/Α και το φορητό οπλισμό των ανταρτών. Η ΕΒΑ ποτέ δεν διέθετε τέτοιο αριθμό αεροπλάνων την περίοδο αυτή, γεγονός που σημαίνει ότι όλα σχεδόν τα αεροπλάνα της που πήραν μέρος σε πολεμικές αποστολές θα πρέπει να είχαν χτυπηθεί τουλάχιστον 2-3 φορές το καθένα. Στη διάρκεια του Εμφυλίου, συνολικά 58 αεροπλάνα της ΕΒΑ κατερρίφθησαν και άλλα τόσα υπέστησαν σοβαρές ζημιές.

Ομως η χρήση των Α/Α ήταν για τους αντάρτες του ΔΣΕ «δίκοπο μαχαίρι», καθώς οι βολές τους συνήθως πρόδιδαν τις θέσεις τους στους αεροπόρους, με αποτέλεσμα στη συνέχεια να υφίστανται και οι ίδιοι μεγάλες απώλειες από νέες αεροπορικές επιθέσεις.

Στη διάρκεια του 1948 η ΕΒΑ εκτός από τα Α/Α του ΔΣΕ αντιμετώπιζε και σοβαρά προβλήματα σχετικά με την προσβολή των οχυρώσεων που οι αντάρτες είχαν αρχίσει να κατασκευάζουν με μία νέα τεχνική στις θέσεις τους στον Γράμμο και

Ο Εμμανουήλ Κελαϊδής, Αρχηγός της Ανωτέρας Διοικήσεως Αεροπορίας (ΑΔΑ) κατά τη διάρκεια του εμφυλίου πολέμου, ο οποίος προσέφερε σημαντικό έργο όσον αφορά στην αναδιοργάνωση και επιχειρησιακή αναβάθμιση της ΕΒΑ (Αρχείο Μουσείου Ιστορίας Π.Α.).

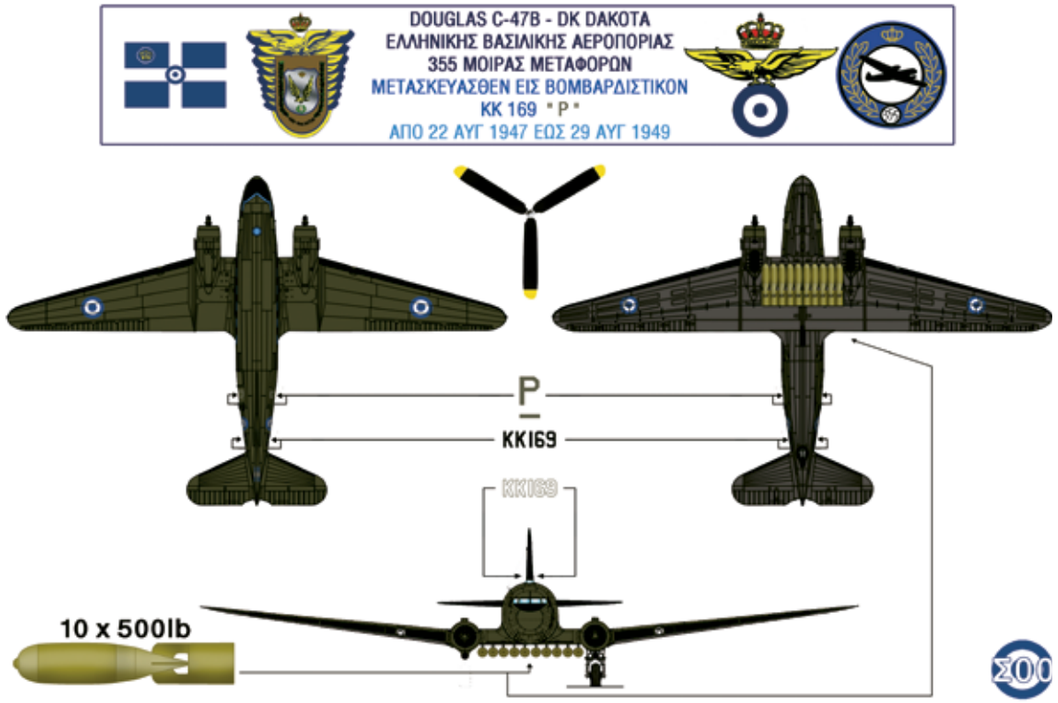

Γραμμικό διάγραμμα τριών (03) όψεων του υπό Διακριτικόν Νηολογίου Κλήσεως (ΔΝΚ): ΚΚ-169 (Ρ) μετατραπέντος Βομβαρδιστικού Douglas C-47/DC-3 «Dakota», όπως αυτό δημιουργήθηκε από τη μελέτη και ανάλυση σχεδίων, φωτογραφιών και εγγράφων κειμένων από τον ιστορικό Νικόλαο Δημητριάδη (Αρχείον ΕΕΕΣ Α.Ε. «Κηρύκειον»).

το Βίτσι. Αυτές αποτελούνταν από 7.400 πολυβολεία και οπλοπολυβολεία, 500 ολμοβολεία και 600 θέσεις διαφόρων Α/Α μέσων, από κορμοξυλεία και πέτρες, καθώς και 145.500 μέτρα ορύγματα επικοινωνίας. Τα συρματοπλέγματα ασφαλείας-ανασχέσεως και πληθώρα ναρκοπεδίων και παγίδων συμπληρώνουν την εικόνα. Οι θέσεις αυτές ήταν σχεδόν αδύνατον να εξουδετερωθούν από το Στρατό και η λύση έπρεπε να δοθεί από την ΕΒΑ, η οποία όμως δεν διέθετε ελαφρά βομβαρδιστικά που θα μπορούσαν να τις καταστρέψουν. Αρχικά οι χειριστές των Spitfires ανέλαβαν να χτυπήσουν τις θέσεις των ανταρτών με βόμβες και ρουκέτες, όμως τα αποτελέσματα υπήρξαν απογοητευτικά.

Κατόπιν διαταγής του αρχηγού Ανωτέρας Διοικήσεως Αεροπορίας (ΑΔΑ), σμηνάρχου Εμμ. Κελαϊδή, το 1948, οι τεχνικοί υπεύθυνοι του 202 Κρατικού Εργοστασίου Αεροπλάνων (ΚΕΑ) προσπάθησαν να επιλύσουν το πρόβλημα μετατρέποντας σε βομβαρδιστικά ορισμένα από τα μεταγωγικά αεροπλάνα τύπου C-47/DC3 «Dakota» (τις διάσημες «Ντακότες»), αμερικανικής κατασκευής, που η ΕΒΑ είχε αρχίσει να παραλαμβάνει από το 1947. Εφαρμόζοντας μία πρωτοποριακή τεχνική του σμηνάρχου μηχανικού, Νέρωνος Πλατή, τοποθέτησαν 10 φορείς βομβών των 500 λιβρών στην κάτω περιοχή των πτερύγων του αεροπλάνου στο ευρύ διάστημα μεταξύ των δυο κινητήρων. Υπήρχε

Λεπτομέρεια του κάτω μέρους, τμήματος της δεξιάς πτέρυγος του υπό ΔΝΚ: ΚΚ-169 βομβαρδιστικού Douglas C-47/DC-3 «Dakota». Είναι εμφανή τα σημεία προσαρμόσεως, των εξωτερικών φορέων, αναρτήσεως βομβών (Αρχείον ΕΕΕΣ Α.Ε. «Κηρύκειον»).

πρόβλεψη για την ανάρτηση είκοσι βομβών των 250 λιβρών, επί των αυτών φορέων. Η σκόπευση και η άφεση των βομβών πραγματοποιούνταν από τον ιπτάμενο μηχανικό που επέβαινε στο θάλαμο διακυβερνήσεως ηλεκτρικά (αλλά και μηχανικά) και από ασφαλές ύψος.

Οι δοκιμαστικές πτήσεις πραγματοποιήθηκαν μεταξύ 15-17 Αυγούστου του 1948 και την επόμενη ημέρα η πρώτη Ντακότα βομβάρδιζε θέσεις ανταρτών στον Γράμμο. Μέχρι το τέλος του Εμφυλίου, το ΚΕΑ μετέτρεψε συνολικά έξι Ντακότες σε βομβαρδιστικά (από τις 8 που είχαν αρχικά προγραμματισθεί) και ήταν οι υπό Διακριτικό Νηολογίου Κλήσεως (ΔΝΚ): ΚΝ-384, ΚΚ-169, ΚΚ-171, ΚΡ-253, 43-16348 και 43-48604, οι οποίες πραγματοποίησαν 347 βομβαρδισμούς στόχων του ΔΣΕ. Η ελληνική τεχνική της μετατροπής των Ντακότα από μεταγωγικά σε βομβαρδιστικά απεδείχθη ιδιαίτερα πετυχημένη σε σημείο που υιοθετήθηκε από την Douglas, εταιρία παραγωγής της Ντακότας, και οι Αμερικανοί έκαναν χρήση τέτοιων βομβαρδιστικών στην Κορέα και την Ινδοκίνα.

Παρά τα καλά αποτελέσματα των βομβαρδισμών από τις Ντακότες, η οριστική λύση στην εξουδετέρωση των πολυβολείων του ΔΣΕ θα δινόταν ένα

Αναγνωριστικό αεροπλάνο τύπου Harvard, με χειριστή το σμηναγό Παναγιώτη Τσούκα από το Παλιόκαστρο Τυμφρηστού και παρατηρητή τον Αμερικανό αντισμήναρχο Selden R. Edner, το οποίο υποχρεώθηκε να κάνει αναγκαστική προσγείωση στο Καρπενήσι όταν χτυπήθηκε από αντιαεροπορικά όπλα μαχητών του ΔΣΕ που κατείχαν την πόλη (Φωτογραφικό Αρχείο Μουσείου Μπενάκη).

χρόνο αργότερα, όταν η ΕΒΑ θα είχε τη δυνατότητα να συνδυάζει επιχειρήσεις βομβαρδισμού από Spitfires, Ντακότες και Helldivers. Εκτός από αποστολές βομβαρδισμού, οι Ντακότες χρησιμοποιήθηκαν στη διάρκεια του Εμφυλίου από την ΕΒΑ και για τη μεταφορά πυρομαχικών και εφοδίων στα μαχόμενα τμήματα του Ε.Σ., καθώς και τραυματιών του στα νοσοκομεία στα μετόπισθεν.

Στα τέλη Αυγούστου 1948 ο Ε.Σ., ύστερα από σκληρό αγώνα 70 ημερών, κατάφερε να καταλάβει τον Γράμμο και λίγες ημέρες αργότερα τη Μουργκάνα (επιχείρηση «Κορωνίς»). Τις επιχειρήσεις των επίγειων δυνάμεων συνέδραμαν με εναέριους βομβαρδισμούς κατά των θέσεων των ανταρτών στα δύο βουνά οι «βομβαρδιστικές» Ντακότες και τα Spitfires της ΕΒΑ. Η κυρίως δύναμη του ΔΣΕ όμως είχε προλάβει να διαφύγει στο Βίτσι. Ετσι στις αρχές Σεπτεμβρίου, όταν ο Ε.Σ. επιτέθηκε στο Βίτσι, υπέστη οδυνηρή ήττα. Ο ΔΣΕ αντεπιτέθηκε και μάλιστα απείλησε την Καστοριά. Η κατάληψη της πόλης απετράπη λόγω της έγκαιρης αναδιοργάνωσης του Στρατού, αλλά η ήττα του Ε.Σ. στο Βίτσι προκάλεσε σοβαρή κρίση στην ιεραρχία του. Ο στρατηγός Τσακαλώτος ανέλαβε τη διοίκηση της Α' και Β' Στρατιάς, οι άνδρες των οποίων πολεμούσαν τον ΔΣΕ στη Δυτική Μακεδονία. Μόλις τον Νοέμβριο του 1948 κατάφερε ο Τσακαλώτος να κλείσει το ρήγμα που είχε ανοίξει ο ΔΣΕ στο μέτωπο.

Σε όλες αυτές τις επιχειρήσεις στον Γράμμο και το Βίτσι η ΕΒΑ ανέπτυξε έντονη δράση, με αποκορύφωμα τη συνδρομή της στα μαχόμενα τμήματα του Ε.Σ. που απέκρουσαν τη φθινοπωρινή αντεπίθεση του ΔΣΕ.[5] Στη διάρκεια αυτών των αποστολών φονεύθηκε ένας ιπτάμενος της ΕΒΑ, ο ανθυποσμηναγός Κ. Τασσόπουλος όταν στις 10-8-1948 κατερρίφθη το Spitfire του στη θέση «Πυραμίδα» της Κρυσταλλοπηγής Καστοριάς καθώς βομβάρδιζε θέσεις ανταρτών.

Σμήνος τριών (03) μονοκινητηρίων βομβαρδιστικών καθέτου εφορμήσεως αεροπλάνων, τύπου Curtiss SB2C-5 Helldiver, της ΕΒΑ, κατά τη διάρκεια της προ πτήσεως εξυπηρετήσεως από το προσωπικό εδάφους, στο αεροδρόμιο της Κοζάνης τον Αύγουστο 1949 (Αρχείον ΕΕΕΣ Α.Ε. «Κηρύκειον»).

Η δράση της Αεροπορίας από τον Δεκέμβριο του 1948 μέχρι και τον Ιούλιο του 1949

Τον Ιανουάριο του 1949 ο Παπάγος διορίστηκε αρχιστράτηγος του Ε.Σ. επιβάλλοντας πειθαρχία και εμπνέοντας επιθετικό πνεύμα στο στράτευμα. Παράλληλα, ο Ε.Σ. ενισχύθηκε με άφθονο πολεμικό υλικό από τις ΗΠΑ στο πλαίσιο του Σχεδίου Μάρσαλ. Σημαντική εξέλιξη για την Αεροπορία υπήρξε η εκπαίδευση της Β' Ομάδας της 21ης Σειράς της Σχολής Ικάρων σε αεροπορικές βάσεις των ΗΠΑ. Οι Ικαροι αυτοί αποφοίτησαν τον Φεβρουάριο του 1949 και συμμετείχαν ενεργά ως ιπτάμενοι στην τελευταία φάση του Εμφυλίου, το καλοκαίρι του ίδιου έτους.

Αντίθετα με τον Ε.Σ., ο ΔΣΕ δεν διέθετε εφεδρείες και έτσι δεν είχε τρόπο να εκμεταλλευτεί την επιτυχία που σημείωσε στο Βίτσι. Παρά ταύτα, εκείνη την εποχή ο ΔΣΕ άρχισε να μάχεται ως τακτικός στρατός εγκαταλείποντας τον ανταρτοπόλεμο που ακολουθούσε προηγουμένως. Στο πλαίσιο αυτό ο ΔΣΕ πραγματοποίησε μία σειρά θεαματικών ενεργειών: τον Δεκέμβριο του 1948 κατέλαβε την Καρδίτσα (12-12-1948) και επιτέθηκε στην Εδεσσα και την Αρδαία. Τον Ιανουάριο του 1949 κατέλαβε τη Νάουσα (12-1-1949) και το Καρπενήσι (20-1/7-2-1949). Οι καταλήψεις αυτών των πόλεων αποτέλεσαν σοβαρά πλήγματα για την κυβέρνηση και τον Ε.Σ. και προκάλεσαν μεγάλη εντύπωση στο εξωτερικό.

Την ημέρα που κατελήφθη το Καρπενήσι από τον ΔΣΕ, ένα Harvard με πλήρωμα το χειριστή Σμηναγό Π. Τσούκα και παρατηρητή τον Αμερικανό αντισμήναρχο Selden R. Edner χτυπήθηκε από Α/Α και έκανε αναγκαστική προσγείωση μέσα στην πόλη. Ο Edner ήταν στέλεχος της JUSMAG, της ομάδας των Αμερικανών συμβούλων του Ε.Σ., οι οποίοι απαγορεύονταν ρητά να συμμετάσχουν σε πολεμικές επιχειρήσεις. Ομως ο Edner έπεισε τον Τσούκα να τον πάρει μαζί του στη μοιραία αυτή αποστολή. Σύμφωνα με τον ΔΣΕ, και τα δύο μέλη πληρώματος τραυματίστηκαν θανάσιμα στη διάρκεια της αναγκαστικής προσγείωσης και πέθαναν λίγο αργότερα. Αντίθετα, το επίσημο πόρισμα της ΕΒΑ κατέληξε στο συμπέρασμα ότι ο Τσούκας εκτελέστηκε λίγο μετά την προσγείωση από κάποιον αντάρτη και ότι ο Αμερικανός συνελήφθη ζωντανός. Ομως και αυτός δολοφονήθηκε αργότερα με ιδιαίτερα άγριο τρόπο.[6] Ο Edner ήταν ο πιο υψηλόβαθμος αεροπόρος που φονεύθηκε σε πολεμική επιχείρηση στη διάρκεια του Εμφυλίου.

Οι καταλήψεις της Καρδίτσας, της Νάουσας και του Καρπενησίου από τον ΔΣΕ διευκολύνθηκαν από το γεγονός ότι αυτοί που τις σχεδίασαν έλαβαν σοβαρά υπόψη τους την απειλή της ΕΒΑ. Ετσι οι μετακινήσεις των ανταρτικών μονάδων που έπαιρναν μέρος στις επιχειρήσεις αυτές γίνονταν πάντα τη νύχτα. Οι, δε, επιθέσεις κατά των πόλεων πραγματοποιούνταν σκόπιμα στη διάρκεια άσχημων καιρικών συνθηκών, όταν τα αεροπλάνα της ΕΒΑ βρίσκονταν καθηλωμένα. Βέβαια, η κακοκαιρία δεν κρατούσε για πάντα και αμέσως μόλις ο καιρός «άνοιγε» τα αεροπλάνα βρίσκονταν στον αέρα. Οι χειριστές τους τότε χτυπούσαν τις δυνάμεις του ΔΣΕ είτε μέσα στις πόλεις που είχαν καταλάβει είτε ενώ αυτές οπισθοχωρούσαν μέσω των ορεινών όγκων.

Σύμφωνα με μαρτυρίες των χειριστών, το λευκό φόντο του χιονισμένου τοπίου βοηθούσε να ξεχωρίζουν εύκολα τους στόχους τους. Στο πλαίσιο αυτό τα αεροπλάνα της ΕΒΑ πραγματοποίησαν μέσα σε μία μόλις ημέρα 33 εξόδους εναντίον των δυνάμεων του ΔΣΕ που είχαν καταλάβει την Καρδίτσα. Στη διάρκεια των επιχειρήσεων αυτών

Αδημοσίευτη φωτογραφία ενός εκ των μετατραπέντων σε βομβαρδιστικό αεροπλάνο τύπου Douglas C-47/DC-3 «Dakota» ενώ απογειώνεται από το αεροδρόμιο της Κοζάνης για εκτέλεση αποστολής τον Φεβρουάριο 1949. Είναι εμφανείς οι βόμβες που φέρονται επί των εξωτερικών φορέων, στο κάτω τμήμα και το κέντρο της ατράκτου. Η συγκεκριμένη φωτογραφία έχει ληφθεί από φωτοπολυβόλο προηγηθέντος αεροπλάνου (Αρχείον ΕΕΕΣ Α.Ε. «Κηρύκειον»).

Προσβολή από αέρος επίγειου στόχου με βόμβες ναπάλμ (από Διαδίκτυο).

οι χειριστές των Spitfires εξουδετέρωσαν μία Ταξιαρχία Ιππικού του ΔΣΕ, που μετά την Καρδίτσα ετοιμαζόταν να επιτεθεί και κατά της Λάρισας.

Τον Φεβρουάριο του 1949 ο ΔΣΕ προσπάθησε να επαναλάβει τις επιτυχίες του προηγούμενου μήνα, πραγματοποιώντας και νέες επιθέσεις με στόχο την κατάληψη της Φλώρινας, του Αμύνταιου, των Κερδυλλίων κ.ά. Ολες όμως αυτές οι επιχειρήσεις απέτυχαν παταγωδώς, εξαιτίας κυρίως της ετοιμότητας της ΕΒΑ. Στη Φλώρινα και τα Κερδύλλια, τα Spitfires εξουδετέρωσαν μεγάλο αριθμό ανταρτών. Στη δεύτερη περίπτωση, η ΕΒΑ έθεσε ουσιαστικά εκτός μάχης την 20ή Ταξιαρχία του ΔΣΕ, την πιο σημαντική μονάδα του στη Χαλκιδική που απειλούσε τη Θεσσαλονίκη. Στη διάρκεια αυτών των αεροπορικών επιχειρήσεων πάνω από τα Κερδύλλια, ο ανθυποσμηναγός Τάσος Τζαβάρας, ο οποίος ήταν χειριστής Spitfire, είχε μία «ανθρώπινη» στιγμή μέσα στην αγριότητα του Εμφυλίου:

«Καταφέραμε τρομερό πλήγμα στους "αντάρτες". Φονεύθηκαν όλα τα υποζύγια, στα οποία και βρέθηκαν τα σχέδιά τους για μέλλουσες επιδρομές στην Χαλκιδική. Κυνηγημένοι την ημέρα από την Αεροπορία έφτασαν στα Κρούσια, όπου ο Στρατός πήρε επαφή μαζί τους. Λογικά δεν τους είχε μείνει καμία δυνατότητα επιβίωσης. Κυνηγημένοι ακατάπαυστα σαν αγρίμια πεινασμένοι και βαλλόμενοι, σε ένα σιβηρικό περιβάλλον, πολλοί θα προτιμούσαν να είχαν την ίδια τύχη με τους σκοτωμένους συντρόφους τους που είχαν τελειώσει τα μαρτύριά τους. Μάλιστα σε μία αποστολή, όταν πια είχαν σκορπίσει σε μικροομάδες, ένας αποκαμωμένος απ' το ανηλεές τριήμερο κυνηγητό, στάθηκε όρθιος και ενώ βρισκόμουν με το μάτι καρφωμένο στο σκοπευτικό μου κατ' ευθείαν επάνω του, άνοιξε τα χέρια του, σαν ανθρώπινος σταυρός, και με αντιμετώπισε σαν "λυτρωτή", χωρίς καμία προσπάθεια να κρυφτεί ή να μετακινηθεί σαν να μου 'λεγε "Χτύπα με. Επιτέλους να λυτρωθώ...". Πριν συνειδητοποιήσω το σκοπό του και το "συμβολικό" στόχο μου, μόλις είχα πατήσει τα πολυβόλα, αλλά ακαριαία ανακάλεσα την εντολή βολής και μόλις πρόφτασε να φύγει μία βραχεία ριπή που έπεσε στα πόδια του - όπως φανέρωσε το χιόνι που σηκώθηκε μπροστά του. Ασφαλώς, αν συνέχιζα, θα τον γάζωνα... Εκείνος συνέχισε να περπατάει χωρίς καμία προφύλαξη. Δεν τον ξαναχτύπησα».[7]

Ενώ ο ΔΣΕ έφθειρε τα πλέον αξιόμαχα τμήματά του σε εντυπωσιακές επιχειρήσεις, που είχαν όμως πρόσκαιρα και αμφίβολα αποτελέσματα, ο Ε.Σ. εκκαθάριζε τις τελευταίες δυνάμεις ανταρτών στην Πελοπόννησο (επιχείρηση «Περιστερά»), στη Στερεά Ελλάδα και τη Θεσσαλία (επιχείρηση «Ρουκέτα»). Ολες αυτές οι δράσεις του Ε.Σ. υποστηρίχθηκαν από μεγάλο αριθμό αεροπλάνων.[8] Ετσι μέχρι την άνοιξη του 1949 η μόνη σημαντική δύναμη του ΔΣΕ είχε απομείνει στο Βίτσι. Την 1η Απριλίου οι αντάρτες αυτοί αιφνιδίασαν τον Ε.Σ. και κατέλαβαν μέρος του Γράμμου. Επρόκειτο για την τελευταία στρατιωτική επιτυχία του ΔΣΕ, καθώς μέσα στον Απρίλιο ο Ε.Σ. ανακατέλαβε ορισμένα υψώματα του Γράμμου και άρχισε να σφίγγει τον κλοιό γύρω από τους αντάρτες που κρατούσαν τα υπόλοιπα τμήματα της οροσειράς.

Στις 6-4-1949 μία από τις Ντακότες που μετέφερε πυρομαχικά στην πρώτη γραμμή χτυπήθηκε κατά λάθος από όλμο του Ε.Σ. και κατερρίφθη, παρασύροντας στο θάνατο το τριμελές πλήρωμά του -επισμηναγός Α. Μουλόπουλος, υποσμηναγός Β. Βούτσας και αρχισμηνίας Οικονόμου- και τέσσερις

Λεπτομέρεια θυρίδας πολυβολείου και τμήμα πολυβολείου από κορμοξυλεία όπως αυτό υφίσταται σήμερα στην ορεινή περιοχή του Σκρα (Αρχείον ΕΕΕΣ Α.Ε. «Κηρύκειον»).

Το υπό Διακριτικόν Νηολογίου Κλήσεως (ΔΝΚ): 3321 μονοκινητήριο βομβαρδιστικό καθέτου εφορμήσεως αεροπλάνο τύπου Curtiss SB2C-5 Helldiver, όπως διασώζεται σήμερα, σε μη πτήσιμη κατάσταση, στο Μουσείο/Π.Α., στην Α.Β. Δεκελείας. Σημειώνεται ότι το συγκεκριμένο αεροπλάνο είναι ένα από τα πέντε που υπάρχουν παγκοσμίως (Αρχείον ΕΕΕΣ Α.Ε. «Κηρύκειον»).

στρατιώτες που πραγματοποιούσαν τις ρίψεις των εφοδίων. Επρόκειτο για το μοναδικό αεροπλάνο αυτού του τύπου που κατερρίφθη στη διάρκεια του Εμφυλίου.

Η Αεροπορία στις τελευταίες μάχες του Βίτσι και του Γράμμου (Αύγουστος 1949)

Το Γενικό Επιτελείο προγραμμάτισε για το 1949 την εκτέλεση του Σχεδίου «ΠΥΡΣΟΣ» που προέβλεπε την πλήρη καταστροφή των δυνάμεων του ΔΣΕ στον Γράμμο και το Βίτσι. Για πολλούς μήνες το Γ.Ε. του Ε.Σ. είχε επικεντρωθεί στον τρόπο καταστροφής και κατάληψης των οχυρών θέσεων των ανταρτών στα δύο βουνά -καθώς και των ναρκοπεδίων που τα προστάτευαν- συνδυάζοντας τη δράση του Πυροβολικού, των Τεθωρακισμένων και της Αεροπορίας, ταυτόχρονα με επιθέσεις λοκατζήδων και Πεζικού.

Στη διάρκεια της προπαρασκευής της επιχείρησης «ΠΥΡΣΟΣ», ελήφθησαν χιλιάδες αεροφωτογραφίες από την ΕΒΑ στο Βίτσι και τον Γράμμο, καθώς και από τα περάσματα προς την Αλβανία που χρησιμοποιούσε ο ΔΣΕ για τον ανεφοδιασμό του. Η μελέτη των αεροφωτογραφιών αυτών έδωσε τη δυνατότητα στο Γ.Ε. να σχεδιάσει τις επιχειρήσεις με κάθε λεπτομέρεια.

Η Β' Φάση του «ΠΥΡΣΟΥ» για την κατάληψη του Βίτσι ξεκίνησε στις 10-8-1949. Το βάρος των αεροπορικών επιχειρήσεων ανέλαβαν τα Spitfires Mk XVI (LF), που είχαν στο μεταξύ αντικαταστήσει τα Spitfires Mk IX. Σημαντικό ρόλο στις επιχειρήσεις

Σμήνος δέκα (10) εκ των νεοπαραληφθέντων μονοκινητηρίων βομβαρδιστικών καθέτου εφορμήσεως αεροπλάνων τύπου Curtiss SB2C-5 Helldiver, της ΕΒΑ, μαζί με τα ιπτάμενα πληρώματα, λίγο πριν από την απογείωση, εκ της Α.Β. Λαρίσης διά την εκτέλεσιν αποστολής. Παρά το δραματικό όνομα του συγκεκριμένου τύπου αεροπλάνου («Helldiver»: «Δύτης της Κολάσεως»), είναι εμπνευσμένο από το παρατσούκλι ενός είδους μικρόσχημης αγριόπαπιας, γνωστής ως «κολύμβις». Το συγκεκριμένο πουλί πραγματοποιεί εντυπωσιακές καταδύσεις προκειμένου να πιάσει ψάρια που είναι η τροφή του (Αρχείον ΕΕΕΣ Α.Ε. «Κηρύκειον»).

ΒΟΜΒΑ ΝΑΠΑΛΜ

Εύφλεκτη συμπυκνωμένη ζελατινώδης μάζα, που παράγεται με βάση το πετρέλαιο και χρησιμοποιείται ως εμπρηστική ύλη. Παρασκευάσθηκε για πρώτη φορά στις ΗΠΑ το 1942, με ανάμιξη σαπώνων, λιπαρών οξέων, αλάτων, ναφθαλινικού οξέος και βενζίνης. Η ναπάλμ αποτέλεσε το κύριο συστατικό στις ομώνυμες εμπρηστικές βόμβες διάφορων μορφών που έχουν πολύ λεπτό περίβλημα και χρησιμοποιήθηκαν για πρώτη φορά στο τέλος του Β΄ Παγκόσμιου Πολέμου και αργότερα στον Πόλεμο της Κορέας και του Βιετνάμ.

Η βόμβα ναπάλμ ρίχνεται συνήθως από αεροπλάνα. Οταν προσκρούσει στο έδαφος, το λεπτό περίβλημά της σπάζει και η ναπάλμ παίρνει φωτιά. Οι κολλώδεις ιδιότητές της και η παρατεταμένη διάρκεια καύσης της έχουν ως αποτέλεσμα την απελευθέρωση μεγάλων ποσών θερμότητας, που προκαλεί ανάφλεξη πολλών υλικών σε μεγάλη απόσταση από το σημείο πτώσης. Η ναπάλμ δεν χρησιμοποιείται ως γόμωση σε διάφορα βλήματα, γιατί δεν μπορεί να διατηρηθεί σε καλή κατάσταση.

Οι βόμβες ναπάλμ θεωρούνται ως ένα από τα πιο εξελιγμένα όπλα του Δευτέρου Παγκοσμίου Πολέμου. Οι ουσίες που περιέχουν είναι ικανές να προκαλέσουν τρομακτικά εγκαύματα και αφυδάτωση και με τη βοήθεια του ανέμου μπορούν να απλωθούν σε δεκάδες χιλιόμετρα.

Στις 17 Ιουλίου 1944 η βόμβα ναπάλμ ερρίφθη για πρώτη φορά από δεκατέσσερα (14) αμερικανικά μαχητικά αεροπλάνα Δ/Β τύπου P-38 Lightning της 402 Μοίρας Διώξεως, που ανήκε στην 307 Ομάδα Καταδιωκτικών, προσβάλλοντας Γερμανικές Αποθήκες Ανεφοδιασμού Υγρών Καυσίμων που ευρίσκοντο στο Coutances, πλησίον του St. Lô, στη Γαλλία. Περαιτέρω οι Αμερικανοί τη χρησιμοποίησαν ευρύτατα στις επιχειρήσεις κατά των Ιαπώνων, την περίοδο 1944-1945.

Στην Ευρώπη χρησιμοποιήθηκε ευρέως δύο εβδομάδες προ της λήξεως του Β΄ Π.Π., τον Απρίλιο 1945, στην περιοχή του La Rochelle, προσβάλλοντας γερμανικές δυνάμεις αλλά και Γάλλους πολίτες. Στην Ελλάδα χρησιμοποιήθηκε στη διάρκεια του Εμφυλίου το 1948-49, στον Γράμμο, κατά την επιχείρηση των 70 ημερών του Εθνικού Στρατού.

Η πρώτη επιτυχής φόρτωση ναπάλμ σε Spitfire συνέβη στα μέσα Σεπτεμβρίου 1948. Αεροπλάνα χτύπησαν σε πολλά σημεία την οροσειρά με την εξελιγμένη μορφή της βόμβας ναπάλμ, τη «war napalm-B». Η ελληνική στρατιωτική διοίκηση του Ε.Σ. με χαρά έλαβε τα νέα για το αποτέλεσμα του νέου όπλου που θα καθάριζε, όπως πίστευε, ολοκληρωτικά τις πλαγιές από τους αντάρτες. Από τη δική τους μεριά, οι αντάρτες είδαν με δέος ένα από τα ισχυρότερα όπλα της εποχής να «βρέχει φωτιά» πάνω από τις θέσεις τους.

Λέγεται ότι συνολικά τον Αύγουστο του 1949 στον Γράμμο ρίχθηκαν 388 βόμβες ναπάλμ. Αξίζει να σημειωθεί ότι οι Αμερικανοί θεωρούν ότι η ναπάλμ είναι η σύγχρονη μορφή του βυζαντινού «Υγρού Πυρός». Εκτοτε η βόμβα ναπάλμ έχει χρησιμοποιηθεί σε όλους τους πολέμους της ανθρωπότητας, ενώ όλα τα σύγχρονα κράτη διατηρούν τέτοιες βόμβες στο οπλοστάσιό τους, σε ικανούς αριθμούς.

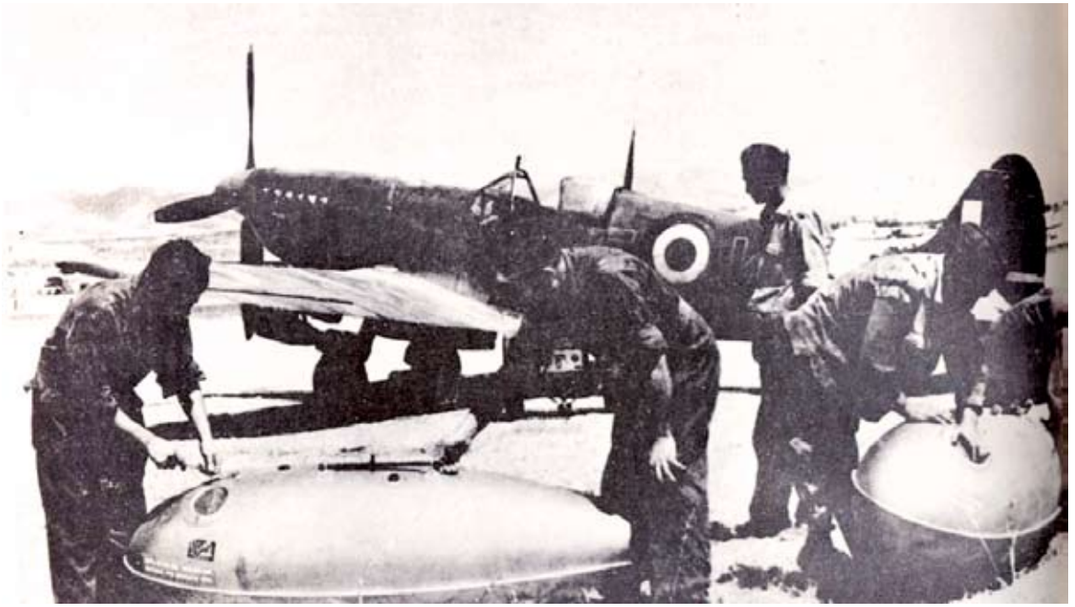

Προετοιμασία για φόρτωση σε αεροπλάνο Δ/Β τύπου Vickers Supermarine Spitfire βομβών ναπάλμ, στο αεροδρόμιο του Σέδες - Θεσσαλονίκης.

θα έπαιζαν επίσης τα Harvards και οι Ντακότες. Η κυρίως δράση της ΕΒΑ εκείνη την ημέρα αφορούσε το βομβαρδισμό των στρατηγικών σημείων Πολενάτα και Υψωμα 1685 με ρουκέτες και βόμβες ναπάλμ από δύο μεγάλους σχηματισμούς με 32 συνολικά Spitfires. Η ενέργεια αυτή, σε συνδυασμό με τη συνεχή δράση του Πυροβολικού, άνοιξε το δρόμο στις χερσαίες δυνάμεις του Ε.Σ. να καταλάβουν την ίδια ημέρα τα σημεία αυτά.

Δύο ημέρες αργότερα, δυνάμεις καταδρομών και Πεζικού υπό την κάλυψη αεροπορικών επιθέσεων εκδίωξαν τον ΔΣΕ από το Λέσιτς, ένα από τα τελευταία ισχυρά σημεία που κρατούσε ακόμη στο Βίτσι. Η κατάληψη του Λέσιτς από τον Ε.Σ. διευκολύνθηκε από μία επιχείρηση παραπλάνησης που εκτέλεσε η ΕΒΑ στα μετόπισθεν του ΔΣΕ τη νύχτα της 11ης/12ης-8-1949. Τρεις Ντακότες υπό την κάλυψη τεσσάρων Spitfires έριξαν εκεί ένα μεγάλο αριθμό ανδρείκελων (ομοιωμάτων) που ήταν ντυμένοι αλεξιπτωτιστές. Αυτά τα ανδρείκελα μόλις έπεφταν στο έδαφος ανατινάζονταν από τις χειροβομβίδες που ήταν προσδεμένες πάνω τους, για να δώσουν την εντύπωση στον αντίπαλο ότι επρόκειτο για πραγματική επιχείρηση αλεξιπτωτιστών. Η παραπλάνηση πέτυχε, καθώς ο ΔΣΕ πίστεψε ότι δεχόταν επίθεση στα μετόπισθεν και έτσι δυνάμεις του που έσπευδαν να ενισχύσουν τους αντάρτες στην κορυφή Λέσιτς διατάχθηκαν να σπεύσουν να αντιμετωπίσουν τους «αλεξιπτωτιστές».

Στις 13 Αυγούστου ο Ε.Σ. κατέλαβε το Βίτσι, ενώ η ΕΒΑ συνέχισε να επιχειρεί και τις επόμενες ημέρες, χτυπώντας τους αντάρτες που προσπαθούσαν να διαφύγουν στην Αλβανία μέσω της Μικρής Πρέσπας. Στη διάρκεια αυτών των επιχειρήσεων η ΕΒΑ έχασε δύο στελέχη της, που ήταν και οι συνολικές απώλειές της στη διάρκεια του «ΠΥΡΣΟΥ». Στις 13-8-1949 το Spitfire του ανθυποσμηναγού Πανουτσόπουλου χτυπήθηκε από Α/Α πάνω από το Βίτσι και ο χειριστής του προσπάθησε να κάνει αναγκαστική προσγείωση στο αεροδρόμιο του

Αργους Ορεστικού. Ομως το αεροπλάνο ανεφλέγη στα κράσπεδα του αεροδρομίου και ο χειριστής του φονεύθηκε. Την άλλη μέρα, ο ανθυποσμηναγός Παπαδημητρίου, ο οποίος είχε αποφοιτήσει από τη Σχολή Ικάρων μόλις δύο μήνες νωρίτερα, έχασε τη ζωή του στην πρώτη και τελευταία πολεμική αποστολή του, όταν το Spitfire του κατέπεσε στην όχθη της Μικρής Πρέσπας στη διάρκεια αποστολής πολυβολισμού στόχων του ΔΣΕ.

Στον Γράμμο είχε πια απομείνει η τελευταία αξιόμαχη δύναμη του ΔΣΕ την οποία ο Ε.Σ. θα αντιμετώπιζε στη διάρκεια της Γ" Φάσης του «ΠΥΡΣΟΥ». Η αιχμή του δόρατος αυτής της επιχείρησης θα ήταν ένα αεροπλάνο που δεν υπήρχε καν στην Ελλάδα όταν σχεδιάστηκε η επιχείρηση: το αμερικανικής κατασκευής Curtiss SB2C-5 «Helldiver», ένα βομβαρδιστικό καθέτου εφορμήσεως. Τα Helldivers μπορούσαν να πλήξουν με μεγάλο φορτίο βομβών -μέχρι και τέσσερις βόμβες των 500 λιβρών- και μεγάλη ακρίβεια ένα μικρό στόχο όπως ήταν ένα πολυβολείο, κάτι που ήταν πολύ δύσκολο να πετύχει το Spitfire.

Στις 15-8-1949 το αμερικανικό αεροπλανοφόρο «Σικελία» ξεφόρτωσε στον Πειραιά 49 Helldivers. Αλλα δύο αεροπλάνα αυτού του τύπου είχαν παραχωρηθεί στην ΕΒΑ λίγες ημέρες νωρίτερα για την εκπαίδευση των χειριστών της από Αμερικανούς στη Λάρισα. Από τον Φεβρουάριο του 1949 στη Λάρισα έδρευε η 336 Μ.Δ./Β και έτσι τα Helldivers δόθηκαν σ' αυτή τη Μοίρα, η οποία άλλαξε το ρόλο της σε 336 ΜΕΒ.

Υστερα από μία σύντομη εκπαίδευση λίγων μόλις ημερών, στις 24 Αυγούστου, οι χειριστές της 336 ΜΕΒ επάνδρωσαν τα 18 πρώτα Helldivers στη Λάρισα, με στόχο τις θέσεις του ΔΣΕ στον Γράμμο. Την ίδια εκείνη ημέρα ξεκίνησε η Γ" Φάση του «ΠΥΡΣΟΥ» και ήδη από νωρίς το πρωί μεγάλες δυνάμεις του Ε.Σ. είχαν εμπλακεί σε άγριες μάχες με τον ΔΣΕ, δίχως να υπάρχει ξεκάθαρο αποτέλεσμα. Τα Helldivers πέταξαν όλα μαζί πάνω από τη βόρεια Θεσσαλία και, αφού πέρασαν πάνω από την Κοζάνη, έβαλαν πορεία για τον Γράμμο. Η πορεία τους είχε σχεδιαστεί έτσι ώστε να πετάξουν πάνω από περιοχές όπου βρίσκονταν μεγάλες δυνάμεις του Ε.Σ. ώστε η παρουσία τους να εμψυχώσει τους στρατιώτες. Το απόγευμα της ίδιας ημέρας (24-8-1949) τα Helldivers εφόρμησαν κατά κύματα στο ύψωμα «Τσάρνο», ένα στρατηγικό σημείο του Γράμμου που ο ΔΣΕ είχε οχυρώσει με 50 πολυβολεία. Τα αεροπλάνα έριξαν πάνω στο Τσάρνο συνολικά 72 βόμβες των 500 λιβρών μετατρέποντάς το σε κόλαση. Οι εκρήξεις ήταν τέτοιας ισχύος που τρόμαζαν ακόμη και τους άνδρες του Ε.Σ. που βρίσκονταν στα απέναντι υψώματα:

«Ημαστε κοντά στο Τσάρνο, όταν έγινε ο βομβαρδισμός. Ηταν κάτι το τρομακτικό, ακόμα και για μας. Νόμιζες ότι ολόκληρο το Τσάρνο είχε τιναχτεί στον αέρα και είχε κονιορτοποιηθεί».[9]

Τα πολυβολεία του ΔΕΣ που πετύχαιναν τα Helldivers καταστρέφονταν, αλλά και όσοι αντάρτες επιζούσαν δεν ήταν πλέον σε θέση να πολεμήσουν και αναγκάζονταν να εγκαταλείψουν τις θέσεις τους μετά από τους εναέριους βομβαρδισμούς. Εκτός από τα Helldivers, οι θέσεις του ΔΣΕ στον Γράμμο βομβαρδίζονταν επίσης από Spitfires με βόμβες ναπάλμ. Θα πρέπει να επισημανθεί ότι μεταξύ Ιουλίου και Αυγούστου 1949 η ΕΒΑ έριξε εναντίον του ΔΣΕ στο Βίτσι και τον Γράμμο συνολικά 341 βόμβες ναπάλμ. Οι εμπρηστικές αυτές βόμβες είχαν αρχίσει να χρησιμοποιούνται

ΠΕΣΟΝΤΕΣ ΑΕΡΟΠΟΡΟΙ ΣΤΗ ΔΙΑΡΚΕΙΑ ΤΟΥ ΕΜΦΥΛΙΟΥ (1946-1949)

Συνολικά 71 αεροπόροι φονεύθηκαν ή έχασαν τη ζωή τους σε ατυχήματα την περίοδο 1946-1949. Ο πλήρης κατάλογος συμπεριλαμβάνεται στο: Λεύκωμα Πεσόντων Αεροπόρων στην ιστοσελίδα του Πανελλήνιου Συλλόγου Οικογενειών Πεσόντων Αεροπόρων.

http://www.pasoipa.org.gr/lefkoma/period_browse/1946_1949/

για πρώτη φορά από την ΕΒΑ τον Σεπτέμβριο του 1948 αλλά σε περιορισμένο αριθμό και όχι με ικανοποιητικά αποτελέσματα.

Για τη βόμβα ναπάλμ στον ελληνικό Εμφύλιο υπάρχουν σήμερα λανθασμένες αντιλήψεις που όμως γίνονται αποδεκτές ως ιστορικές αλήθειες. Ετσι για παράδειγμα, στον Γράμμο και το Βίτσι δεν έγινε η πρώτη χρήση της σε πολεμική επιχείρηση, αφού οι Αμερικανοί ήδη από το 1944 τη χρησιμοποίησαν στα μέτωπα του Ειρηνικού εναντίον των Ιαπώνων. Επίσης, τα Helldivers δεν έριξαν ούτε μία βόμβα ναπάλμ στον Γράμμο, αφού αυτά δεν μπορούσαν να μεταφέρουν τέτοιου είδους βόμβες.

Το Τσάρνο κατελήφθη από την Ι Μεραρχία του Ε.Σ. στις 24-8-1949. Μεταξύ 24 και 29 Αυγούστου 1949 τα Helldivers και τα Spitfires της ΕΒΑ βομβάρδισαν τις θέσεις των ανταρτών στα υψώματα του Γράμμου, «Ψωριάρικα», «Φλάμπουρο» και «Πόρτα Οσμάν», τα οποία στη συνέχεια κατελήφθησαν από μονάδες του Ε.Σ. Στις 30-8-1949 το ύψωμα του Κάμενικ περιήλθε στον απόλυτο έλεγχο του Ε.Σ. και έτσι ουσιαστικά τελείωσε ο Εμφύλιος με την ολοκληρωτική ήττα του ΔΣΕ.

Η ΕΒΑ συνέβαλε αποφασιστικά με τη δράση της στη συντόμευση του Εμφυλίου. Ετσι επιβίωσαν αρκετές χιλιάδες Ελληνες που θα είχαν σκοτωθεί αν ο πόλεμος συνεχιζόταν. Η συμβολή αυτή όμως της Αεροπορίας είχε ένα μεγάλο κόστος για τα στελέχη της. Σύμφωνα με τον σμήναρχο Εμμανουήλ Κελαϊδή, από τους 121 ιπταμένους που έλαβαν μέρος στις επιχειρήσεις της περιόδου 1946-1949, 31 φονεύθηκαν και 37 τραυματίστηκαν, γεγονός που ανεβάζει το ποσοστό των απωλειών στον Εμφύλιο συνολικά πάνω από 50% για το Σώμα των ιπταμένων της ΕΒΑ, που ήταν το μεγαλύτερο αναλογικά από οποιοδήποτε άλλο τμήμα του Ε.Σ.

Ευχαριστώ τον αντισμήναρχο (Ι) κ. Παντελή Βατάκη και τον ιστορικό-αρχαιολόγο κ. Φώτη Καρυανό για τις παρατηρήσεις και διορθώσεις τους στο χειρόγραφο του παρόντος άρθρου. Επίσης, ευχαριστώ την ΕΕΕΣ Α.Ε. «Κηρύκειον» για την άδεια μελέτης και δημοσίευσης άγνωστων εγγράφων βιβλίων και φωτογραφιών, καθώς και τον ιστορικό κ. Νικόλαο Δημητριάδη, για την άδεια δημοσίευσης σχεδίων και φωτογραφιών.

ΥΠΟΣΗΜΕΙΩΣΕΙΣ

1. Η ΕΒΑ δεν πήρε μέρος σε επιχειρήσεις εναντίον του ΕΛΑΣ στα Δεκεμβριανά του 1944, κάτι που έκανε αποκλειστικά η Βρετανική Βασιλική Αεροπορία (RAF).
2. Καρταλαμάκης, 1998, σελ. 266-270.
3. Τσακαλώτος, σελ. 54.
4. Καρταλαμάκης, 1998, σελ. 457-464.
5. Επίσημη ανακοίνωση του ΓΕΑ που δημοσιεύθηκε στα «Αεροπορικά Νέα», τον Ιανουάριο του 1949, σελ. 3.
6. Πόρισμα της 15-3-1949, βλ. Καρταλαμάκη, 2000, σελ. 539-541.
7. Καρταλαμάκης, 2000, σελ. 183.
8. Σύμφωνα με τον Γρηγοριάδη, σελ. 71, στις επιχειρήσεις αυτές συμμετείχαν 60 Spitfires.
9. Μαρτυρία του αξιωματικού της ΕΑΒ, Δ. Βουτσά, ο οποίος εκείνη την περίοδο υπηρετούσε ως «Ελεγκτής Αέρος/Εδάφους» σε μονάδα του Ε.Σ. Βλ. Καρταλαμάκη, 2000, σελ. 495.

ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ

Μέχρι σήμερα η Διεύθυνση Ιστορίας της Π.Α. δεν έχει εκδώσει την ιστορία της Αεροπορίας στη διάρκεια του Εμφυλίου. Ετσι η πληρέστερη βιβλιογραφική πηγή για τη δράση της στην περίοδο αυτή παραμένει το δίτομο έργο του αεροπόρου πτεράρχου (Ι) ε.α. κ. Ηλία Καρταλαμάκη, «Η Αεροπορία στον Εμφύλιο», τόμος Α΄, Αθήνα 1998, και τόμος Β΄, Αθήνα 2000. Οι εκδόσεις του ΓΕΣ/ΔΙΣ αναφέρουν μόνο περιστασιακά και συνοπτικά τις αεροπορικές επιχειρήσεις στην περίοδο του Εμφυλίου.

Αβέρωφ-Τοσίτσας Ευάγγελος, *«Φωτιά και τσεκούρι!»: Ελλάς 1946-1949 και τα προηγηθέντα, Εστία, Αθήνα (1η έκδοση 1974) 1996.*

Ανωτέραν Διοίκησιν Αεροπορίας/Κλάδος Αέρος, *Εκθεσις Πεπραγμένων Επιχειρήσεως-Μουργκάνα, της 19-9-1948. (Αδημοσίευτο Εγγραφο, Αρχείον ΕΕΕΣ Α.Ε. «Κυρήκειον»).*

Ανωτέραν Διοίκησιν Αεροπορίας/Κλάδος Αέρος, *Εκθεσις Πεπραγμένων Επιχειρήσεως - Βίτσι της 14-11-1948 (Αδημοσίευτο Εγγραφο, Αρχείον ΕΕΕΣ Α.Ε. «Κυρήκειον»).*

Αρχηγείον Στρατού/Διεύθυνση Ιστορίας Στρατού, *Ο Ελληνικός Στρατός Κατά τον Αντισυμμοριακόν Αγώνα (1946-1949). Το Πρώτο Ετος του Αντισυμμοριακού Αγώνα (1946), εκδ. ΑΣ/ΔΙΣ, 1971.*

Γενικό Επιτελείο Στρατού/Διεύθυνση Ιστορίας Στρατού, *Ο Ελληνικός Στρατός Κατά τον Αντισυμμοριακόν Αγώνα (1946-1949). Το Δεύτερο Ετος του Αντισυμμοριακού Αγώνα (1947), εκδ. ΓΕΣ/ΔΙΣ, 1980.*

Γενικό Επιτελείο Στρατού/Διεύθυνση Ιστορίας Στρατού, *Αρχεία Εμφυλίου Πολέμου (1944-1949), 16 τόμοι, εκδ. ΓΕΣ/ΔΙΣ, 1998.*

Γενικό Επιτελείο Αεροπορίας, *«Το έργον της Αεροπορίας κατά το 1948», Περιοδικό «Αεροπορικά Νέα», Ιανουάριος 1949, αρ. 20.*

Γεροζήσης, Τριαντάφυλλος Α., *«Βίτσι Αύγουστος - Νοέμβρης 1948» / Εκδόσεις «Σύγχρονη Εποχή Εκδοτική», Αθήνα 2012.*

«Γράμμος (ιστορικός - ταξιδιωτικός οδηγός). *Στα βήματα του Δημοκρατικού Στρατού Ελλάδας» / Εκδόσεις «Σύγχρονη Εποχή Εκδοτική», Αθήνα 2009.*

Γρηγοριάδης Σ., *Τα Φοβερά Ντοκουμέντα: Ο Εμφύλιος 1946-1949, τόμος Β΄, εκδόσεις Φυτράκη (επανέκδοση ΔΟΛ, 2010).*

Εθνικός Κήρυξ *(Εφημερίδα), 2-7-1949.*

Κυρίαρχος Λαός *(Εφημερίδα), 4-7-1949.*

Ικαρος *(Περιοδικό της ΕΒΑ), τεύχη 12-2-1948, 14-4-1948, 17/18-8-1948.*

Κανάκης-Γερωνυμάκης Ι., *«Ο Πτέραρχος Κελαϊδής - Αρχηγός της Πολεμικής Αεροπορίας» / Εκδοση της Οικογενείας Κελαϊδή / Χανιά, 2008.*

Καρταλαμάκης Η., *Η Αεροπορία στον «Εμφύλιο», τόμος Α΄, Αθήνα 1998, και τόμος Β΄, Αθήνα 2000.*

Κελαϊδής Εμμ., *Αναμνήσεις από την Αεροπορία: Η συμμετοχή της εις τους Εθνικούς Αγώνας 1924-1954, Αθήνα, 1972.*

Μαγκλίνης Η., *«Spitfire: Η δράση τους κατά τον Ελληνικό Εμφύλιο (1946-1949)», Αεροπορική Ιστορία, τ. 29, Ιούνιος-Ιούλιος 2004.*

Μαγκλίνης Η., *«Η δράση των Helldiver κατά τον Ελληνικό Εμφύλιο Πόλεμο (1949)», Αεροπορική Ιστορία, Τεύχος 34, Απρίλιος-Μάιος 2005.*

Μαγκλίνης Η., *«Τζαβάρας Τάσος, ο τυχερός άτυχος του Εμφυλίου Πολέμου (1948-1949)», Αεροπορική Ιστορία, τ. 38, Δεκέμβριος 2005-Ιανουάριος 2006.*

Μελάς Σ., *«Τα δοξασμένα Ελληνικά Φτερά, Γράμμος-Βίτσι», Περιοδικό «Αεροπορικά Νέα», Σεπτέμβριος 1949, αρ. 20.*

Μέρμηγκας Γ.Δ., *«Αναξίμανδρος Ντακοτιάδης». Η ιστορία των C-47/DC3 σε ελληνική υπηρεσία (υπό έκδοση).*

Τσακαλώτος Θ., *1946-1949, Δημοκρατία και Ολοκληρωτισμός, Χρονικό του Συμμοριτοπολέμου, εκδόσεις Εθνικού Ιδρύματος Αμύνης, Αθήνα, 1979.*